

ISSN 1820-2969 (PRINT)
ISSN 2956-2198 (ONLINE)
UDK 343

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU
I KRIVIČNO PRAVO

GODINA 63/2025
BROJ 2

SRPSKO UDRUŽENJE ZA KRIVIČNOPRAVNU
TEORIJU I PRAKSU

INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA
I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

Beograd, 2025.

SERBIAN ASSOCIATION FOR CRIMINAL LAW
THEORY AND PRACTICE

INSTITUTE OF CRIMINOLOGICAL
AND SOCIOLOGICAL RESEARCH

JOURNAL OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW

Belgrade, 2025

ISSN 1820-2969 (Štampano izd.)

ISSN 2956-2198 (Online)

UDK 343

DOI 10.47152/rkkp

Izdavači

Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu

Kraljice Natalije 45, Beograd

E-mail: sukp@sezampro.rs, Broj telefona: +381 11 26 58 019

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Gračanička 18, Beograd

E-mail: krinstitut@gmail.com, Broj telefona: +381 11 2625-424

Učestalost objavljivanja

Časopis izlazi tri puta godišnje.

Radove slati putem platforme za elektronsko uređivanje časopisa na adresi <https://rkkp.org.rs/>

Indeksiranje

ERIHPLUS

Dimensions

HeinOnline Law Journal Library

Crossref

DOAJ

Finansijska podrška

U troškovima izdavanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

Prelom teksta

Milka Raković

Štampa

Birograf Comp d.o.o. Beograd

Tiraž

200 primeraka

ISSN 1820-2969 (Print)
ISSN 2956-2198 (Online)
UDK 343
DOI 10.47152/rkkp

Publishers

Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice,
Kraljice Natalije 45, Beograd
E-mail: sukp@sezampro.rs, Phone number: +381 11 26 58 019

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, Gračanička 18
E-mail: krinstitut@gmail.com, Phone number: +381 11 2625-424

Frequency of publishing:

Three times a year.

All articles and papers should be sent via online platform at <https://rkkp.org.rs/>

Abstract and indexing:

ERIHPLUS
Dimensions
HeinOnline Law Journal Library
Crossref
DOAJ

Financial support

Supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of Republic of Serbia

Prelom teksta

Milka Raković

Print

Birograf Comp d.o.o. Beograd

Number of prints

200

Glavni i odgovorni urednik časopisa

prof. dr Božidar BANOVIĆ – Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Urednik časopisa

dr Anđela ĐUKANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Savet časopisa

prof. dr. Zoran STOJANOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Vojislav ĐURĐIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu; akademik prof. dr Miodrag SIMOVIĆ, Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću; prof. dr Milan ŠKULIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, sudija Ustavnog suda Republike Srbije; prof. dr Tatjana BUGARSKI, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu; akademik Igor Leonidovič TRUNOV, Ruska akademija nauka u Moskvi; prof. dr Vid JAKULIN, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani; Nenad VUJIĆ, ministar pravde

Redakcija časopisa

prof. dr Stanko BEJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; dr Jasmina KIURSKI, javni tužilac Vrhovnog javnog tužilaštva; prof. dr Dragana KOLARIĆ, Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu, sudija Ustavnog suda Republike Srbije; prof. dr Emir ĆOROVIĆ, advokat; prof. dr Dragana ČVOROVIĆ, Kriminalističko policijski univerzitet u Beogradu; dr Ivana STEVANOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Marina MATIĆ BOŠKOVIĆ, viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Ana BATRIČEVIĆ, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; prof. dr Zoran PAVLOVIĆ, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu; prof. dr Mohammed AYAT, predsednik UN Komiteta za prisilne nestanke i član Upravnog odbora Međunarodnog udruženja za kriminologiju; prof. dr Horacio RAVENNA, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Buenos Airesu; dr Čuča Sergej JUREVIĆ, Institut države i prava, Ruska akademija nauka u Moskvi; prof. dr Mario CATERINI, direktor Instituta za krivičnopravne studije „Alimena“ Univerziteta u Kalabriji; prof. dr Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; prof. dr Gordana LAŽETIĆ, Pravni fakultet Justinijan Prvi Univerziteta Sv. Kirilo i Metodije u Skoplju; prof. dr Rok SVETLIČ, Naučno-istraživački centar u Kopru; prof. dr Mile ŠIKMAN, Fakultet bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci; doc. dr Yang CHAO, Fakultet za krivičnopravne nauke Univerziteta u Peking; prof. dr Angelina STANOJOSKA, Pravni fakultet Univerziteta Sv. Kliment Ohridski- Bitolj; prof. dr Drago RADULOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore; prof. dr István László GÁL, Pravni fakultet Univerziteta u Pečuju; prof. dr Shin MATSUZAWA, Škola pravnih nauka Univerziteta Vaseda u Tokiju; prof. dr Grażyna BARANOWSKA, Institut za pravne studije, Poljska akademija nauka; prof. dr Silvia SIGNORATO, Pravni fakultet Univerziteta u Padovi

Sekretar redakcije časopisa

dr Ana PARAUŠIĆ MARINKOVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tehnički sekretar redakcije časopisa

dr Nada ĐURIČIĆ – Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Editor in chief

Prof. Božidar BANOVIĆ, PhD - Faculty of Security Studies University of Belgrade

Editor

Anđela ĐUKANOVIĆ, PhD - Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editorial Council

Prof. Zoran STOJANOVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Prof. Đorđe IGNJATOVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Academician Prof. Miodrag SIMOVIĆ, PhD, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, University of Bihać, Faculty of Law; Prof. Vojislav ĐURĐIĆ, PhD, University of Niš, Faculty of Law; Prof. Milan ŠKULIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law, Republic of Serbia Constitutional Court Judge; Prof. Tatjana BUGARSKI, PhD, University of Novi Sad, Faculty of Law; Academician Igor Leonidovič TRUNOV, PhD, Russian Academy of Sciences in Moscow; Prof. Vid JAKULIN, PhD, University of Ljubljana, Faculty of Law; Nenad VUJIĆ, minister of Justice

Editorial Board

Prof. Stanko BEJATOVIĆ, PhD, University of Kragujevac, Faculty of Law; Jasmina KIURSKI, PhD, Public Prosecutor in General Public Prosecution; Prof. Dragana KOLARIĆ, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia Constitutional Court Judge; Emir ČOROVIĆ, PhD, Lawyer; Prof. Dragana ČVOROVIĆ, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade; Ivana STEVANOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Marina MATIĆ BOŠKOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Ana BATRIČEVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Prof. Zoran PAVLOVIĆ, PhD, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad; Prof. Mohammed AYAT, PhD, Vice President, UN Committee on Enforced Disappearances and member of International Society for Criminology; Prof. Horacio RAVENNA, PhD, School of Social Sciences University of Buenos Aires; Chucha Sergey YUREVICH, PhD, Institute of State and Law of The Russian Academy of Sciences in Moscow; Prof. Mario CATERINI, PhD, University of Calabria, Director of the Institute of Criminal Law Studies "Alimena"; Prof. Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS, PhD, University of Zagreb, Faculty of Law; Prof. Gordana LAŽETIĆ, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Law "Iustinianus Primus"; Prof. Rok SVETLIČ, PhD, Science and Research Centre Koper; Assoc. prof. Mile ŠIKMAN, PhD, University of Banja Luka, Faculty of Security Science; Asst. prof. Yang CHAO, PhD, Beijing Normal University, College for Criminal Law Science; Prof. Angelina STANOJSKA, PhD, University "St. Kliment Ohridski" Bitola, Faculty of Law; Prof. Drago RADULOVIĆ, PhD, University of Montenegro, Faculty of Law; Prof. István László GÁL, PhD, University of Pécs, Faculty of Law; Prof. Shin MATSUZAWA, PhD, Waseda University, School of Law, Tokyo; Asst. prof. Grażyna BARANOWSKA, PhD, Institute of Legal Studies of the Polish Academy of Sciences; Prof. Silvia SIGNORATO, PhD, University of Padua, Faculty of Law.

Editorial Board Secretary

Ana PARAUŠIĆ MARINKOVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editorial Board Technical Secretary

Nada ĐURIČIĆ, PhD – Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

S A D R Ź A J

ČLANCI:

Ana Batrićević

PREVENCIJA PRESTUPNIŠTVA DECE I MLADIH KROZ PRIMENU
PHOTOVOICE METODA: MOGUĆNOSTI, IZAZOVI I PRIMERI
DOBRE PRAKSE..... 9

Jovana Urošević, Vesna Žunić-Pavlović

POSTUPANJE PREMA MALOLETNICIMA SA INTELEKTUALNOM
OMETENOŠĆU NA IZVRŠENJU VASPIITNE MERE UPUĆIVANJA
U VASPIITNU USTANOVU 33

Ana Paraušić Marinković, Slađana Đurić

STRAH OD KRIMINALA I URBANI NERED 53

Dragana Bogićević, Branislava Popović-Čitić

INDIVIDUALNA STOPA ZLOČINA KAO FAKTOR PREDIKCIJE
PENALNOG RECIDIVIZMA 79

Antonija Raspopović, Vera Petrović, Tatjana Mentus Kandić

SAGOREVANJE STRUČNJAKA U ZATVORSKOM SISTEMU:
FAKTORI RIZIKA I POSLEDICE..... 95

Maša Marković

NORMATIVNI OKVIR ODGOVORNOSTI RODITELJA
ZA PREKRŠAJE NJIHOVE DECE U REPUBLICI SRBIJI..... 117

STUDENTSKI RADOVI:

Ana Nešić

MORALNA PANIKA U VEZI SA MALOLETNIČKOM
DELINKVENCIJOM 129

UPUTSTVO ZA AUTORE 149

CONTENT

ARTICLES:

Ana Batrićević

PREVENTION OF DELINQUENCY BY CHILDREN AND YOUNG
PEOPLE THROUGH THE APPLICATION OF *PHOTOVOICE*
METHODS: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND EXAMPLES
OF GOOD PRACTICE 9

Jovana Urošević, Vesna Žunić-Pavlović

TREATING THE JUVENILES WITH INTELLECTUAL DISABILITY
WHO WERE SUBJECTED TO AN EDUCATIONAL MEASURE
OF REFERRAL TO AN EDUCATIONAL INSTITUTION 33

Ana Paraušić Marinković, Slađana Đurić

FEAR OF CRIME AND URBAN DISORDER 53

Dragana Bogićević, Branislava Popović-Ćitić

HIGH INDIVIDUAL CRIME RATE AS A PREDICTOR OF PENAL
RECIDIVISM 79

Antonija Raspopović, Vera Petrović, Tatjana Mentus Kandić

BURNOUT AMONG PROFESSIONALS IN THE PRISON SYSTEM:
RISK FACTORS AND CONSEQUENCES 95

Maša Marković

THE LEGAL FRAMEWORK OF PARENTAL LIABILITY FOR
MISDEMEANORS COMMITTED BY THEIR CHILDREN
IN THE REPUBLIC OF SERBIA 117

STUDENT ARTICLES:

Ana Nešić

MORAL PANIC OVER JUVENILE DELINQUENCY 129

AUTHOR GUIDELINES..... 149

Prevenција prestupništva dece i mladih kroz primenu *photovoice* metoda: mogućnosti, izazovi i primeri dobre prakse*

Ana Batrićević^a

Osmišljavanje adekvatnih i delotvornih mehanizama prevencije i reakcije na društveno neprihvatljivo ponašanje mladih nije moguće bez pravilnog i potpunog razumevanja njegove etiologije. Istovremeno, uviđa se da tradicionalni istraživački metodi poput ankete i intervju-a ne dopuštaju da se ovaj fenomen sagleda dovoljno produbljeno, pre svega zbog činjenice da je mladima u riziku od sukoba sa zakonom neretko veoma teško da svoje ideje i osećanja verbalizuju i podele ih sa istraživačima, bilo u pisanoj bilo u usmenoj formi. Zbog toga se njihova stvarnost sve češće nastoji spoznati putem istraživačkih metoda koji se oslanjaju na vizuelnu komunikaciju, u koje spada i *photovoice*. Imajući to u vidu, nakon sumarnog osvrta na pojam i etiologiju prestupništva dece i mladih, autor analizira osnovne karakteristike *photovoice* metoda, kao oblika participatornih akcionih istraživanja, da bi potom ukazao na razloge koji opravdavaju njegovu primenu u radu sa mladima u riziku od devijantnog i delinkventnog ponašanja. Konačno, autor predstavlja nekoliko primera dobre prakse u vezi sa primenom *photovoice* metoda u kontekstu prevencije kako primarnog prestupništva mladih tako i njihovog recidivizma i razmatra mogućnosti šire implementacije ovog metoda u radu sa mladima u riziku od sukoba sa zakonom.

KLJUČNE REČI: *photovoice*, mladi u riziku, deca, adolescenti, participatorna akciona istraživanja.

* Ovaj rad nastao je kao rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu (na osnovu ugovora broj 451-03-136/2025-03/ 200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije).

^a Naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. E-mail: a.batricevic@yahoo.com; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1727-4222>.

Uvodna razmatranja - prestupništvo dece i mladih

Nedozvoljena ponašanja najmlađih članova zajednice po pravilu izazivaju intenzivne društvene i kompleksne pravne reakcije, pobuđujući interesovanje i šire javnosti i eksperata iz različitih oblasti –praktičara i članova akademske zajednice. Istorijski gledano, ako se izuzmu pojedini narodi, poput, na primer Eskima na Aljasci, može se konstatovati da ne postoje društva koja nisu posvećivala pažnju ovom fenomenu (Macanović i Radonjić, 2024, str. 40). U skladu sa tim, on je i danas, kako opisuje Stevanović „vrlo relevantan, aktuelan i često istraživani” (Stevanović, 2020, str. 29). Iako su posledice kršenja pravnih i/ili društvenih normi od strane veoma mladih osoba samo ponekad teške, činjenica da ona po pravilu otvaraju vrata za ulazak u svet punoletnih učinilaca krivičnih dela izaziva posebnu zabrinutost (Macanović i sar., 2016, str. 9).

Problem prestupništva mladih postoji i u Srbiji, pri čemu se ističe da postoji značajan broj mladih koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju, ali još uvek nisu učinili teža krivična dela (Herman, 2024, str. 88). Upravo ta okolnost ukazuje na potrebu da se snage istraživača i praktičara umesto na represivno, usmere na preventivno delovanje, u smislu proaktivnog pristupa (Herman, 2024, str. 91), odnosno otkrivanja i eliminisanja ili bar ublažavanja faktora koji uopšte dovode do onoga što se u literaturi podvodi pod kompleksan pojam prestupništva mladih.

Za potrebe ovog rada, pojam prestupništva mladih određen je u širem smislu, kao krovni pojam koji obuhvata sva ponašanja mladih, koja odstupaju od pisanih i nepisanih socijalnih normi i opšte prihvaćenih stanovišta o društveno prihvatljivom ponašanju (Konstantinović-Vilić, 1981, str. 286; Marić, 2011, str. 176). U skladu sa ovim shvatanjem, prestupništvo mladih nije ograničeno samo na dela koja su pozitivnim pravom inkriminisana kao krivična dela ili prekršaji, već obuhvata i mnoga druga ponašanja čija priroda zahteva primenu drugih socijalnih mera (Konstantinović-Vilić, 1981, str. 286). Tu spadaju različiti oblici devijantnog ispoljavanja, odnosno ponašanja koja u značajnijoj meri odstupaju od društvenih normi, ili predstavljaju njihovo kršenje, izazivajući društvenu reakciju u vidu neodobravanja (Špadijer, 1998, str. 49. prema Jugović, 2007, str. 20-21).

Tako koncipiran pojam prestupništva mladih zapravo odgovara širem pojmu maloletničke delinkvencije, tačnije njenom sociološko-pravnom shvatanju, koje pored ponašanja inkriminisanih međunarodnim i nacionalnim propisima, obuhvata i široku lepezu devijantnih, odnosno društveno neprilagođenih ispoljavanja (Nikolić-Ristanović, 2012, str. 185). Dakle, takva ponašanja predstavljaju kršenje moralnih i drugih društvenih normi, pri čemu mogu, ali ne moraju ujedno podrazumevati i kršenje važećih krivičnihopravnih i/ili prekršajnopravnih propisa (Nikolić-Ristanović, 2012, str. 185).

Reč je o ponašanjima koja se smatraju antisocijalnim, budući da njima učinilac krši društvene norme, i/ili tuđa lična i imovinska prava, odnosno nanosi drugima štetu (Burt, 2022 prema Dovijanić i Maljković, 2024, str. 143). Tu spadaju, na primer: prostitucija, prosjačenje i skitnja, zatim besposličenje, kockanje, ali i vršnjačko nasilje i vandalizam, kao i alkoholizam i zloupotreba opojnih droga (Milosavljević i Jugović, 2008, str. 34), bežanje od kuće i iz škole, laganje i dr. (Radulović, 2014 prema Dovijanić i Maljković, 2024, str. 143).

Kako objašnjava Ignjatović (2015), postmoderna društva nastoje da kontrolu antisocijalnih ponašanja mladih prošire i na ona dela koja, uprkos tome što onespokojavaju lokalnu zajednicu, nisu obuhvaćena krivičnopravnom inkriminacijom, kao je na primer u Velikoj Britaniji slučaj sa: opijanjem na javnom mestu, pretećim ponašanjem, vandalizmom, crtanjem grafita i izazivanjem buke tokom noći (Joyce i Wain, 2010, str. 8 prema Ignjatović, 2015, str. 20). Mnoga ponašanja mladih povezana sa prethodno navedenim označavaju se kao rizična, budući da "predstavljaju upozoravajući znak da postoji milje, sklonost i znatna verovatnoća da se uđe u neki od tipova devijantnog ponašanja" (Jugović, 2004, str. 180).

U ovom radu pažnja je posvećena kako prevenciji prestupništva dece, odnosno lica koja nisu navršila 18. godinu života¹, tako i adolescenata, odnosno lica koja su stekla punoletstvo ali nisu navršila 25 godina života, pri čemu treba imati u vidu da ne postoji opšte prihvaćena definicija adolescencije (Petković, 2014, str. 93). Dakle, za potrebe ovog rada, pojam mladih obuhvata i maloletnike u smislu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica² (u daljem tekstu: ZOMUKD), odnosno lica koja su navršila 14 ali nisu navršila 18 godina života (član 3. stav 1. ZOMUKD), i mlađa punoletna lica, odnosno lica koja su navršila 18 ali ne i 21 godinu života (član 3. stav 3. ZOMUKD), kao i one koji po uzrastu izlaze iz okvira postavljenih ovim propisom, ali čije psiho-fizičke odlike, životne okolnosti, ranjivost i izloženost različitim rizicima ukazuju na opravdanost posvećivanja povećane pažnje prevenciji njihovog društveno nepoželjnog ponašanja.

Pri tome treba imati u vidu da, kao što to naglašavaju i Rijadske smernice³, ponašanje mladih koje nije u skladu sa socijalnim normama i vrednostima neretko predstavlja deo procesa rasta i sazrevanja, te da kod većine dece nestaje, kao i da svrstavanje

¹ *Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* (1990), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

² *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/05.

³ United Nations (1990) *United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines* (A/RES/45/112). Dostupno na: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Riyadh-guidelines.docx> (Pristupljeno: 30. jun 2023).

mladih u kategorije kao što su devijantni, delinkventni ili preddelinkventni mogu kod njih dovesti do razvoja negativnih obrazaca ponašanja (Jugović i Bogetić, 2024, str. 80).

Etiologija i prevencija prestupništva dece i mladih

Osmišljavanje adekvatne reakcije društva na prestupništvo dece i mladih, nije moguće bez shvatanja prirode ovog fenomena, zbog čega se proučavanje njegove etiologije nalazi u fokusu različitih naučnih disciplina (Stevanović, 2020, str. 31). Istraživanje činilaca koji utiču na prestupništvo dece i mladih značajno je za osmišljavanje politika i praksi koje ih efikasno odvrćaju od nedozvoljenih ponašanja (Barnert i sar., 2015 prema Shannon i Hess, 2019, str. 29), kako pre nego što dođu u kontakt sa sistemom maloletničkog pravosuđa, tako i u slučaju recidiva (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Uzroci prestupništva mladih su brojni, a njegova složena i višeslojna priroda ukazuje na neophodnost razumevanja kako faktora rizika (koji ga podstiču) tako i protektivnih faktora (koji ga sprečavaju) (Shannon i Hess, 2019, str. 28-29). Uobičajeno je razlikovanje spoljnih i unutrašnjih faktora koji utiču na pojavu prestupništva dece i mladih. Spoljni, ili socio-kulturni faktori obuhvataju: porodicu, školovanje, slobodno vreme, medije, vršnjačke grupe, geografski položaj i klimatske uslove, ekonomske, ekološke i druge društvene prilike, kao i urbanizaciju, migraciju, religioznost, (ne)zaposlenost itd. (Macanović i sar., 2016, str. 37). Sa druge strane, unutrašnji faktori uključuju: ličnost, inteligenciju, nasleđe, osećanja, motive, sklonosti, navike, stepen odgovornosti i tolerancije, (ne)postojanje mentalnih smetnji⁴ itd., s tim što se ovi faktori neretko prepliću (Macanović i sar., 2016, str. 37).

Zbog prethodno navedenog poseban značaj imaju takozvani „integrativni modeli“, koji prilikom određivanja uzroka prestupništva mladih razmatraju kako psihološke, tako i socijalne i biološke uticaje (Stevanović, 2020, str. 31). Osim nabrojanih faktora, prilikom diskutovanja o etiologiji prestupništva dece i mladih treba uvažiti i činjenicu da njihovo antisocijalno ponašanje može biti trajno (celoživotno ili perzistentno), ali i adolescencijom limitirano (Nikolić, 2012, str. 82; Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155).

Iako ne postoji jedinstveno stanovište u vezi sa etiologijom prestupništva mladih (Shannon i Hess, 2019, str. 28), dosadašnja istraživanja i praksa ukazuju na to da je kršenje društvenih i pravnih normi naročito u periodu adolescencije tesno povezano sa negativnim iskustvima iz detinjstva, te se ona smatraju najznačajnijim faktorima

⁴ Prema članu 2 stav 1. tačka 1. Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama (2013) (Službeni glasnik RS, br. 45/13) lice sa mentalnim smetnjama je nedovoljno mentalno razvijeno lice, lice sa poremećajima mentalnog zdravlja, odnosno lice obolelo od bolesti zavisnosti.

rizika (Jugović i Bogetić, 2024, str. 127). Negativna iskustva iz detinjstva obuhvataju širok spektar negativnih faktora čiji razvojni uticaj zavisi od niza drugih faktora kao i od konteksta u kojem su se dešavala, uključujući uzrast deteta, stepen njegove osetljivosti, ali i prisustvo protektivnih faktora u vidu socijalne i emocionalne podrške (Jugović i Bogetić, 2024, str. 128). Sadejstvo raznih negativnih činilaca tokom detinjstva, koji ometaju usvajanje prosocijalnih vrednosti i ponašanja, kao što su: česte promene u porodičnoj strukturi, nizak socio-ekonomski status, izloženost zanemarivanju i zlostavljanju, devijantna ponašanja ili mentalne smetnje na strani roditelja mogu pro-uzrokovati trajno antisocijalno ponašanje (Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155). U prilog tome govori i podatak da deca i mladi u sukobu sa zakonom po pravilu dolaze iz visoko rizičnih i nebezbednih okruženja, koje odlikuje visok stepen siromaštva i nasilja, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, zanemarivanje dece i zapostavljanje njihovog mentalnog zdravlja (Shannon i Hess, 2019, str. 28-29), nepotpuna porodična struktura, mentalne smetnje i osuđivanost roditelja (Hrnčić, 2011, str. 141-151 prema Stevanović, 2020, str. 30), razvod roditelja i nasilje u porodici (Mc Malon i Pederson, 2020, Mirić, 2020) i izloženost raznim drugim traumama poput, viktimiziranosti usled rasizma i diskriminacije (Mc Malon i Pederson, 2020). Pri tome treba naglasiti da kod mladih koji nisu bili izloženi negativnom porodičnom i razvojnem okruženju, a ipak ispoljavaju antisocijalno ponašanje tokom adolescencije, ono po pravilu prestaje sa njihovim sazrevanjem (Dovijanić i Maljković, 2024, str. 155).

Kao što se etiologija prestupništva mladih ne može objasniti na osnovu samo jedne teorije, tako ne postoji ni jedinstveno stanovište u pogledu njegove prevencije odnosno faktora koji doprinose reintegraciji mladih u zajednicu sprečavanju njihovog recidivizma (Shannon i Hess, 2019, str. 29). Dosadašnja istraživanja pokazala su da se rizik od povrata smanjuje ako mlada osoba ne konzumira psihoaktivne supstance, pohađa nastavu, ima zaposlenje, supervizora itd. (Mulvey, 2011 prema Shannon i Hess, 2019, str. 29). Međutim, čini se da primena tradicionalnih metoda prikupljanja podataka (kao što su na primer anketa, individualni ili fokus grupni intervju) ne može omogućiti ostvarivanje potpunog i dovoljno produbljenog uvida u subjektivna iskustva i percepcije mladih (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.), a naročito mladih u sukobu sa zakonom koji nastoje da se reintegrišu u zajednicu (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Naime, mnogi mladi u riziku nailaze na poteškoće prilikom verbalnog izražavanja svojih ideja i osećanja, bilo u usmenom bilo u pisanom obliku, što usled slabijeg obrazovanja, što zbog određenih mentalnih smetnji, te primena istraživačkih metoda baziranih isključivo na verbalnom izražavanju u njihovom slučaju nije najoptimalnija opcija (Shannon i Hess, 2019, str. 29). Osim toga, čini se da mladima koji su već bili u sukobu sa zakonom izuzetno teško pada da podele svoje priče, posebno

u vezi sa objavljivanjem sopstvenog nastojanja da ne krše važeće pravne i društvene norme, što opravdava nastojanje da se pronađe metod čijom bi se primenom ta ograničenja makar delimično otklonila (Shannon i Hess, 2019, str. 29).

Osobenosti *photovoice* istraživačkog metoda

Photovoice spada u participatorna akciona istraživanja (*participatory action research*), koja se od ostalih istraživačkih metoda u društvenim naukama razlikuju po svojim ciljevima i metodima (Petrović, 2008, str. 237-238; Batričević, 2021, str. 24, Conde et al., 2024). Participatorna akciona istraživanja odlikuju kolaborativnost, kritički pristup i nastojanje da se povežu proizvodnja naučnog znanja i načini za postizanje uzajamnog razumevanja relevantnih aktera (Chevalier i Buckles, 2019, str. 1 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141) kako bi se unapredila praksa (McCutcheon i Jung, 1990, str. 148 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141). U korektno sprovedenim participatornim akcionim istraživanjima razlika između istraživača i učesnika prestaje da bude sasvim jasna, čime se postiže demokratičnost (Marshall and Rossman, 2011, str. 23 prema Buck, Ryan i Ryan, 2023, str. 1117-1141). U skladu sa tim, i osnovu *photovoice* metoda prožima ravnopravnost između istraživača i učesnika, zasnovana na zajedničkom kreiranju odnosno otkrivanju naučnih saznanja, sa ciljem da se skrene pažnja na određene probleme u zajednici i iniciraju aktivnosti usmerene na njihovo rešavanje i to posredstvom veoma moćnog sredstva – vizuelnih slika (Wang & Burris, 1997, str. 372; Baker, Wang, 2006, str. 1406). U tom smislu, *photovoice* se, naročito u marginalizovanim sredinama može smatrati „dekolonizirajućim“ metodom zato što omogućava učesnicima da makar i delimično preuzmu kontrolu nad kreiranjem znanja o svojoj zajednici (Helm i sar., 2015, str. 3).

Ovaj istraživački metod osmislile su Wang i Burris (1994), koje su ga prvi put primenile na istraživanje zdravlja žena u ruralnoj Kini, i to pod nazivom foto novela (*photo novella*) (Wang i Burris, 1994, str.171; Coemans et al., 2019, str. 38; Batričević, 2021, str. 23-24). Ubrzo nakon toga, termin foto novela zamenile su terminom *photovoice* odredivši ga kao specifičnu istraživački metod koji se sastoji u tome da se učesnicima u istraživanju daju kamere kako bi oni dokumentovali svoju stvarnost, delili svoja saznanja i inicirali određene promene u svojoj zajednici (Wang, Burris, 1997, str. 369; Wang, 2006, str. 148). *Photovoice* je akronim, gde je „voice“ nastao od sintagme „*Voicing Our Individual and Collective Experience*“, što znači „objavljivanje našeg individualnog i kolektivnog iskustva“ čime se učesnici podsećaju da tokom istraživanja i diskusija imaju u vidu ne samo sopstvena već i iskustva drugih (Palibroda et al., 2009, str. 6).

Učesnici *photovoice* istraživanja fotografiju svoje okruženje, njegove prednosti, mane i probleme, da bi se potom sastajali i kritički analizirali fotografije koje su

napravili na određenu temu (Wang, 2006, str.149; Palibroda et al., 2009; Batrićević, 2021, str. 25-26). Grupne diskusije učesnika o sopstvenim fotografijama značajan su element *photovoice* istraživanja (Wang, Redwood-Jones, 2001 prema Baker, Wang, 2006) zato što učesnicima daju prostor da ispričaju priču koja iza njih stoji (Wang, 2022, str. 207). Kroz kritičko sagledavanje fotografija, odnosno onoga što je na njima prikazano, učesnici imaju priliku da međusobno razmenjuju iskustva i ideje (Wang, 2006, str. 148; Batrićević, 2021, str. 24). Ove diskusije se po pravilu sprovode u formi fokus-grupnog intervjua (videti: Đurić, 2007), koji, u zavisnosti od okolnosti i procene istraživača može biti više ili manje strukturisan (Palibroda, et al., 2009).

Osim što učesnici *photovoice* istraživanja vizuelno reprezentuju i kritički sagledavaju određene probleme (individualne ili na nivou zajednice) iz sopstvenog ugla, oni svoja zapažanja dele sa javnošću na izložbi fotografija koja se po pravilu priređuje na samom kraju istraživanja (Wang, Pies, 2004, str. 99; Palibroda et al., 2009, str. 4; Lorenz, 2010, str. 213; Wang, 2006, str. 149; Batrićević, 2021, str. 25-26). Izložba fotografija je najčešće otvorena za javnost, ali, ukoliko to iziskuju razlozi kao što su: ranjivost učesnika istraživanja (usled na primer njihovog uzrasta, mentalnih smetnji, pripadnosti određenoj marginalizovanoj društvenoj grupi itd.), postojanje rizika od ugrožavanja njihove bezbednosti, osetljivost tematike i slično, na otvaranje izložbe se može pozvati samo ograničen krug ljudi, poput prijatelja i/ili članova porodica učesnika, pojedinih donosilaca odluka, predstavnika akademske zajednice, a potom može ali ne mora uslediti i javno prikazivanje (Palibroda i sar., 2009, str. 61; Liebenberg, 2022). Izložba može biti organizovana i u vidu internet galerije, odnosno prezentacije fotografija i narativa učesnika na veb stranici (Wang, 2006: 149; videti, na primer i Macdonald i sar., 2022, str. 1016-1017).

Jedan od ciljeva izložbi fotografija učesnika *photovoice* istraživanja jeste da učesnici podele svoje životne priče sa zajednicom i donosiocima odluka, kako bi se skrenula pažnja na izazove i probleme sa kojima se oni suočavaju u određenim oblastima života, odnosno kako bi njihove potrebe bile prepoznate i uvažene (Budig i sar., 2018). Osim što se tako podiže svest javnosti o društveno angažovanim temama, istovremeno se na jedan kreativan način utiče na donosiocima odluka i kreatore javnih politika, da sagledaju i razumeju potrebe ispitanika i svoje delanje usklade sa njima, dok učesnici stiču osećaj osnaženosti (Budig i sar., 2018) u smislu sticanja kontrole nad svojim životom u zajednici i društvu (Liebenberg, 2022).

Istraživačka građa koja se prikupi tokom primene *photovoice* metoda je veoma kompleksna, budući da je čine: fotografije učesnika, kraći tekstovi koje učesnici pišu kao opise i objašnjenja svojih fotografija, transkripti grupnih diskusija učesnika, napravljeni na osnovu audio zapisa, kao i kontekstualni podaci (poput socio-de-

mografskih podataka o učesnicima) (Đurić, Paraušić-Marinković, 2025, str. 80-81). Učesnici u *photovoice* istraživanju mogu pisati svoje narative i zapažanja u poseban dnevnik koji služi kao podsetnik i inspiracija za fotografisanje i grupne diskusije, pri čemu sadržina dnevnika može ali ne mora ući u istraživačku građu i podvrgnuta analizi sadržaja, što zavisi od dogovora između istraživača i učesnika (Palibroda i sar., 2009, str. 5 i 48). Jedna od osobenosti *photovoice* istraživanja ogleda se i u tome što se prikupljanje i analiza podataka kod njega neretko preklapaju, odnosno odvijaju istovremeno (Palibroda et al., 2009, str. 54).

Naime, participatorna analiza sadržaja odvija se tokom grupnih diskusija učesnika, tako što oni zajedno sa istraživačem interpretiraju i kritički analiziraju svoje fotografije i narative koji ih prate, nastojeći da izdvoje zajedničke teme, a na taj proces se vremenski nadovezuje analiza transkripata tih diskusija od strane istraživača (Palibroda et al., 2009, str. 55). Po pravilu će to biti kvalitativna analiza sadržaja (premda u određenim situacijama može biti primenjena i kvantitativna) kao metod koji je široko primenljiv na različite tipove podataka, uključujući tekstualne, vizualne i zvučne (Manić, 2017, str. 34).

Podobnost *photovoice* metoda za rad sa mladima u riziku

Tokom poslednjih nekoliko godina uočen je porast broja istraživanja o mladima koja nastoje da mlade uključe u istraživački proces kao aktivne učesnike (Mckee i sar., 2024). Mnoga participatorna akciona istraživanja, uključujući i *photovoice*, sprovode se upravo sa mladim učesnicima (Youth Participatory Action Research - YPAR), koje tretiraju kao ravnopravne saradnike u istraživanju (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.). Ova istraživanja nastoje da analiziraju probleme koji ugrožavaju blagostanje mladih i iznedre rešenja, opskrbljujući istovremeno učesnike znanjima i veštinama potrebnim za napredak i osnaživanje, a svoja polja primene nalaze u oblasti socijalnog rada, javnog zdravlja, obrazovanja, psihologije itd. (Lawson i sar., 2015 prema Zukin, 2024, str. 7.).

Fleksibilnost i prilagodljivost *photovoice* metoda (Palibroda i sar., 2009, str. 66; Mysyuk, Y., i Huisman, 2020; Anderson i sar., 2023) i njegovo oslanjanje na aktiviranje neverbalnih, emocionalnih, podsvesnih i kreativnih procesa, kako bi se teška iskustva lakše analizirala i podelila sa drugima (Mooney i Bhui, 2023, str. 1), pružaju mogućnost da se o kompleksnim problemima i temama govori kroz slike, na kreativan, neopтереćujući i osnažujući način (videti, na primer: McMahon i Pederson, 2020).

Potvrđeno je da fotografisanje i promišljanje događaja imaju terapeutsko dejstvo tako što doprinose ostvarivanju novih uvida i usvajanju novih perspektiva (Han i Olif-

fe, 2016 prema Mckee i sar., 2024). U tom smislu, pravljenje fotografija pruža mladima mogućnost za nove oblike percepcije svog okruženja i relacionog mišljenja (Powell i Lajevic, 2011 prema Mckee i sar., 2024). Zahvaljujući tome, čini se da mladi prestaju da internalizuju obespravljajuće socio-kulturne uticaje kada počnu da kritički analiziraju svoje okruženje kroz društveno angažovane aktivnosti (Cammarota i Fine, 2010 prema Mckee i sar., 2024; uporediti sa: Freire, 2018), gde spadaju, između ostalog, *photovoice* i druga participatorna akciona istraživanje. Zbog svega navedenog *photovoice* metod se čini naročito podobnim za rad sa mladima.

Naime, ako se imaju u vidu različiti nivoi obrazovanja i pismenosti mladih, kao i vizuelna priroda ovog metoda, koja im omogućava da se izraze neverbalno, postaje jasno zbog čega im *photovoice* pruža više mogućnosti da se uključe u društveno angažovane aktivnosti na kreativniji i za njih prijemčiviji način nego što to čine drugi kvalitativni istraživački metodi poput intervju a ili fokus grupa (Yang i sar., 2020, str. 44). Upravo zato što je bliži kulturi mladih, *photovoice* omogućava da se glas mladih, koji su neretko skrajnuti, marginalizovani i na neki način nevidljivi, čuje i dopre do donosioca odluka i to posredstvom fotografija koje izazivaju mnogo snažnije efekte od reči (Yang i sar., 2020, str. 50).

Photovoice metod najčešće podstiče otvaranje niza međusobno povezanih i isprepletanih tema (Yang i sar., 2020, str. 40), što ga, između ostalog, čini naročito podobnim za istraživanje etiologije prestupništva mladih, budući da je ono uslovljeno velikim brojem faktora rizika i prevencije. Na primer, može se desiti da tokom diskusija o fotografijama koje su učesnici *photovoice* istraživanja napravili u vezi sa jednom temom na površinu isplivaju još neka sa njom povezana pitanja, koja, iako inicijalno nisu bila planirana, mogu biti veoma relevantna.

I podrška zajednice doprinosi tome da se *photovoice* metod sve šire primenjuje u radu sa mladima (McMahon i Pederson, 2020). To se posebno odnosi na mlade koji pripadaju ranjivim i marginalizovanim grupama (Zukin, 2024, str. 13), poput: beskućnika (Bender i sar., 2017 prema McMahon i Pederson, 2020), starosedelaca (Awuh i Loopmans, 2017, str. 90; Anderson i sar., 2023), pripadnika nacionalnih manjina (Duren, 2020, str. 68), imigranata (Streng i sar., 2004), migranata (Roman i sar., 2023), mladih u riziku od zloupotrebe opojnih droga (Helm i sar., 2015, str. 1-26; Tomita, 2015, str. 229), mladih u hraniteljskim porodicama (Hsiao, Chen i Withers, 2020, str. 168-169), mladih prema kojima se primenjuje neka od krivičnih sankcija za maloletnike (Arendt, 2011, str. 265-273; Hsiao, Chen i Withers, 2020, Itzik i Haviv, 2025), mladih u periodu postpenalnog prihvata (Shannon i Hess, 2019, str. 31), mladih koji žive u rizičnom okruženju (Guariso i sar., 2016), mladih koji

su poglođeni posledicama oružanih sukoba ili prirodnih katastrofa (Aman i sar., 2025), kao i drugih mladih osoba u riziku od prestupništva, ali i viktimizacije.

Ovakva raznovrsnost grupa mladih sa kojima se mogu raditi *photovoice* istraživanja govori u prilog tome da i teme kojima se ta istraživanja bave mogu biti veoma raznovrsne. Ipak, kada se 2006. godine *Caroline Wang* osvrnula na 10 *photovoice* projekata usmerenih na uključivanje mladih u rešavanje određenih društvenih problema i iniciranje promena u zajednici, ukazala je na zastupljenost tema poput, prevencije nasilja među mladima (Wang i sar., 2004 prema Ohmer i Owens, 2013: 441), kao i, uopšte, nasilja, rizičnog ponašanja i ugrožavanja blagostanja mladih (Wang, 2006 prema Yang i sar., 2020, str. 44). To je posebno važno sa aspekta prevencije nedozvoljenih ponašanja mladih, bilo da je reč o takozvanim „predlinkventim“ ispoljavanjima, bilo da su u pitanju ponašanja kojima se krše važeće krivičnopravne ili prekršajnopravne norme.

Inkluzivnost i podrška zajednice svojstvene su *photovoice* metodi, te, u skladu sa tim, u istraživanjima usmerenim na prevenciju nedozvoljenih ponašanja mladih, u određenim situacijama mogu učestvovati i odrasle osobe, kada je reč o „međugeneracijskim društveno angažovanim inicijativama“ (Ohmer i Owens, 2013 str. 411). Ovakva *photovoice* istraživanja, koja spajaju mlade i odrasle učesnike, našla su svoju primenu i u kontekstu istraživanja različitih problema u pojedinim lokalnim zajednicama, uključujući upravo i nasilje među mladima i njegovo sprečavanje (Wang i sar., 2004, str. 912). To je posebno važno ako se ima u vidu da saradnja i izgradnja odnosa poverenja između mladih i starijih članova zajednica u riziku mogu doprijeti rešavanju problema poput nasilja i kriminaliteta (Ohmer, 2020).

Primena photovoice metoda u prevenciji prestupništva mladih - primeri dobre prakse

Za potrebe ovog rada predstavljena su dva *photovoice* istraživanja sprovedena u inostranstvu, koja bi se mogla smatrati primerima dobre prakse primene ovog metoda u radu sa mladima u riziku. Prvo ima za cilj da ilustruje primenu *photovoice* metoda u svrhu osmišljavanja programa prevencije zloupotrebe opojnih droga, što znači da se odnosi na mlade koji još uvek nisu došli u sukob sa zakonom nego su samo u riziku od ispoljavanja prestupničkog ponašanja,. Drugo predstavljeno istraživanje odnosi se na mlade koji su već bili u sukobu sa zakonom, a koji pri tome imaju i iskustvo traume. Na taj način nastoji se ukazati na mogućnosti primene *photovoice* metoda kako sa potencijalnim tako i sa već sankcionisanim maloletnim prestupnicima, odnosno na njegove domašaje kako u domenu prevencije primarnog prestupništva mladih, tako i u sferi suzbijanja recidivizma.

*Photovoice i prevencija zloupotrebe opojnih droga od strane mladih
u ruralnoj zajednici na Havajima*

Jedan od primera primene *photovoice* metoda u radu sa mladima u riziku predstavljen je u koautorskom radu Helm i saradnika iz 2015. godine, koji se bavi implementacijom ovog oblika participatornih akcionih istraživanja u prevenciji zloupotrebe opojnih droga od strane mladih u ruralnim zajednicama na Havajima, što je, zajedno sa zloupotrebom alkohola, identifikovano kao ozbiljan zdravstveni problem te populacije (Helm i sar., 2015, str. 1-2). Kako obrazlažu Helm saradnici (2015), razlog za odabir *photovoice* metoda u ovom slučaju, proizlazi iz činjenice da participatorna akciona istraživanja, u koja on spada, prepoznaju i uvažavaju probleme deprivilegovanih grupa, poput, na primer starosjedelaca u ruralnim zajednicama, uviđajući uslovljenost njihovog zdravlja aktuelnim socijalnim politikama, na čije kreiranje oni po pravilu nemaju dovoljno uticaja. Ovakva istraživanja su se i razvila iz nastojanja da se promeni svest pripadnika marginalizovanih i ranjivih grupa u pravcu uviđanja sopstvenog položaja i zalaganja za njegovu promenu kroz obrazovanje i kritičko sagledavanje stvarnosti (Helm i sar., 2015; Freire, 2018). Na ovom mestu treba se podsetiti da je i prvo *photovoice* istraživanje, koje su sprovele Wang i Burris bilo posvećeno upravo zdravlju žena u ruralnoj Kini (Wang i Burris, 1994).

Iako je zloupotreba opojnih droga od strane mladih u ruralnim zajednicama na Havajima odavno bila prepoznata kao problem, nije bilo na rezultatima naučnih istraživanja zasnovanih preventivnih programa, koji bi uvažavali duboko ukorenjene kulturne obrasce ovakvih zajednica (Helm i sar., 2015). Preventivni programi koji počivaju na duboko usađenim kulturnim obrascima svoje intervencije zasnivaju na ključnim kulturološkim elementima pojedinih zajednica, nasuprot preventivnim programima koji su preuzeti iz drugačijih kulturnih sredina uz minimalna i površna prilagođavanja (Helm i sar., 2015). To je značajno ako se ima u vidu da je potvrđeno da su intervencije utemeljene na kulturološkim osobenostima havajskih zajednica sa stanovišta lokalnog stanovništva mnogo prihvatljivije, prijemčivnije i delotvornije od programa preuzetih iz drugih okruženja (Helm i sar., 2015).

Cilj ovog istraživanja bio je da se razviju osnove za delotvoran program prevencije zloupotrebe opojnih droga, koji bi bio zasnovan na autentičnim havajskim kulturnim vrednostima, verovanjima i praksama. U njemu je učestvovalo ukupno 10 mladih (6 devojčica i 4 dečaka) iz ruralnih oblasti Havaja uzrasta između 12 i 18 godina, a oni su su, nakon osnovne obuke o osnovama etike i tehnike fotografisanja digitalnim aparatima, fotografisali različite prizore iz svog okruženja i kritički diskutovali o njima na fokus grupama (Helm i sar., 2015, str. 5) uz primenu tehnike SHOWED (akronim od See, Happening, Our, Why, Empower i Do) (više o tome

videti u: Wang i Burris, 1997; Shimshock, 2008, str. 35; Palibroda i sar., 2009, str. 56; Anderson i sar., 2023).

Samo je prva tema za fotografisanje bila zadata od strane istraživača, i fotografije napravljene na tu temu nisu predstavljene javnosti, jer je služila samo kao inspiracija, dok su ostale teme formulisali sami učesnici tokom grupnih diskusija (Helm i sar., 2015, str. 6). Prva tema za fotografisanje obuhvatila je havajske vrednosti, uverenja, prakse i načine sticanja znanja koji bi se uključili u preventivne programe, druga se odnosila na sve ono što ne podržava havajsku kulturu, treća se ticala razgovora sa starijima o tradicionalnim havajskim vrednostima, četvrta se bavila resursima havajske zajednice koji spajaju prošlost, sadašnjost i budućnost, peta je bila vezana za rešavanje porodičnih konflikata u skladu sa havajskim običajima, šesta se bazirala na osmišljavanju tradicionalnog havajskog modela prevencije zloupotrebe droga, dok je sedma u tom kontekstu razmatrala značenje pojma duhovne snage (Helm i sar., 2015, str. 6-12).

Kada je reč o analizi podataka, treba istaći da su analizi sadržaja podvrgnuti transkripti grupnih diskusija, ali i popunjeni upitnici u kojima su ispitanici odgovarali na pitanja primenom tehnike SHOWED – Šta vidimo na ovoj fotografiji? Šta se ovde zapravo dešava? Kakav to značaj ima za nas? Zašto se to dešava? Kako nas to osnažuje? Šta možemo da uradimo u vezi sa tim? (Helm i sar., 2015, str. 6 i 15)

Fotografije koje su napravili učesnici predstavljene su javnosti na proslavi za oko 75 zvanica – članova njihovih porodica, prijatelja, ali i predstavnika različitih privatnih udruženja i javnih institucija, koji su pozvani u svojstvu donosilaca odluka sa ovlašćenjima da promovišu pomenuti program (Helm i sar., 2015, str. 6). Analize su pokazale da je zajednica videla mlade koji su učestvovali u ovom istraživanju kao lidere i uzore, a oni sami su potvrdili da mladi iz ruralnih zajednica žele da se njihov glas čuje i donese pozitivne promene, pre svega tako što će inicirati da tradicionalne havajske vrednosti počnu da prožimaju sve aktivnosti u zajednici (Helm i sar., 2015, str. 12). Učesnici su videli fotografisanje kao koristan alat za podsticanje kritičkog mišljenja, dijaloga i pisanja, a do sličnih zaključaka došlo se i u istraživanjima posvećenim programima prevencije zloupotrebe opojnih droga od strane mladih američkih starosedelaca zasnovanim na duhovnosti, pričanju priča, poštovanju, generacijskim ulogama, jeziku i njihovom viđenju doma (Helm i sar., 2015, str. 12).

*Photovoice i prevencija recidivizma kroz program restorativne pravde
za mlade prestupnike sa iskustvom traume*

Photovoice istraživanje, čiji su rezultati objavljeni 2020 godine u koautorskom radu McMahon i Pederson (McMahon i Pederson, 2020) bilo je usmereno na analizu uspešnosti programa restorativne pravde prilagođenog mladima sa iskustvom trau-

me, koji se 14 nedelja primenjivao na Floridi prema mladima u sistemu maloletničkog krivičnog pravosuđa uzrasta od 11 do 18 godina, sa ciljem da se smanji rizik od njihovog vraćanja delinkventnom ponašanju kao i da se doprinese poboljšanju blagostanja na individualnom i kolektivnom nivou (McMahon i Pederson, 2020).

Učesnici su koristili mobilne telefone kako bi fotografisali sve ono što oslikava pomenuti program, a kroz fokus grupe i pisanje tekstova, opisivali su kako im je program pomogao da razviju empatiju, steknu samopouzdanje, razreše interpersonalne konflikte i ojačaju veze sa bližnjima (McMahon i Pederson, 2020). Programi postupanja sa mladima koji su doživeli traumu polaze od toga da mladi mogu pribegavati nedozvoljenim ponašanjima upravo u situacijama kada se osećaju ugroženo, te akcenat stavljaju na sistem podrške, boravak u bezbednom okruženju, ali i na jačanje njihove samostalnosti i potencijala (Griffin, Germain, i Wilkerson, 2012 prema McMahon i Pederson, 2020). Opravdanost ovakvog pristupa radu sa mladima u riziku od recidivizma proizlazi iz stanovišta da su mladi koji su u detinjstvu bili žrtve zlostavljanja skloniji delinkventnom ponašanju (Day et al., 2013 prema McMahon i Pederson, 2020), što se posebno vezuje za žrtve porodičnog nasilja (Mirić, 2020, str. 23), te da bi se prevencijom njihove ponovne viktimizacije, a samim tim i traumatizacije moglo sprečiti i njihovo vraćanje prestupništvu (McMahon i Pederson, 2020).

Pomenuti program imao je više komponenti, u koje spadaju: obavljanje društveno korisnog rada od strane maloletnika, razvijanje nenasilne komunikacije, kao i učestvovanje u restorativnim okupljanjima kojima su mahom prisustvovali članovi njihovih porodica (*restorative justice conferences*) (više o tome: Ćopić, 2015, str. 110-129), kako bi se maloletnici podstakli na preduzimanje koraka neophodnih za nadoknadu pričinjene štete i ohrabрили da ponovo izgrade narušene odnose (McMahon i Pederson, 2020).

Maloletnici su pravili fotografije (ukupno 51) koje su ilustrovale kakvi su oni bili pre programa, kako je program uticao na njih lično i na njihove odnose sa drugima i analizirali ih na zajedničkim diskusijama (McMahon i Pederson, 2020), koje su se odvijale u formi restorativnih krugova (više o tome: Ćopić i Nikolić-Ristanović, 2016, str. 37-39) koji su i inače primenjivani u ovom programu (uporediti sa: Ćopić, 2015, str. 211). Učesnici i istraživač zajednički su definisali teme i propratne tekstove za svaku od fotografija, a transkripti sa grupnih diskusija, zajedno sa odabranim fotografijama i tekstovima učesnika kodirani su u softveru NVivo 12 (McMahon i Pederson, 2020), koji se koristi za kvalitativnu analizu sadržaja (Manić, 2017, str. 255).

Ovo istraživanje ukazalo je na niz prednosti diverzionih programa zasnovanih na idejama restorativne pravde, kako za maloletnike tako i za odrasle (članove njihovih porodica, ali i druge), pre svega u smislu buđenja empatije, jačanja sposobnosti za

rešavanje konflikata, prevazilaženja prepreka u obrazovanju, razvoja samokontrole u konfliktnim situacijama, izražavanja sopstvenih osećanja, komunikacije sa drugima, uviđanja sopstvene vrednosti i izgradnje samopouzdanja itd. (McMahon i Pederson, 2020).

Uprkos nabrojanim prednostima, kao jedno od ograničenja ovog istraživanja autori su istakli odsustvo izlozbe fotografija maloletnika na kraju projekta, što bi, kao što je već istaknuto u delu rada posvećenom karakteristikama *photovoice* imetoda, trebalo da bude njegov završni korak (McMahon i Pederson, 2020). Kako autori navode, čini se da je na taj način učesnicima uskraćena mogućnost da svoje fotografije podele sa zajednicom i ostvare komunikaciju sa donosiocima odluka (McMahon i Pederson, 2020).

Zaključak

Prevencija nedozvoljenih ponašanja mladih zahteva multisektorski pristup i ispunjenost preduslova u oblastima kao što su: socijalna politika, zakonodavstvo, obrazovanje i pravosuđe, što se postiže, između ostalog, kroz edukaciju svih subjekata koji treba da prepoznaju taj problem u porodici, školi i društvu, odnosno da na njega adekvatno reaguju (Macanović i Pajić, 2022, str. 150). Imajući u vidu sve prethodno analizirane prednosti primene *photovoice* metoda u odnosu na mlade u riziku, uz svest o određenim ograničenjima koja ga mogu pratiti, čini se da bi trebalo razmotriti mogućnosti njegove šire implementacije od strane subjekata koji treba da uoče nepravilnosti u ponašanju mladih, odnosno da na njih reaguju. U skladu sa tim, može se zaključiti da bi edukaciju praktičara koji se do sada nisu susreli sa ovim pristupom, a koji rade sa mladima u vaspitno-obrazovnim ustanovama, ustanovama socijalne zaštite, sistemu izvršenja krivičnih sankcija i civilnom sektoru, trebalo obogatiti znanjem o participatornim akcionim istraživanjima, a posebno o *photovoice* metodu.

Šira primena *photovoice* istraživanja sa decom i mladima, po uzoru na primere iz inostranstva predstavljene u ovom radu, moglo bi doprineti da se stvarnost mladih u riziku sagleda iz njihovog ugla. Na taj način bi se omogućilo da relevantni akteri steknu neposredan i autentičan uvid u njihove probleme, izazove i potrebe, kako bi mogli da blagovremeno i adekvatno reaguju i spreče ponašanja koja bi se mogla okarakterisati kao društveno neprihvatljiva – preddelinkventna ili delinkventna. Istovremeno, učestvovanjem u ovakvoj vrsti istraživanja, koja spajaju nauku i aktivizam, mladi se ohrabruju da kritički sagledavaju i sa svojim vršnjacima i širom zajednicom dele svoja iskustva, ukazujući na određene poteškoće i nepravilnosti, ali i pozitivne aspekte svoje svakodnevice. Na taj način, mladi se podstiču da preuzimaju

odgovornu i aktivnu ulogu u zajednici i da iniciraju pozitivne društvene promene, u skladu sa svojim mogućnostima. U slučaju mladih u riziku, to bi bilo, na primer, ukazivanje na određene probleme u zajednici, koji mogu delovati kao potencijalno kriminogeni faktori, ali i osvetljavanje protektivnih faktora, i to putem fotografija, kao autentičnih svedočanstava o njihovoj realnosti, viđenoj kroz njihove objektivne.

Istovremeno, primena *photovoice* metoda sa mladima zahteva dodatnu dozu opreza, koja prevazilazi onu koja se očekuje u slučaju rada sa odraslim učesnicima. To se pre svega odnosi na preduzimanje mera neophodnih za očuvanje njihove bezbednosti prilikom fotografisanja sopstvenog okruženja, ali i na zaštitu njihove i privatnosti njima bliskih lica, u slučaju da se nalaze na fotografijama. U tom smislu, posebnu pažnju treba posvetiti edukaciji mladih koji učestvuju u istraživanju ne samo o karakteristikama i procedurama svojstvenim *photovoice* metodu, već i o osnovama bezbednog i u etičkom smislu korektnog fotografisanja. To se odnosi pre svega na dobijanje saglasnosti fotografisanih lica sa time da budu fotografisana, kao i da njihov lik bude prikazan na izložbi fotografija ili drugim štampanim ili elektronskim materijalima, kao i saglasnosti roditelja u slučaju da su na fotografijama maloletna deca (Palibroda i sar., 2009, str. 49 i 51).

Osim toga, sa naročitim oprezom treba prići fotografijama koje prikazuju osetljive teme poput fotografija dece, nezakonitih aktivnosti, fotografija na kojima je na neki način ugroženo lično dostojanstvo subjekta ili su oni prikazani u negativnom kontekstu (Palibroda i sar., 2009, str. 34). Konačno, važno je posvetiti pažnju i osećanjima učesnika budući da fotografisanje i razgovor o osetljivim temama kod njih mogu izazvati stres ili druge negativne emocionalne reakcije (Palibroda i sar., 2009, str. 34), što naročito dolazi do izražaja kod veoma mladih osoba.

Reference

- Aman, N., Coultas, C., Murdoch, J. and Harding, S. (2025) 'Photovoice and health inequalities among young people in the MENA region: Scoping review', *International Journal for Equity in Health*, 24:176. <https://doi.org/10.1186/s12939-025-02527-x>
- Anderson, K., Elder-Robinson, E., Howard, K. and Garvey, G. (2023) 'A Systematic Methods Review of Photovoice Research with Indigenous Young People', *International Journal of Qualitative Methods*, 22. <https://doi.org/10.1177/16094069231172076>
- Arendt, J. (2011) '[In]Subordination: Inmate Photography and Narrative Elicitation in a Youth Incarceration Facility', *Cultural Studies-Critical Methodologies*, 11(3), 265-273. <https://doi.org/10.1177/1532708611409543>
- Awuh, H.E. and Loopmans, M. (2017) 'Initiating critical reflection to counter social problems: Applying photovoice in the Baka community of the Dja Reserve, Cameroon', in: Asikainen, S., Brites, C., Plebańczyk, K., Rogač Mijatović, Lj. and Soini, K. (eds.) *Culture in sustainability: towards a transdisciplinary approach*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Department of Social Sciences and Philosophy
- Baker, T. and Wang, C. (2006) 'Photovoice: Use of a participatory action research method to explore the chronic pain experience in older adults', *Qualitative Health Research*, 16, 1405–1413. <https://doi.org/10.1177/1049732306294118>
- Barnert, E., Perry, R., Azzi, V.F., Shetgiri, R., Ryan, G., Dudovitz, R., Zima, B. and Chung, P.J. (2015) 'Incarcerated Youths' Perspectives on Protective Factors and Risk Factors for Juvenile Offending: A Qualitative Analysis', *American Journal of Public Health*, 105, 1365-1371, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302228>
- Batrićević, A. (2021) 'Photovoice i (re)socijalizacija prestupnika', *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 40(2-3), 21-40. <https://doi.org/10.47152/ziksi20212302>
- Bender, K. et al. (2017) 'Asking for Change: Feasibility, acceptability, and preliminary outcomes of a manualized photovoice intervention with youth experiencing homelessness', *Children and Youth Services Review*, 81, 379-389. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.08.028>
- Buck, G., Ryan, K. and Ryan, N. (2023) 'Practicing lived experience leadership with love: Photovoice reflections of a community-led crime prevention project', *The British Journal of Social Work*, 53(2), 1117–1141. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac174>
- Budig, K. et al. (2018) 'Photovoice and empowerment: evaluating the transformative potential of a participatory action research project', *BMC Public Health* 18, 432. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5335-7>

- Burt, S. A. (2022) 'The genetic, environmental, and cultural forces influencing youth antisocial behavior are tightly intertwined', *Annual review of clinical psychology*, 18(1), 155-178. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-072220-015507>
- Cammarota, J. and Fine, M. (2010) *Revolutionizing education: Youth participatory action research in motion*. Routledge.
- Chevalier, J. M. and Buckles, D. J. (2019) *Participatory action research: Theory and methods for engaged inquiry*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351033268>
- Conde, P. et al. (2024) 'Photovoice versus focus groups: a comparative study of qualitative health research techniques', *Gaceta Sanitaria*, 38, 102423. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2024.102423>
- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S. i Nikolić-Ristanović, V. (2016) *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Dovijanić, S. i Maljković, M. (2024) 'Etiologija trajnog i adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja', u: Kovačević, M., Ćopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 143-165.
- Duren, R.A. (2020) *Do You Hear Us? Amplifying Alternative Pathways for High School Pushouts Through Youth Participatory Action Research*. Educational Leadership and Policy Studies: Doctoral Research Projects. University of Denver. Dostupno na: https://digitalcommons.du.edu/elps_doctoral/13 (Pristupljeno: 4. jul 2025).
- Dustman, P. A. and Kulis, S. (2013) 'Reaching an invisible Native population. Implementing a culturally adapted curriculum in urban schools'. In: Okamoto, SK., (ed.), *Innovations in Prevention Interventions with Indigenous Youth and Families*; San Francisco: Society for Prevention Research.
- Đurić, S. (2007) *Fokus-grupni intervju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đurić, S. i Paraušić Marinković, A. (2025) 'Photovoice, slike i reči u socijalnom kontekstu', *Sociologija*, 67(1), 71-88. <https://doi.org/10.2298/SOC2501071D>
- Freire, P. (2018) *Pedagogija obespravljenih*. Beograd: Eduka.
- Griffin, G., Germain, E.J. and Wilkerson, R.G. (2012) 'Using a trauma-informed approach in juvenile justice institutions', *Journal of Child Adolescent Trauma*, 5, 271-283. <https://doi.org/10.1080/19361521.2012.697100>

- Guariso, G. *et al.* (2016) 'Photovoice as a Research-Intervention Tool for Youth Neighborhood Activism in Societally Vulnerable Contexts', *Global Journal of Community Psychology*, 7(3). <https://doi.org/10.7728/0703201602>
- Han, C.S. and Oliffe, J.L. (2016) 'Photovoice in mental illness research: A review and recommendations', *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 20(2), 110–126. <https://doi.org/10.1177/1363459314567790>
- Helm, S. *et al.* (2015) 'Using photovoice with youth to develop a drug prevention program in a rural Hawaiian community', *American Indian and Alaska Native Mental Health Research*, 22(1), 1–26. <https://doi.org/10.5820/aian.2201.2015.1>
- Herman, B. (2024) 'Prevencija kriminaliteta dece i mladih kroz jačanje kapaciteta lokalne zajednice', u: Kovačević, M., Čopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 85-101.
- Hrnčić, J. (2011) *Depresija i delinkvencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Hsiao, V., Chen, S. and Withers, M. (2020) 'Keeping at-risk youth at the center: lessons learned from a community-based participatory research Photovoice project in Taiwan', *Journal of Health and Caring Sciences*, 2(2), 167-179. <https://doi.org/10.37719/jhcs.2020.v2i2.rna003>
- Ignjatović, Đ. (2015) 'Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme', u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja 19-37.
- Itzik, L. and Haviv, N. (2025) Rehabilitating Beyond Walls: The Role of Informal Spaces in Formal Programs among Young Rehabilitators. *Youth and Society (online first)* <https://doi.org/10.1177/0044118X251349558>
- Jugović, A. (2004) 'Rizična ponašanja omladine u Srbiji', u: Nikolić, M. i Mihailović, S. (ur.) *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa, 177-204.
- Jugović, A. (2007) 'Tipologije društvenih devijacija u domaćoj teorijskoj misli', *Sociologija*, 49(1), 17-30. <https://doi.org/10.2298/soc0701017j>
- Jugović, A. and Bogetić, D. (2024) 'Značaj medija u društvenom reagovanju na maloletničku delinkvenciju', u: Kovačević, M., Čopić, S. (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Izdavački centar Fakulteta (ICF), 67-83.
- Konstantinović-Vilić, S. (1981) 'Maloletnička delinkvencija u krivičnom pravu', *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 20(21), 285-302.

- Lawson, H. A. *et al.* (2015) *Participatory Action Research*. Oxford University Press.
- Liebenberg, L. (2022) 'Photovoice and Being Intentional About Empowerment', *Health Promotion Practice*, 23(2), 267–273. <https://doi.org/10.1177/15248399211062902>
- Lorenz, L. S. (2010) 'Visual metaphors of living with brain injury: exploring and communicating lived experience with an invisible injury', *Visual Studies*, 25(3), 210-223. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2010.523273>
- Macanović, N., Grbić Pavlović, N. i Kuprešanin, J. (2016) *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Macanović, N. i Pajić, M. (2022) 'Odnos maloljetnih prestupnika prema počinjenom krivičnom djelu', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 60(2), 149-165. <https://doi.org/10.47152/rkkp.60.2.7>
- Macanović, N. i Radonjić, M. (2024) *Inicijacije mladih u svijet kriminala*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Macdonald, D., Dew, A., Fisher, K. and Boydell, K. (2022) 'Self-Portraits for Social Change: Audience Response to a Photovoice Exhibition by Women with Disability', *The Qualitative Report*, 27(4), 1011-1039. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5154>
- Manić, Ž. (2017) *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Marić, M. (2011) Problematično ponašanje dece i adolescenata - pojam, učestalost, poreklo i prevencija. *Norma*, 16(2), 175-183.
- Marshall, C. and Rossman, G. B. (2011) *Designing qualitative research*. (5th ed.). Sage.
- McCutcheon, G. and Jung, B. (1990) 'Alternative perspectives on action research', *Theory into Practice*, 29(3), 144-151. <https://doi.org/10.1080/00405849009543447>
- McKee, S. *et al.* (2024) "Pictures helped me understand it in a way words couldn't": Youth reflections participating in a youth-led photovoice study', *PLoS ONE*, 19(9): e0308165. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0308165>
- McMahon, S.M. and Pederson, S. (2020) "Love and compassion not found Elsewhere": A Photovoice exploration of restorative justice and nonviolent communication in a community-based juvenile justice diversion program', *Children and Youth Services Review*, 117(1), 105306. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105306>
- Milosavljević, M. and Jugović, A. (2008) 'Socijalna isključenost i društvene devijacije mladih', u: Matejić-Đuričić, Z. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu*

- obrazovanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD), 25-50.
- Mirić, F. (2020) 'Kriminološki osvrt na porodicu kao faktor maloletničke delinkvencije', *Porodica i savremeno društvo - izazovi i perspektive*, 05. i 06.06.2020. Banja Luka: Centar modernih znanja, 20-29.
- Mooney, R. and Bhui, K. (2023). Analysing multimodal data that have been collected using photovoice as a research method. *BMJ open*, 13(4), e068289. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-068289>
- Mulvey, E. P. (2011) *Highlights from pathways to desistance: A longitudinal study of serious adolescent offenders (NCJ 230971)*. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/230971.pdf> (Pristupljeno: 1. jul 2025).
- Mysyuk, Y. and Huisman, M. (2020) 'Photovoice method with older persons: a review', *Ageing and Society*, 40(8), 1759-1787. <https://doi.org/10.1017/S0144686X19000242>
- Nikolić-Ristanović, V. (2012) Kriminalitet maloletnika ili maloletnička delinkvencija: pojmovno određenje i njegov značaj. *Revija za kriminologiju i krivično parvo*, 50(1-2), 183-188.
- Nikolić, Z. (2012) 'Uzroci maloletničkog prestupništva', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 50(3), 75-85.
- Ohmer, M. and Owens, J. (2013) 'Using Photovoice to Empower Youth and Adults to Prevent Crime', *Journal of Community Practice*, 21(4), 410-433. <https://doi.org/10.1080/10705422.2013.842196>
- Ohmer, M. (2020) 'Youth-Adult Partnerships to Prevent Violence', *Journal of Inter-generational Relationships*, 20(1), 105–126. <https://doi.org/10.1080/15350770.2020.1808555>
- Palibroda, B., Krieg, B., Murdock, L. and Havelock, J. (2009) *A Practical Guide to Photovoice: Sharing Pictures, Telling Stories and Changing Communities*. Winnipeg, Manitoba: The Prairie Women's Health Centre of Excellence
- Petković, S. (2014) 'O osobenostima antropološkog pristupa adolescenciji', *Antropologija*, 14(3), 93-118.
- Petrović, D. (2008) 'Akciono istraživanje – neka teorijska i praktična pitanja', u: Stojnov, D. (ur.) *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Zepter Bookworld, 237-275.
- Powell, K. i Lajevic, L. (2011) 'Emergent places in preservice art teaching: Lived curriculum, relationality, and embodied knowledge', *Studies in Art Education*, 53(1), 35–52. <https://doi.org/10.1080/00393541.2011.11518851>

- Radulović, D. (2014) *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Roman, M. *et al.* (2023) '“A Picture Is Worth a Thousand Words”: Youth Migration Narratives in a Photovoice', *Societies*, 13(9), 198.
<https://doi.org/10.3390/soc13090198>
- Shannon, C.R. and Hess, S.R. (2019) 'Out but in: Exploring juvenile reentry through Photovoice', *International Journal of School and Educational Psychology*, 7(1), 28-41. <https://doi.org/10.1080/21683603.2017.1356774>
- Shimshock, K. (2008) Photovoice Project Organizer and Facilitator Manual. Michigan: University of Michigan, School of Social Work Good Neighborhoods Technical Assistance Center (TAC), Dostupno na: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/108548/PhotovoiceManualREVISED.pdf?sequence=1> (Pristupljeno: 7. jul 2025).
- Stevanović, I. (2020) *Izazovi u postpenalnom prihvatu maloletnih učinilaca krivičnih dela u Srbiji (norme, praksa i mere unapređenja)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Streng, J.M. *et al.* (2004) 'Realidad Latina: Latino adolescents, their school, and a university use photovoice to examine and address the influence of immigration', *Journal of Interprofessional Care*, 18(4), 403–415. <https://doi.org/10.1080/13561820400011701>
- Špadijer-Džinić, J. (1988) *Socijalna patologija – sociologija devijantnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tomita, (2015) 'What's working/what needs working on. Art and culture against drugs through photovoice', *Scientific Annals of “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi. (New Series) Sociology and Social Work Section*, 8(1), 225-233.
- Yang, Y. *et al.* (2020) 'Photovoice and Youth on Violence and Related Topics: A Systematic Review', *Florida Public Health Review*, 17, 44-59.
- United Nations (1990) United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines (A/RES/45/112). Dostupno na: <https://resource-centre.savethechildren.net/pdf/Riyadh-guidelines.docx> (Pristupljeno: 30. jun 2025).
- Wang, C. and Burris, M. A. (1994) 'Empowerment through photo novella: portraits of participation', *Health education quarterly*, 21(2), 171-186.
<https://doi.org/10.1177/109019819402100204>
- Wang, C. and Burris, M. A. (1997) 'Photovoice: concept, methodology, and use for participatory needs assessment', *Health education & Behavior*, 24(3), 369-387.
<https://doi.org/10.1177/109019819702400309>

- Wang, C. *et al.* (2004) 'Flint Photovoice: Community building among youths, adults, and policymakers', *American Journal of Public Health*, 94(6), 911–913. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.6.911>
- Wang, C. and Pies, C. (2004) 'Family, Maternal, and Child Health Through Photovoice', *Maternal and Child Health Journal*, 8(2), 95-102 <https://doi.org/10.1023/b:maci.0000025732.32293.4f>
- Wang, C. (2006) 'Youth Participation in Photovoice as a Strategy for Community Change', *Journal of Community Practice*, 14(1-2), 147-161. https://doi.org/10.1300/J125v14n01_09
- Wang, C. (2022) 'The Tai Qi of Photovoice', *Health Promotion Practice*, 23(2), 205-210, <https://doi.org/10.1177/15248399211069905>
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/05.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* (1990), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.
- Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama* (2013), Službeni glasnik RS, br. 45/13.
- Zukin, J. (2024) *Use of photovoice with marginalized youth: a systematic review*, a clinical dissertation proposal submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Psychology. Pepperdine University Graduate School of Education and Psychology.

Prevention of delinquency by children and young people through the application of *photovoice* methods: opportunities, challenges and examples of good practice

Ana Batrićević^a

Adequate and effective mechanisms of prevention and reaction to socially unacceptable behaviour of youth cannot be designed without correct and comprehensive understanding of its etiology. At the same time, it can be noticed that traditional research methods such as survey and interview do not provide a sufficiently profound insight into this phenomenon, primarily because juveniles at risk often find it very difficult to verbalise their ideas and feelings and share them with the researchers either in oral or in written form. For that reason, efforts are being made to perceive their reality through research methods that rely on visual communication, one of which is photovoice. Having that in mind, after a brief review of the definition and etiology of socially unacceptable behaviour of young persons, the author analyses basic characteristics of photovoice method as a form of participatory action research, and highlights the reasons that justify its application in the work with young persons at risk of deviant and delinquent behaviour. Finally, the author presents examples of good practice related to the application of photovoice method in the context of prevention of both – primary delinquency as well as recidivism of young persons and discusses the possibilities for its broader implementation with at-risk youth.

KEYWORDS: photovoice, at-risk youth, children, adolescents, participatory action research.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Scientific advisor, Institute for Criminological and Sociological Research.

Postupanje prema maloletnicima sa intelektualnom ometenošću na izvršenju vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu*

Jovana Urošević^a, Vesna Žunić-Pavlović^b

Prevalencija intelektualne ometenosti (IO) viša je kod maloletnih učinilaca krivičnih dela u odnosu na opštu populaciju. Maloletnici sa IO kojima su izrečene zavodske vaspitne mere suočavaju se sa dodatnim teškoćama koje proizilaze iz neadekvatnih uslova i nespecifičnih intervencija. Predmet ovog rada je postupanje prema maloletnicima sa IO na izvršenju vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu. Prvi cilj istraživanja bio je utvrđivanje razlika u karakteristikama maloletnika sa i bez IO prema kojima je izvršena vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu u Zavodu za vaspitanje dece i omladine Beograd (Zavod). Drugi cilj bio je utvrđivanje razlika u praksi postupanja prema maloletnicima sa IO između stručnjaka zaposlenih u Zavodu i Školi za osnovno i srednje obrazovanje „Vožd“ (ŠOSO „Vožd“). Istraživanje je rađeno na uzorku maloletnika koji su u periodu 2017–2022. godine otpušteni iz Zavoda (25 maloletnika, od kojih je pet sa IO) i uzorku od 20 stručnjaka zaposlenih u Zavodu i ŠOSO „Vožd“. Potrebni podaci prikupljeni su analizom dosijea maloletnika i anketiranjem njihovih vaspitača i nastavnika. Rezultati istraživanja pokazuju da između maloletnika sa i bez IO nema značajnih razlika u demografskim karakteristikama, istoriji delinkventnog ponašanja i izvršenju vaspitne mere. Stručnjaci u postupanju prema maloletnicima sa IO u izvesnoj meri prilagođavaju aktivnosti, očekivanja i nivo podrške, ali nisu nađene značajne razlike između zaposlenih u Za-

* Sredstva za realizaciju istraživanja su obezbeđena od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija i precizirana Ugovorom o prenosu sredstava za finansiranje naučnoistraživačkog rada zaposlenih u nastavi na akreditovanim visokoškolskim ustanovama u 2024. godini (Evidencioni broj ugovora 451-03-65/2024-03/ 200096).

^a Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenje za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja. E-mail: jovanaurosevic@fasper.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0001-5043-4187.

^b Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenje za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja. E-mail: vesnazunic@fasper.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-9214-9600.

vodu i ŠOSO „Vožd“. Postoji potreba za razvijanjem programa koji mogu da odgovore na specifične potrebe za tretmanom maloletnih učinilaca krivičnih dela sa IO.

KLJUČNE REČI: vaspitne mere, maloletnici, intelektualna ometenost, tretman, učinci krivičnih dela.

Uvod

Intelektualna ometenost (IO), odnosno poremećaji intelektualnog razvoja su grupa etiološki različitih stanja koja se javljaju tokom razvojnog perioda, a karakterišu ih značajna ograničenja u intelektualnom funkcionisanju i adaptivnom ponašanju (World Health Organization, 2024). Ograničenja u intelektualnom funkcionisanju prisutna su u različitim domenima, uključujući rezonovanje, rešavanje problema, planiranje, apstraktno razmišljanje i učenje. Prisutna ograničenja u adaptivnom funkcionisanju odnose se na konceptualne (primena znanja i komunikacija), socijalne (npr. socijalna odgovornost, poštovanje pravila) i praktične veštine (npr. briga o sebi, zdravlje i bezbednost) koje se koriste u svakodnevnom životu.

Veza između delinkventnog ponašanja i IO privukla je pažnju istraživača još pre više od jednog veka. Pokušaji da se ona teorijski objasni doveli su do različitih zaključaka koji se mogu klasifikovati u tri pravca: prvi, niži količnik inteligencije (IQ) može uticati na ispoljavanje delinkventnog ponašanja; drugi, delinkventno ponašanje može rezultirati nižim IQ-om; treći, zajedničke varijable utiču na pojavu delinkventnog ponašanja i nižeg IQ-a (Lynam, Moffitt, Stouthamer-Loeber, 1993). Istraživanja koja su se bavila ovom temom saglasna su u pogledu postojanja veze između dva fenomena, uz značajne varijacije u pogledu uzročnosti, prevalencije i faktora koji na nju utiču (Ellis, Walsh, 2003). Zajednički rezultat većine dosadašnjih istraživanja je da su mladi sa IO prezastupljeni u populaciji maloletnih delinkvenata (Frize, Kenny, Lennings, 2008; Van der Put i sar., 2013). Lynam i saradnici (Lynam, Moffitt, Stouthamer-Loeber, 1993) su potvrdili da je IQ delinkvenata otprilike za 10 niži u odnosu na nedelinkvente, kao i da su njihovi skorovi značajno niži na skali verbalnih sposobnosti nego na skali performansi. Uz to su zaključili i da veza između IO i delinkventnog ponašanja najverovatnije ide u smeru od nižeg IQ ka delinkvenciji. IO zapravo bi mogla predstavljati faktor rizika za ispoljavanje delinkventnog ponašanja i to na ranijem uzrastu (Dickson, Emerson, Hatton, 2005).

Prevalencija IO u populaciji maloletnih učinilaca krivičnih dela

Studija sprovedena na nacionalnom uzorku adolescenata u Velikoj Britaniji pružila je podatke o antisocijalnom ponašanju i vršenju krivičnih dela 4174 ispitanika uzrasta od 11 do 15 godina (Dickson, Emerson, Hatton, 2005). Rezultati su pokazali da je IO postojala kod 2,8% ispitanika i da su maloletni delinkventi sa IO češće ispoljavali različite oblike delinkventnog ponašanja (upotreba oružja, krađe, podmetanje požara i drugo) u poređenju sa vršnjacima tipičnog razvoja. Navedeni rezultati dovode se u vezu sa višim stopama socijalne deprivacije i drugih problema mentalnog zdravlja kod dece sa IO.

Zvanični statistički podaci za SAD pokazuju da je prevalencija IO u opštoj školskoj populaciji oko 1,0%, a u populaciji maloletnih delinkvenata oko 10,0% (Thompson, Morris, 2016). U drugim istraživanjima ovaj procenat je i viši, te iznosi 15,2-16,5% (Frize, Kenny, Lennings, 2008; Van der Put i sar., 2013) za maloletne delinkvente, a čak 21,0% za učinioce krivičnih dela u ranim dvadesetim godinama (Segeren i sar., 2018). U cilju provere teze da maloletni delinkventi imaju niži IQ u poređenju sa nedelinkventnom populacijom, sprovedeno je istraživanje na uzorku od 200 maloletnika muškog pola, uzrasta od 13 do 16 godina. Dobijeni rezultati su pokazali da delinkventi iz uzorka imaju niže intelektualne sposobnosti u poređenju sa ispitanicima koji nisu vršili krivična dela (Pandey, Kumari, 2018). Tomson i Moris (2016) u svom radu ističu da se analizom rezultata do kojih su došli različiti autori može zaključiti da čak 20,0-75,0% maloletnika uključenih u sistem maloletničkog pravosuđa ispunjava uslove za postavljanje dijagnoze neke od smetnji u razvoju. Ovako velike razlike u prevalenciji verovatno se mogu objasniti razlikama u definisanju smetnje u konkretnoj studiji, klasifikacionog sistema odabranog za postavljanje dijagnoze ili razlikama u metodologiji analiziranih studija. Istraživanje sprovedeno u Holandiji kojim je obuhvaćen deseto-godišnji period (od 1995. do 2005. godine) pokazalo je da u populaciji maloletnika na institucionalnom tretmanu 11,0% ima IQ ispod 70 (Brand and van den Hurk, 2008, prema Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012). Autorke Milićević i Ilijić (2022) su se bavile prevalencijom IO u osuđeničkoj populaciji odraslih osoba i, sumirajući rezultate većeg broja studija, istakle da se ona kreće između 4,0 i 11,0%.

Specifične potrebe za tretmanom maloletnih učinilaca krivičnih dela sa IO

Rezultati empirijskih istraživanja pružaju naučno utemeljene implikacije za tretman maloletnih delinkvenata sa IO, koji bi, u skladu sa specifičnostima njihovog razvoja i identifikovanim teškoćama, trebalo da se razlikuje od tretmana maloletnih delinkvenata bez IO. Osobe sa IO suočavaju se sa raznim problemima u svakodnevnom funkcionisanju, naročito u domenu ekspresivne i receptivne komunikacije, neadekvatnih i nedovoljno razvijenih socijalnih veština i veština

rešavanja problema, teškoća u učenju i brojnih drugih. Upravo nedostatak ovih i sličnih veština može objasniti prisustvo delinkventnog ponašanja kod dece i mladih sa IO (Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012; Buha, Gligorović, 2013). Sa druge strane, napadi besa, agresivno ponašanje i impulsivne reakcije maloletnih delinkvenata sa IO povratno utiču na gore pomenute veštine, otežavajući njihovo usvajanje i dalje razvijanje kroz tretman (Došen, 2005; Segeren i sar., 2018). Studija Ašera i saradnika (2012) imala je za cilj da ukaže na razlike u vršenju krivičnih dela od strane maloletnika sa i bez IO. Rezultati su pokazali da maloletnici sa IO češće od maloletnika tipičnog razvoja vrše krivična dela kojima se nanosi povreda ili šteta drugom licu, kao i da prestupnici sa IO u većoj meri ispoljavaju različite oblike seksualnog nasilja. Prvi nalaz dovodi se u vezu sa problemima u procesiranju socijalnih informacija i karakterističnim napadima besa i ispoljavanjem agresivnog ponašanja mladih sa IO (Van Nieuwenhuijzen i sar., 2005), dok je moguće objašnjenje viših nivoa seksualnog nasilja podatak da su osobe sa IO češće i same žrtve seksualnog nasilja (Van der Put i sar., 2013). Na osnovu ovih i sličnih rezultata, formulisana je prva empirijski zasnovana preporuka za uspešan tretman maloletnih delinkvenata sa IO – tretman ove populacije prvenstveno bi trebalo usmeriti na razvoj socijalnih veština, a naročito veština rešavanja problema. Takođe bi trebalo uključiti i specifične intervencije usmerene na redukciju različitih oblika seksualnog nasilja (Asscher, Van der Put, Stams, 2012).

Druga preporuka proizilazi iz principa efektivnih intervencija i ne odnosi se na samu sadržinu tretmana, već na način njegovog sprovođenja. Istaknuti autori iz oblasti prevencije i tretmana poremećaja ponašanja, Bonta i Endruz (2007) zaključili su da su najdelotvornije one intervencije koje su usmerene na dinamičke faktore odgovorne za razvoj i perzistenciju delinkventnog ponašanja konkretne individue. Stoga glavna ideja za unapređenje tretmana delinkvenata sa IO nije definisanje drugačijih ciljeva u odnosu na delinkvente tipičnog razvoja, već primena posebnih tehnika i procedura kojima će se oni ostvariti. Potrebno je prilagoditi postupanje njihovim intelektualnim kapacitetima, procenjenim potrebama i potencijalima (Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012). Za uspešan tretman neophodno je obezbediti i odgovarajuće preduslove poput: prilagođavanja okruženja i sadržaja aktivnosti, kontinuiteta u održavanju socijalnih kontakata sa bliskim osobama i pružanja mogućnosti za bavljenje željenim rekreativnim i slobodnim aktivnostima (Dogbe i sar., 2016). U suprotnosti sa navedenim preporukama stoje podaci o odsustvu stručne podrške i posebnih tretmanskim intervencija i tehnika u postupanju prema ovoj kategoriji učinilaca krivičnih dela (Milićević, Ilijić, 2022).

Vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu

Prema Zakonu o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, zavodske vaspitne mere izriču se maloletniku prema kome treba preduzeti trajnije mere vaspitavanja, lečenja i osposobljavanja uz njegovo potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine, radi vršenja pojačanog uticaja na njegovu ličnost i ponašanje (Član 11). Zavodske mere su: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje. Vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu izriče se maloletnicima koje treba izdvojiti iz dotadašnje sredine i obezbediti im pomoć i stalni nadzor od strane stručnih lica (Član 20). Trajanje ove mere je od šest meseci do dve godine. Prema poslednjim zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS, 2023), u 2022. godini broj maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije iznosio je 1213. Od tog broja, zavodske vaspitne mere izrečene su u 80 (6,6%) slučajeva, a vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu u 19 (1,6%) slučajeva.

Vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu izvršava se u ustanovama za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, Nišu i Knjaževcu. Pored maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom, u ove ustanove mogu se uputiti deca i mladi sa problemima ponašanja po odluci organa starateljstva. U izveštaju o deci u sistemu socijalne zaštite za 2023. godinu Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu navodi se da je na dan 31.12.2023. godine u ustanovama za vaspitanje dece i omladine bilo ukupno 42 korisnika, od kojih 25,0% sa izrečenom vaspitnom merom (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2024).

Predmet ovog rada je postupanje prema maloletnicima sa IO na izvršenju vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu. Istraživanje je imalo dva cilja. Prvi cilj je utvrđivanje razlika u karakteristikama maloletnika sa i bez IO prema kojima je izvršena vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu u Zavodu za vaspitanje dece i omladine Beograd (Zavod). Drugi cilj je utvrđivanje razlika u praksi postupanja prema maloletnicima sa IO između stručnjaka zaposlenih u Zavodu i Školi za osnovno i srednje obrazovanje „Vožd“ (ŠOSO „Vožd“). Imajući u vidu da se ŠOSO „Vožd“ nalazi u zgradi Zavoda, kao i da maloletnici značajno vreme provode u školi, istraživanjem su obuhvaćeni stručnjaci iz obe ustanove. Razlozi za distinkciju dve grupe stručnjaka su da ustanove u kojima rade pripadaju različitim sistemima (sistemu socijalne zaštite i sistemu obrazovanja i vaspitanja), kao i da se razlikuju prema prethodnom obrazovanju i stručnom usavršavanju. Na osnovu toga izvedena je pretpostavka o postojanju značajnih razlika između dve grupe stručnjaka u postupanju prema maloletnicima sa IO. Imajući u vidu da ova problematika nije dovoljno istražena kod nas, dobijeni rezultati mogu doprineti boljem razumevanju specifičnih karakteristika i potreba za tretmanom maloletnih učinilaca krivičnih dela sa IO.

Metode

Mesto istraživanja

Istraživanje je rađeno u Zavodu za vaspitanje dece i omladine Beograd (Zavod i Školi za osnovno i srednje obrazovanje „Vožd“ (ŠOSO „Vožd“). Zavod je vaspitna ustanova prevashodno usmerena na zbrinjavanje, vaspitavanje, obrazovanje i profesionalno osposobljavanje dece i mladih u sukobu sa zakonom i poremećajem ponašanja. Sastoji se iz dve radne jedinice: Centar za smeštaj mladih sa izrečenom vaspitnom merom i Centar za smeštaj stranih maloletnih lica. Istraživanje je sprovedeno u prvoj radnoj jedinici namenjenoj mladima oba pola, uzrasta od 14 do 18 godina, u kojoj tretman sprovode specijalni pedagozi, psiholog, pedagog i socijalni radnik. ŠOSO „Vožd“ je škola prilagođena za rad sa učenicima sa problemima ponašanja i nalazi se u zgradi Zavoda. Ovu školu uglavnom pohađaju korisnici na smeštaju u Zavodu, Prihvatištu za decu Beograda i domovima za decu i mlade, kao i učenici iz lokalne zajednice koje uputi centar za socijalni rad. Uz predmetne nastavnike, u rad sa decom uključeni su i stručni saradnici (psiholog, pedagog, socijalni radnik i specijalni pedagozi).

Uzorak

U uzorak maloletnika uključeni su svi korisnici sa izrečenom vaspitnom merom upućivanje u vaspitnu ustanovu, koji su otpušteni iz Zavoda za vaspitanje dece i omladine Beograd u periodu od 01.01.2017. do 31.12.2022. godine. Tokom posmatranog perioda, ukupno 25 maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom otpušteno je iz Zavoda, od toga pet sa IO (20,0%). Maloletnici iz uzorka bili su oba pola (muški 68,0%), prosečnog uzrasta na prijemu 16,66 godina ($SD = 1,21$). Kod svih maloletnika sa IO konstatovana je laka IO koju karakterišu teškoće u usvajanju i razumevanju složenih jezičkih koncepata i akademskih veština (World Health Organization, 2024).

Uzorak stručnjaka čini ukupno 20 vaspitača zaposlenih u Zavodu ($n = 8$) i nastavnika i stručnih saradnika zaposlenih u ŠOSO „Vožd“ ($n = 12$) koji su bili uključeni u organizaciju vaspitnog i obrazovnog rada sa korisnicima sa IO. U uzorak je uključeno 66,7% ukupnog broja vaspitača i 35,3% od ukupnog broja nastavnika i stručnih saradnika. Stručnjaci iz uzorka su pretežno ženskog pola (60,0%), sa prosečnim radnim stažom od 17,85 ($SD = 9,27$) i prosečnim radnim stažom na ovom radnom mestu od 14,25 ($SD = 8,78$). U istraživanju su učestvovali pedagog, socijalni radnik i šest defektologa/specijalnih pedagoga iz Zavoda, kao i pomoćnik direktora i 11 nastavnika iz ŠOSO „Vožd“. Kompetencije za rad sa maloletnicima sa IO stručnjaci su stekli kroz fakultetsko obrazovanje (55,0%) i stručno usavršavanje (80,0%).

Instrumenti i procedure

Podaci o maloletnicima prikupljeni su analizom dokumentacije, konkretno dosijea korisnika Zavoda. Za potrebe istraživanja konstruisan je poseban upitnik koji je popunjavao obučen istraživač (jedan od autora). Upitnik se sastojao iz tri dela: demografski podaci (pol, uzrast na prijemu, obrazovni status na prijemu i prethodni smeštaj), istorija delinkventnog ponašanja (uzrast izvršenja prvog krivičnog dela, ranije izrečeni vaspitni nalozi ili vaspitne mere i vrsta izvršenih krivičnih dela) i izvršenje vaspitne mere upućivanje u vaspitnu ustanovu (trajanje vaspitne mere, teži prestupi u ustanovi i način otpusta). Iz izveštaja psihologa preuzeti su podaci o postignućima na standardizovanim testovima inteligencije i adaptibilnosti na osnovu kojih se utvrđuje prisustvo IO.

Podaci o stručnjacima i njihovom postupanju prema maloletnicima prikupljeni su anketiranjem. Napravljen je kratak upitnik koji je sadržao podatke o polu, zanimanju, radnom stažu, broju korisnika sa kojima rade i kompetencijama za rad sa maloletnicima sa IO. Za prikupljanje podataka o postupanju prema maloletnicima sa IO korišćen je Upitnik o praksama podučavanja učenika sa IO (Klang i sar., 2020), koji je prilagođen potrebama i uslovima ovog istraživanja. Ovaj upitnik se sastoji iz sledeće tri podskale: podskala Nastavne aktivnosti nastavnika sadrži devet tvrdnji koje se odnose na primenu različitih pristupa u podučavanju (npr. „Maloletnici sa IO rade u grupi sa drugim korisnicima.“); podskala Očekivanja nastavnika u pogledu učenja učenika sadrži 10 pitanja o očekivanjima u pogledu postignuća na zadacima različitog nivoa složenosti (npr. „U kom stepenu očekujete da će maloletnici sa IO ovladati veštinama rešavanja problema?“); podskala Podrška nastavnika socijalnom uključivanju učenika sadrži pet tvrdnji o aktivnostima nastavnika koje su usmerene na razvijanje osećanja zajedništva, vršnjačkih odnosa i samopoštovanja (npr. „Nastojim da maloletnicima sa IO obezbedim mogućnosti za interakcije sa vršnjacima.“). Upitnik sadrži i dva pitanja o primeni specifičnih pristupa, intervencija ili tehnika. Od stručnjaka se tražilo da uporede aktivnosti, očekivanja i podršku u radu sa maloletnicima sa IO i maloletnicima tipičnog razvoja. Ponuđeni odgovori dati su na trostepenoj skali Likertovog tipa (od 1 = niže u radu sa maloletnicima sa IO, 2 = jednako, 3 = više u radu sa maloletnicima sa IO). Sabiranjem odgovora dobijaju se skorovi za svaku podskalu.

Pre prikupljanja podataka, dobijeno je odobrenje za sprovođenje istraživanja od uprave Zavoda i ŠOSO „Vožd“.

Obrada podataka

Za obradu podataka korišćen je statistički paket SPSS verzija 21.

Varijable koje opisuju karakteristike maloletnika kodirane su na sledeći način. Demografske karakteristike mladih: pol 0 = muški, 1 = ženski; uzrast na prijemu u godinama; obrazovni status na prijemu 0 = ne pohađa školu, 1 = pohađa školu; prethodni smeštaj 0 = sa biološkim roditeljima, 1 = drugo. Istorija delinkventnog ponašanja: uzrast izvršenja prvog krivičnog dela u godinama; ranije izrečeni vaspitni nalozi ili vaspitne mere 0 = ne, 1 = da; krivična dela protiv života i tela 0 = ne, 1 = da; krivična dela protiv polne slobode 0 = ne, 1 = da. Izvršenje vaspitne mere upućivanje u vaspitnu ustanovu: trajanje vaspitne mere u mesecima; teži prestupi u ustanovi 0 = ne, 1 = da; način otpusta 0 = biološka ili srodnička porodica, 1 = drugo. Nakon deskriptivne analize navedenih varijabli, primenom t-testa i hi-kvadrat testa ispitane su razlike između maloletnika sa IO i ostalih maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom.

Varijable koje se odnose na karakteristike stručnjaka su: pol 0 = muški, 1 = ženski; dužina radnog staža u godinama; broj dece sa kojom rade 0 = od 2 do 5, 1 = od 6 do 10, 2 = od 11 do 15, 3 = više od 15; sticanje kompetencija za rad sa maloletnicima sa IO 0 = ne, 1 = na predmetima na osnovnim ili master studijama, 2 = kroz stručno usavršavanje, 3 = defektolog ili specijani pedagog. Za sve tri podskale Upitnika o praksama podučavanja učenika sa IO izračunati su ukupni skorovi. Pored deskriptivne analize svih ispitivanih varijabli, primenom t-testa testirane su razlike između stručnjaka iz Zavoda i ŠOSO „Vožd“ u skorovima na Upitniku o praksama podučavanja učenika sa IO.

Rezultati

Razlike u karakteristikama maloletnika sa i bez IO

U Tabeli 1 odvojeno su prikazani deskriptivni podaci za maloletnike sa IO i ostale maloletnike sa izrečenom vaspitnom merom, kao i rezultati testiranja značajnosti razlika između ove dve grupe.

Tabela 1

Karakteristike maloletnika sa IO i ostalih maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom

	IO (n = 5)	Ostali (n = 20)	Razlike između grupa
	<i>f(%) ili AS (SD)</i>	<i>f(%) ili AS (SD)</i>	χ^2 ili <i>t</i>
Pol (muški)	3 (60,0)	14 (70,0)	$\chi^2 = 0,18$
Uzrast na prijemu	16,70 (1,48)	16,65 (1,18)	$t = -0,08$
Obrazovni status (pohađali školu)	4 (80,0)	19 (95,5)	$\chi^2 = 1,22$
Prethodni smeštaj (sa roditeljima)	2 (40,0)	13 (65,0)	$\chi^2 = 1,04$

Uzrast prvog krivičnog dela (u godinama)	14,60 (1,34)	15,13 (1,20)	$t = 0,86$
Ranije izrečeni nalozi i mere	2 (40,0)	8 (40,0)	$\chi^2 = 0,00$
Krivična dela protiv života i tela	4 (80,0)	15 (75,0)	$\chi^2 = 0,05$
Krivična dela protiv polne slobode	2 (40,0)	2 (10,0)	$\chi^2 = 2,68$
Trajanje vaspitne mere (u mesecima)	12,80 (6,53)	18,85 (7,72)	$t = 1,61$
Teži prestupi u ustanovi	3 (60,0)	12 (60,0)	$\chi^2 = 0,00$
Način otpusta (biološka porodica)	2 (40,0)	13 (65,0)	$\chi^2 = 1,04$

Obe grupe maloletnika su pretežno su muškog pola, prosečnog uzrasta na prijemu između 16 i 17 godina. Kod maloletnika sa IO nešto je manja zastupljenost onih koji su pre prijema bili uključeni u obrazovanje. U ovoj grupi su takođe zastupljeniji maloletnici koji nisu živeli sa svojim roditeljima pre smeštaja u Zavod. Međutim, razlike u demografskim karakteristikama između maloletnika sa IO i ostalih maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom nisu značajne. Između ove dve grupe nisu nađene značajne razlike u istoriji delinkventnog ponašanja, iako su maloletnici sa IO prvo krivično delo izvršili na nešto mlađem uzrastu i nešto učestalije vršili krivična dela protiv života i tela i krivična dela protiv polne slobode. U obe grupe jednako su zastupljeni maloletnici kojima su ranije izrečeni vaspitni nalozi ili vaspitne mere. Vaspitna mera trajala je nešto kraće za maloletnike sa IO u odnosu na ostale korisnike, ali ta razlika nije značajna. U dve ispitivane grupe ujednačena je zastupljenost maloletnika koji su izvršili teže prestupe u ustanovi. Nema značajnih razlika između maloletnika sa i bez IO u načinu otpusta, ali treba pomenuti da je zastupljenost maloletnika koji su se vratili u biološku porodicu manja u grupi sa IO. Po otpuštanju iz Zavoda, u vaspitno-popravnici upućeni su jedan mladić i jedna devojka sa IO i jedan mladić iz druge grupe.

Razlike u postupanju stručnjaka prema maloletnicima sa IO

U Tabeli 2 prikazani su rezultati stručnjaka na Upitniku o praksama podučavanja. Za svaku podskalu dati su aritmetička sredina, standardna devijacija i opseg ostvarenih skorova. Odvojeno su prikazani podaci za stručnjake zaposlene u Zavodu i ŠOSO „Vožd“, kao i rezultati t-testa kojim su ispitane razlike između ove dve grupe.

Tabela 2

Rezultati stručnjaka na Upitniku o praksama podučavanja učenika sa IO

Podskala	Grupa	N	AS	SD	t(18)	p
Nastavne aktivnosti	Zavod	8	17,63	2,26	-2,04	,056
	ŠOSO „Vožd“	12	19,50	1,83		
Očekivanja nastavnika	Zavod	8	10,50	0,92	1,12	,278
	ŠOSO „Vožd“	12	10,17	0,39		
Podrška socijalnom uključivanju	Zavod	8	14,25	1,39	0,92	,372
	ŠOSO „Vožd“	12	13,75	1,05		

Detaljnijom analizom odgovora ispitanika dobijeni su sledeći nalazi. Prosečna vrednost odgovora svih stručnjaka na skali Nastavne aktivnosti je 2,01. Dobijeni odgovori sugerišu da stručnjaci u radu sa maloletnicima sa IO u odnosu na druge maloletnike kojima je izrečena vaspitna mera manje primenjuju usmeno izlaganje, klasično predavanje i uključivanje u diskusiju, a više prikazivanje i objašnjavanje sadržaja, uključivanje u usmeno izlaganje i individualne zadatke. Stručnjaci ujednačeno koriste utvrđen raspored aktivnosti, grupni rad i vršnjačko podučavanje u radu sa obe grupe maloletnika. Dobijeni rezultati sugerišu da stručnjaci zaposleni u ŠOSO „Vožd“ u nešto većoj meri primenjuju različite pristupe u podučavanju maloletnika sa IO u poređenju sa stručnjacima iz Zavoda, s tim da razlike nisu značajne.

Odgovori stručnjaka iz dve ustanove na pitanja o očekivanjima u pogledu postignuća učenika sa IO gotovo su ujednačeni. Na podskali Očekivanja nastavnika prosečna vrednost odgovora stručnjaka je 1,1, što ukazuje na generalno niža očekivanja od maloletnika sa IO. Stručnjaci su se izjasnili da imaju niža očekivanja od maloletnika sa IO u pogledu: pamćenja činjenica, primene naučenih znanja i veština, razlikovanja pojava, osnovnih matematičkih veština, prikupljanja i poređenja podataka, veština rešavanja problema, kritičkog razmišljanja, donošenja zaključaka, zastupanja svog mišljenja i novih ideja.

Prosečna ocena stručnjaka na podskali Podrška socijalnom uključivanju je 2,79. Analiza odgovora na pitanja iz ove podskale pokazuje da stručnjaci u radu sa maloletnicima sa IO više pažnje posvećuju razvijanju osećanja zajedništva, mogućnostima za interakciju sa vršnjacima, odnosima sa vršnjacima, unapređivanju samopoštovanja i razmatranju pitanja pravičnosti, jednakosti i pravde. U odnosu na stručnjake iz ŠOSO „Vožd“, stručnjaci iz Zavoda u nešto većoj meri pružaju podršku socijalnom uključivanju maloletnika sa IO, mada razlike nisu značajne.

Poslednje pitanje u Upitniku o praksama podučavanja učenika sa IO odnosilo se na primenu specifičnih pristupa, intervencija ili tehnika u radu sa maloletnicima sa IO. Samo četvrtina stručnjaka je navela da koristi posebne pristupe i to individualni rad i diferenciran pristup, a svi su zaposleni u ŠOSO „Vožd“.

Diskusija

Ovo istraživanje usmereno je na posebnu grupu maloletnih učinilaca krivičnih dela, a to su maloletnici sa IO kojima je izrečena vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu. Dobijeni rezultati ukazuju na visoku prevalenciju IO u ovoj kategoriji maloletnih delinkvenata u iznosu od 20,0%. Prevalencija IO u opštoj populaciji kreće se između 1,0% i 3,0% (American Psychiatric Association (APA), 2013; National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2015; Schalock i sar., 2010), što upućuje na zaključak da je zastupljenost maloletnika sa IO u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija višestru-

ko viša. To potvrđuju i rezultati prethodnih istraživanja. Na području Engleske i Velsa svaki peti maloletnik (20,0%) smešten u ustanovu ima IO (Chitsabesan i sar., 2007), u Australiji 17,0% maloletnika u ustanovama ima IO (NSW Juvenile Justice, 2016), u Holandiji 13,0% (Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012), u Švedskoj 11,0% (Ståhlberg, Anckarsäter, Nilsson, 2010), u SAD 9,7% (Quinn i sar., 2005), a u američkoj saveznoj državi Merilend 7,6% (Shelton, 2006). Nalazi većine inostranih studija pokazuju manju zastupljenost maloletnika sa IO u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, što se može dovesti u vezu sa praksom razvijenih zemalja da se ovakvi slučajevi usmeravaju na usluge mentalnog zdravlja i vanzavodske sankcije (Freeman, 2012).

Kada je reč o težini IO maloletnika iz uzorka, kod svih je dijagnostikovana laka IO. Prethodna istraživanja takođe nalaze da su činjenje krivičnih dela i antisocijalno ponašanje uopšte karakteristični za osobe sa lakom IO, dok se kod osoba sa teškom IO pre zapažaju problemi u komunikaciji i anksioznost, a osobe sa dubokom IO u većoj meri ispoljavaju ponašanja iz autističnog spektra, kao i ponašanja usmerena ka sopstvenom telu (Molteno i sar., 2001). Kao moguća objašnjenja češćeg ispoljavanja delinkventnog ponašanja kod mladih sa lakom IO u odnosu na one sa težim oblicima ometenosti navode se viši nivo supervizije nad mladima sa teškom i dubokom IO, kao i nemogućnost razvijanja određenih veština koje su im neophodne za izvršenje krivičnog dela (Van der Put i sar., 2014).

U ovom istraživanju nisu nađene značajne razlike između maloletnika sa IO i ostalih maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom u demografskim karakteristikama. U obe grupe zastupljeniji su maloletnici muškog pola, što je generalni trend kod maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije (RZS, 2023). Nalaz da su maloletnici sa IO u većem broju slučajeva muškog pola u skladu je sa rezultatima drugih sličnih istraživanja (Molteno i sar., 2001; Shelton, 2006; Ståhlberg, Anckarsäter, Nilsson, 2010; Asscher, Van der Put, Stams, 2012), kao i zvaničnim podacima o većoj učestalosti lake IO kod muškaraca nego kod žena (1,6 : 1) (APA, 2013). Na prijemu u vaspitnu ustanovu prosečan uzrast maloletnika sa i bez IO je između 16 i 17 godina. Ove uzrasne grupe su inače najzastupljenije u ukupnom broju maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije (RZS, 2023). Rezultati ranijih istraživanja potkrepljuju dobijene nalaze o uzrastu maloletnika sa IO, navodeći da 79,0–94,0% ove populacije čine dečaci prosečnog uzrasta od 15.35 do 16.6 godina (Asscher, Van der Put, Stams, 2012; Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012). Iako nisu otkrivene značajne razlike u obrazovnom statusu na prijemu u vaspitnu ustanovu, maloletnici sa IO su u manjem broju slučajeva bili uključeni u obrazovanje. Ovaj nalaz je u skladu sa empirijskim podacima da je u evropskim državama rizik od napuštanja obrazovanja viši za mlade sa smetnjama u razvoju, a posebno za mlade sa IO (European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2016). Premda su dosada-

šnja istraživanja saglasna u pogledu nepostojanja značajnih razlika u obrazovnom statusu, zabeležene su pojedine različitosti. Maloletnici sa IO nešto ređe od onih bez IO veruju u važnost obrazovanja (Asscher, Van der Put, Stams, 2012) i u većem su riziku od čestog izostajanja sa nastave i, na kraju, napuštanja školovanja (Segeren i sar., 2018). Pored toga, istraživanja pokazuju da maloletnici sa IO i drugim vrstama ometenosti u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija provode 2,7 puta manje vremena u obrazovnim aktivnostima, u poređenju sa onima van ustanova (Foley, 2001). Odsustvo ozbiljnijih razlika između ove dve grupe dovodi se u vezu sa nižim kriterijumima u specijalnim školama i višim stepenom podrške koju maloletnici sa IO dobijaju od nastavnika (Asscher, Van der Put, Stams, 2012).

Istorija delinkventnog ponašanja maloletnika sa IO ne razlikuje se značajno u odnosu na ostale maloletnike sa izrečenom vaspitnom merom. Međutim, treba istaći da su maloletnici sa IO bili nešto mlađi kada su izvršili prvo krivično delo. Opšte mišljenje je da prestupnici sa IO lakše budu otkriveni i češće im se izriču krivične sankcije nego ostalim prestupnicima (Freeman, 2012; Boertjes, Lever, 2007 prema Segeren i sar., 2018). Razlozi za to nalaze se u nižem stepenu samokontrole maloletnika sa IO koji imaju teškoće u upravljanju besom i frustracijama. Deficiti u domenu verbalnih sposobnosti dodatno ih izlažu višem riziku od hapšenja jer u kontaktu sa policijskim službenicima često iskazuju nepoštovanje i neposlušnost (Yun, Lee, 2013). Pored toga, rezultati ovog istraživanja sugerišu da maloletnici sa IO učestalije čine krivična dela protiv života i tela i dela protiv polne slobode, mada razlike nisu značajne. Autori prethodnih istraživanja više nivoe agresivnog i nasilnog ponašanja kod maloletnika sa IO dovode se u vezu sa tendencijom da drugima češće pripisuju hostile namere, dok se viša prevalencija seksualnih prestupa pripisuje ranijim iskustvom žrtve seksualnog nasilja (Simpson, Hogg, 2008; Asscher, Van der Put, Stams, 2012).

Nisu nađene značajne razlike u ispitivanim karakteristikama izvršenja vaspitne mere upućivanje u vaspitnu ustanovu prema maloletnicima sa i bez IO. Na izvršenju vaspitne mere maloletnici sa IO ostaju nešto kraće od maloletnika tipičnog razvoja. Za to vreme u podjednako meri, kao i maloletnici bez IO (60%), vrše teške prestupe u ustanovi. Ranija istraživanja sugerišu da 21,7% delinkvenata sa IO čini veći broj teških prestupa tokom boravka u instituciji (Kaal, Brand, Van Nieuwenhuijzen, 2012). Po izlasku iz ustanove maloletni delinkventi sa IO ređe se vraćaju u biološku porodicu.

U skladu sa drugim ciljem istraživanja, ispitana je praksa postupanja stručnjaka zaposlenih u Zavodu i ŠOSO „Vožd“ prema maloletnicima sa IO. Stručnjaci iz ove dve ustanove nisu se značajno razlikovali prema ostvarenim skorovima na podskalama Upitnika o praksama podučavanja učenika sa IO. Ovaj nalaz sugerise da stručnjaci iz obe ustanove u jednako meri posvećuju pažnju specifičnim potreba-

ma maloletnika sa IO prilikom organizovanja aktivnosti, postavljanja očekivanja i pružanja podrške socijalnom uključivanju. Opravdano je pretpostaviti da praksa postupanja stručnjaka prema maloletnicima sa IO ne zavisi isključivo od vrste ustanove i radnog mesta. Stručnjaci iz uzorka su na aktuelnom radnom mestu u proseku zaposleni oko 14 godina, a pokazalo se da iskustvo u direktnom radu sa mladima sa IO pozitivno utiče na kompetencije, stavove i očekivanja stručnjaka (Ernst, Rogers, 2009; Habulin, 2018, prema Matić i sar., 2023). Značajan faktor je i unapređivanje kompetencija za rad sa maloletnicima sa IO kroz stručno usavršavanje (Assouline, Morin, 2024; Hermesen i sar., 2024), o čemu se pozitivno izjasnilo 80,0% stručnjaka.

Ispitivanje pristupa, intervencija i tehnika u radu sa maloletnicima sa IO pokazalo je da stručnjaci koriste različite nastavne aktivnosti sa fokusom na individualnim zadacima i prikazivanju sadržaja. Slično tome, nastavnici u specijalnim i redovnim školama koje pohađaju deca sa IO su istakli da u radu sa ovom populacijom najviše primenjuju zadavanje individualnih zadataka, podučavanje prema unapred utvrđenom rasporedu aktivnosti i prikazivanje i objašnjavanje sadržaja (Klang i sar., 2020). Istraživanje usmereno na primenu naučno zasnovanih praksi u specijalnoj edukaciji pokazalo je da nastavnici i psiholozi najčešće koriste direktno podučavanje fokusirano na prikazivanje i objašnjavanje sadržaja (Burns, Ysseldyke, 2009). Pored toga, većina stručnjaka koristi mnemoničke tehnike i evaluaciju usvojenih znanja i procesa učenja, kako bi u datom trenutku mogli da primene drugačije tehnike, ukoliko je to potrebno.

Očekivanja koja stručnjaci imaju od učenja maloletnika sa IO niža su u odnosu na očekivanja od ostalih maloletnika sa izrečenom vaspitnom merom. Rezultati brojnih istraživanja sumirani u novijoj meta-analizi (Franz i sar., 2023) potvrđuju da postavljena dijagnoza IO negativno utiče na očekivanja stručnjaka u pogledu postignuća učenika, bez obzira na profesionalno iskustvo i prethodno obrazovanje.

Odgovori stručnjaka iz obe ustanove sugerišu da maloletnici sa IO dobijaju više podrške socijalnom uključivanju u odnosu na ostale maloletnike sa izrečenom vaspitnom merom. Dobijeni rezultati saglasni su sa ranijim istraživanjima (Klang i sar., 2020). Jedna od glavnih postavki efektivnog rada sa maloletnicima sa IO jeste da, pored usvajanja akademskih znanja, pažnju treba usmeriti na razvijanje adaptivnih veština (Kennedy, 2001). Nastavnici i vaspitači uglavnom nastoje da maloletnike sa IO obuče da ostvaruju veze sa ljudima iz okruženja, izražavaju sopstveno mišljenje i želje, povećaju autonomiju i participaciju i efektivno primenjuju usvojene veštine komunikacije. To se najčešće ostvaruje kroz trening socijalnih veština, grupni rad i lekcije kreirane u skladu sa individualnim potrebama (Andersson, Klang, Ostlund, 2025; Burns, Ysseldyke, 2009).

Tri četvrtine stručnjaka iz uzorka navelo je da ne primenjuje ove posebne tehnike u radu sa maloletnicima sa IO. Razlog tome može se tražiti u nedostupnosti specijalizovanih oblika tretmana, ali i neadekvatnim tehničkim i materijalnim resursima u samoj ustanovi. Do sličnih rezultata došli su i autori istraživanja koje se bavilo maloletnicima sa višestrukim smetnjama upućenim u vaspitne ustanove i vaspitno-popravni dom. Utvrđeno je da svaki četvrti ili peti maloletnik u ovim ustanovama ima višestruke smetnje u razvoju, te da stručnjaci zaduženi za sprovođenje vaspitnih mera ne mogu da odgovore na kompleksne potrebe ove kategorije (Žunić-Pavlović, Ilić, 2002).

Značaj i ograničenja istraživanja

Pretragom relevantne literature uočava se da gotovo da nema domaćih istraživanja koja su se bavila maloletnim delinkventima sa IO i njihovim tretmanom. Stoga se značaj ovog istraživanja ogleda u aktuelnim informacijama o prevalenciji IO kod maloletnih delinkvenata u našim ustanovama i analizi postupanja stručnjaka prema njima. Verujemo da naše istraživanje može doprineti detaljnijem ispitivanju položaja ove kategorije maloletnika i razvoju specifičnih oblika tretmana i postupanja prema njima. Za kraj ćemo se osvrnuti i na određena ograničenja o kojima bi trebalo voditi računa u narednim ispitivanjima. Najznačajnije svakako se odnosi na veličinu uzorka. U tom smislu, preporuka je da se uzorkom obuhvati veći broj korisnika i zaposlenih, po mogućstvu iz sva tri zavoda za vaspitanje dece i omladine na teritoriji Republike Srbije, kao i Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu. Drugo ograničenje na koje bismo skrenuli pažnju jeste kriterijum za određivanje prisustva IO. U konkretnom istraživanju ovaj podatak preuzet je iz dosijea korisnika i uglavnom se odnosio samo na informaciju o količniku inteligencije. Stoga je preporuka da se u narednim istraživanjima uključe dodatni parametri i testovi za utvrđivanje prisustva IO. Za kraj, bilo bi dobro uvrstiti i druge izvore podataka, pored analize dokumentacije.

Zaključak

Brojna inostrana istraživanja naglašavaju da je tretman maloletnih delinkvenata sa IO svrsishodan i delotvoran samo ako se prilikom planiranja i primene u obzir uzimaju sve njihove specifičnosti i teškoće. Prema rezultatima ovog istraživanja, maloletni delinkventi sa IO se po demografskim karakteristikama ne razlikuje značajno od maloletnih delinkvenata tipičnog razvoja. U skladu sa rezultatima prethodnih studija, ovo istraživanje je pokazalo da maloletni delinkventi sa IO na nešto mlađem uzrastu počinju sa vršenjem krivičnih dela i da nešto učestalije vrše krivična dela sa elementima nasilja. Postoje indicije da se maloletnici sa IO kraće zadržavaju u vaspitnoj ustanovi, ali da se češće premeštaju u vaspitno-popravni dom. Ovi nalazi

ukazuju na potrebu za razvijanjem posebnih programa tretmana za ovu kategoriju maloletnih delinkvenata. Nalazi ovog istraživanja sugerisu da, iako stručnjaci na-
stoje da prilagode vaspitni i obrazovni rad potrebama i iskustvima maloletnika sa
IO, mali broj njih poznaje i primenjuje empirijski zasnovane prakse u ovoj obla-
sti. Programi stručnog usavršavanja mogu doprineti unapređivanju kompetencija
stručnjaka za rad sa maloletim učiniocima krivičnih dela sa IO.

Reference

- American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and Statistical Manual of Men-
tal Disorders, Fifth Edition*. Arlington: American Psychiatric Association. [https://
doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596](https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596)
- Andersson, A. L., Klang, N. and Ostlund, D. (2025) 'What Are Priorities and Didac-
tic Choices of Teachers at Schools for Swedish Students with Intellectual Disabili-
ty? — A Study of Teacher-Initiated Professional Development in a Swedish Con-
text', *Education Sciences*, 15(2), 122. <https://doi.org/10.3390/educsci15020122>
- Asscher, J. J., Van der Put, E. C. and Stams, J.M. G.J. (2012) 'Differecnes Between
Juvenile Offenders With and Without Intellectual Disability In Offense Type And
Risk Factors', *Research in Developmental Disabilities*, 33, 1905-1913.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.05.022>
- Assouline, I. and Morin, D. (2024) 'Attitudes of Direct Support Professionals and
Management Staff Towards Intellectual Disability in Specialised Services', *Journal
of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 37(6), 1-12.
<https://doi.org/10.1111/jar.13292>
- Bonta, J. and Andrews, D. A. (2007) *Risk-Need-Responsivity Model for Offender As-
sessment and Rehabilitation*. Ottawa: Public Safety Canada.
- Buha, N. i Gligorović, M. (2013) 'Problemi u ponašanju kod osoba sa intelektual-
nom ometenošću: osnovni pojmovi, učestalost i faktori rizika', *Specijalna eduka-
cija i rehabilitacija*, 12(2), 203-219. doi:10.5937/specedreh12-3395
- Burns, M. K. and Ysseldyke, J. E. (2009) 'Reported Prevalence of Evidence-Based
Instructional Practices in Special Education', *The Journal of Special Education*,
43(1), 3-11. <http://dx.doi.org/10.1177/0022466908315563>
- Chitsabesan, P. et al., (2007) 'Learning Disabilities and Educational Needs of Juveni-
le Offenders', *Journal of Children's Services*, 2(4), 4-17.
<http://dx.doi.org/10.1108/17466660200700032>

- Dickson, K., Emerson, E. and Hatton, C. (2005) 'Self-reported Anti-social Behaviour: Prevalence and Risk Factors Amongst Adolescents With and Without Intellectual Disability', *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(11), 820-826. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00727.x>
- Dogbe, J. et al., (2016) 'Assessment of Prison Life of Persons With Disability in Ghana', *BMC International Health and Human Rights*, 16(1), 16-21. <http://dx.doi.org/10.1186%2Fs12914-016-0094-y>
- Došen, A. (2005) 'Mentalno zdravlje djece s mentalnom retardacijom', *Medicina*, 42(41), 101-106.
- Ellis, L. and Walsh, A. (2003) 'Crime, Delinquency and Intelligence: A Review of the worldwide literature', in: H. Nyborg (ed.) *The Scientific Study of General Intelligence: Tribute to Arthur Jensen*. Oxford: Pergamon, 343-365. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-008043793-4/50054-4>
- European Agency for Special Needs and Inclusive Education (2016) Early School Leaving and Learners With Disabilities and/or Special Educational Needs: A Review of the Research Evidence Focusing on Europe. Dostupno na: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/Early%20School%20Leaving%20Literature%20Review.pdf>
- Ernst, C. and Rogers, M. R. (2009) 'Development of the inclusion attitude scale for high school teachers', *Journal of Applied School Psychology*, 25(1), 305-322. <http://dx.doi.org/10.1080/15377900802487235>
- Foley, R. M. (2001) 'Academic Characteristics of Incarcerated Youth and Correctional Educational Programs', *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 9(4), 248-259. <https://doi.org/10.1177/106342660100900405>
- Franz, D. J. et al., (2023) 'The Influence of Diagnostic Labels on the Evaluation of Students: A Multilevel Meta-analysis', *Educational Psychology Review*, 35(1), Article 17. <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09716-6>
- Freeman, J. (2012) 'The Relationship Between Lower Intelligence, Crime and Custodial Outcomes: A Brief Literary Review of a Vulnerable Group', *Vulnerable Groups & Inclusion*, 3(1), Article 14834. <https://doi.org/10.3402/vgi.v3i0.14834>
- Frize, M., Kenny, D. and Lennings, C. (2008) 'The Relationship Between Intellectual Disability, Indigenous Status and Risk of Reoffending in Juvenile Offenders on Community Orders', *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(6), 510-519. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2008.01058.x>
- Hermesen, M. et al., (2024) 'Building High-quality Interpersonal Staff-Client Relationships With People with Severe to Profound Intellectual Disabilities and Chal-

- lenging Behavior: Insights of Professionals and Relatives', *Journal of Intellectual Disabilities*, 28(1), 17-34. <https://doi.org/10.1177/17446295221131443>
- Ilić, Z. i Maljković, M. (2015) 'Tretman mladih sa višestrukim razvojnim smetnjama i poremećajima u ponašanju', *Sociologija*, 57(2), 243-258. <https://doi.org/10.2298/SOC1502243I>
- Kaal, H. L., Brand, E. F. J. M. and Van Nieuwenhuijzen, M. (2012) 'Serious Juvenile Offenders With and Without Intellectual Disabilities', *Journal of Learning Disabilities and Offending Behaviour*, 3(2), 66-76. <http://dx.doi.org/10.1108/20420921211280051>
- Kennedy, C.H. (2001) 'Social Interaction Interventions for Youth with Severe Disabilities Should Emphasize Interdependence', *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 7(2), 122-127. <https://doi.org/10.1002/mrdd.1017>
- Klang, N. et al., (2020) 'Instructional Practices for Pupils With an Intellectual Disability in Mainstream and Special Educational Settings', *International Journal of Disability, Development and Education*, 67(2), 151-166. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2019.1679724>
- Lynam, D., Moffitt, T. and Stouthamer-Loeber, M. (1993) 'Explaining the Relation Between IQ and Delinquency: Class, Race, Test Motivation, School Failure or Self-Control?', *Journal of Abnormal Psychology*, 102(2), 187-196. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.102.2.187>
- Matić, I. et al., (2023) 'Iskustva nastavnika u radu sa decom sa smetnjama u razvoju', *Norma*, 28(1), 55-65. <https://doi.org/10.5937/norma28-44817>
- Milićević, M. i Ilijić, Lj. (2022) 'Osobe sa intelektualnom ometenošću i kršenje zakonskih normi – o pojedinim karakteristikama populacija i izazovima u izvršenju kazne zatvora', *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(1), 41-53. <http://dx.doi.org/10.47152/ziksi2022013>
- Molteno, G. et al., (2001) 'Behavioural and Emotional Problems in Children with Intellectual Disability Attending Special Schools in Cape Town, South Africa', *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(6), 515-520. <http://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00368.x>
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2015) *Mental Disorders and Disabilities among Low-income Children*. Washington: The National Academies Press.
- NSW Juvenile Justice. (2016) *2015 Young People in Custody Health Survey: Key Findings for All Young People*. Dosutpno na: <https://www.nsw.gov.au/legal-and-justice/youth-justice/about/research/custody-health-survey/2015-ypichs-key-findings-for-all>

- Pandey, L. and Kumari, N. (2018) 'Intelligence of Juvenile Delinquents: An Empirical Study', *The International Journal of Indian Psychology*, 6(4), 205-209.
<http://dx.doi.org/10.25215/0604.039>
- Quinn, M. M. et al., (2005) 'Youth with Disabilities in Juvenile Corrections: A National Survey', *Exceptional Children*, 71(3), 339-345.
<https://doi.org/10.1177/001440290507100308>
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2024) *Deca u sistemu socijalne zaštite 2023*. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2883/deo-izve%C5%A1taja-deca-ussz-2023-1311docx.pdf>
- Republički zavod za statistiku (2023) *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2022: Prijave, optuženja i osude*. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20235703.pdf>
- Schalock, R. et al., (2010) *Intellectual Disability: Definition, classification and system of supports*. Washington: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Segeren, M. et al., (2018) 'Exploring Differences in Criminogenic Risk Factors and Criminal Behavior Between Young Adult Violent Offenders With and Without Intellectual Disability', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(4), 978-999. <https://doi.org/10.1177/0306624x16674009>
- Shelton, D. (2006) 'A Study of Young Offenders With Learning Disabilities' *Journal of Correctional Health Care*, 12(1), 36-44.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1078345806287573>
- Simpson, M. K. and Hogg, J. (2008) 'Patterns of Offending Among People with Intellectual Disability: A Systematic Review' *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(5), 384-396. <http://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00345.x>
- Ståhlberg, O., Anckarsäter, H. and Nilsson, T. (2010) 'Mental Health Problems in Youths Committed to Juvenile Institutions: Prevalences and treatment needs', *European Child & Adolescent Psychiatry*, 19(12), 893-903.
<https://doi.org/10.1007/s00787-010-0137-1>
- Thompson, K.C. and Morris, R.J. (2016) 'Juvenile Delinquency and Disability', in: *Juvenile Delinquency and Disability. Advancing Responsible Adolescent Development*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29343-1_3
- Van der Put, C. et al., (2013) 'The Relationship Between Maltreatment Victimization and Sexual and Violent Offending: Differences Between Adolescent Offenders With and Without Intellectual Disability' *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(11), 979-991. <https://doi.org/10.1111/jir.12031>

- Van der Put, C. et al., (2014) 'Differences Between Juvenile Offenders With and Without Intellectual Disabilities in the Importance of Static and Dynamic Risk Factors for Recidivism' *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(11), 992-1003. <https://doi.org/10.1111/jir.12078>
- Van Nieuwenhuijzen M. et al., (2005) 'Do Children Do What They Say? Responses to Hypothetical and Real-life Social Problems in Children with Mild Intellectual Disabilities and Behaviour Problems', *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 419-433. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00674.x>
- World Health Organization (WHO) (1996) *ICD – 10 guide for mental retardation*. Geneva: World Health Organization, Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse.
- World Health Organization. (2024) ICD-11 for mortality and morbidity statistics. Dostupno na: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en>
- Yun, I. i Lee, J. (2013) 'IQ and Delinquency: The Differential Detection Hypothesis revisited' *Youth Violence and Juvenile Justice*, 11(3), 196–211. <https://doi.org/10.1177/1541204012463410>
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/05.
- Žunić-Pavlović, V. i Ilić, Z. (2002) 'Maloletnici sa višestrukim smetnjama u razvoju – izazovi za savremenu resocijalizaciju', *Socijalna misao*, 9(1-2), 181-192.

Treating the juveniles with intellectual disability who were subjected to an educational measure of referral to an educational institution

Jovana Urošević^a, Vesna Žunić-Pavlović^b

The prevalence of intellectual disability (ID) is higher in juvenile offenders compared to the general population. Juveniles with ID who have been sentenced to institutional educational measures face additional difficulties arising from inadequate conditions and non-specific interventions. The subject of this paper is the treatment of minors with ID during the implementation of the educational measure of referral to an educational institution. The first goal of the research was to determine the differences in the characteristics of minors with and without ID who were subjected to an educational measure of referral to an educational institution at the Institute for the Education of Children and Youth Belgrade (IECY). The second goal was to determine the differences in treating minors with ID between the experts from the IECY and the School for Primary and Secondary Education „Vožd“ (SPSE „Vožd“). The research was conducted on a sample of minors who were dismissed from the IECY from 2017 to 2022. (25 minors, five of whom with ID) and a sample of 20 experts from the IECY and the SPSE „Vožd“. The required data were collected by analyzing the juvenile case files and surveying their educators and teachers. No significant differences were found between minors with and without ID in demographic characteristics, history of delinquent behavior and execution of an educational measures. In treating minors with ID experts adjust activities, expectations and level of support to a certain extent. However, no significant differences were found between the experts from the IECY and the SPSE „Vožd“. There is a need in developing programs that can respond to the specific necessities for the treatment of juvenile offenders with ID.

KEYWORDS: educational measures, minors, intellectual disability, treatment, offenders.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Department for Prevention and Treatment of Behavioral Disorders.

^b University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Department for Prevention and Treatment of Behavioral Disorders.

Strah od kriminala i urbani nered*

Ana Paraušić Marinković^a, Slađana Đurić^b

Ispitivanje faktora koji mogu objasniti nivo straha od kriminala ima višedecinijsku tradiciju u kriminologiji. Istraživači su razmatrali kako individualne, tako i sredinske prediktore razlika u nivoima izraženog straha kriminala kod građana. Usmeravajući pažnju na uslove u susedstvu i njegove karakteristike, formulisana je teza o urbanom neredu prema kojoj znaci fizičke i društvene zapuštenosti i degradacije prostora predstavljaju signale građanima da taj prostor nije bezbedan. Generalni cilj rada jeste pružanje sistematičnog prikaza postojećeg korpusa znanja o povezanosti urbanog nereda i straha od kriminala. Ovaj postupak podrazumeva analizu dosadašnjih teorijskih promišljanja, kao i predstavljanje i sintezu ključnih nalaza iz relevantnih empirijskih studija o potencijalnim korelacijama između ova dva fenomena. U radu je dat prikaz konceptualnih i operacionalnih određenja straha od kriminala i urbanog nereda, kao i osnovnih teorijskih stanovišta kojima se objašnjava odnos dva fenomena. Osim toga, učinjen je kritički osvrt na iskustvenu praksu i neke od osnovnih izazova i problema istraživanja veza između straha od kriminala i urbanog nereda.

KLJUČNE REČI: strah od kriminala, urbani nered, fizički nered, društveni nered.

* Ovaj rad nastao je kao rezultat angažovanja dr Ane Paraušić Marinković u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-136/2025-03/200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije), kao i angažovanja prof. dr Slađane Đurić u okviru Plana rada NIO Fakulteta bezbednosti za 2025. godinu.

^a Naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. E-mail: parausicana@gmail.com; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7880-7379>.

^b Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti. E-mail: djuricsladja@gmail.com; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4186-2999>.

Uvod

Strah od kriminala predstavlja jednu od najtemeljnije proučenih i empirijski ispitanih pojava u savremenoj kriminologiji. Istraživanja koja se bave uzrocima i posledicama ovog fenomena uglavnom su bila usmerena na karakteristike pojedinaca i društvenih grupa koje u anketama izražavaju viši nivo straha (Hale, 1996). Među višestruko potvrđenim nalazima ističu se izražene polne i starosne razlika među ispitanicima – žene i stariji građani ubedljivo najviše strahuju za sopstvenu bezbednost. Ova pojava obično se označava kao „paradoks straha od kriminala“, budući da statistički pokazatelji ukazuju na to da su najčešće žrtve krivičnih dela zapravo mlađi muškarci (Đurić i Popović-Ćitić, 2013). Zbog toga su istraživači s pravom doveli u pitanje relevantnost stope kriminaliteta kao pouzdanog prediktora straha, usmeravajući pažnju ka karakteristikama lokalnih zajednica i društvenim procesima na nivou susedstva. Jedno od takvih objašnjenje jeste teza o urbanom neredu – kako fizičkom, tako i društvenom – kao faktoru koji može značajno uticati na strah od viktimizacije (Wilson and Kelling, 1982; Lewis and Salem, 1986; Skogan, 1990; Kelling and Coles, 1996; Taylor, 1999). Mnogi ljudi ne strahuju isključivo zbog prisustva kriminala, već i zato što veruju da su izgubili kontrolu nad okruženjem u kojem žive (Lewis and Salem, 1986).

Pregled dosadašnjih istraživanja o strahu od kriminala pokazuje da se rezultati ovih studija pretežno odnose na gradove, gradske kvartove ili urbana susedstva. Takođe, ono što se u literaturi označava kao „nered“, bilo da je reč o fizičkom (napuštene zgrade, loše osvetljene ulice, zapušteni parkinzi, grafiti, nagomilani otpad), ili društvenom neredu (konzumiranje alkohola ili psihoaktivnih supstanci, prekomerna buka, sumnjivo ponašanje), gotovo isključivo se vezuje za urbani kontekst. Zbog toga je opravdano ukazati na postojanje veze između urbanog nereda i straha od kriminala. Ispitivanje ove pretpostavljene povezanosti može biti značajno ne samo za naučno razumevanje uočenih korelacija, već može imati sasvim konkretne implikacije na društveni život u gradovima. Takva istraživanja mogu doprineti oblikovanju strategija formalne socijalne kontrole u reagovanju na kriminal u javnom prostoru, kao i razvoju urbanističkih rešenja usmerenih na dizajniranje bezbednijih prostora.

Generalni cilj rada jeste da pruži sistematičan prikaz postojećeg korpusa znanja o povezanosti urbanog nereda i straha od kriminala. Ovaj postupak podrazumeva analizu dosadašnjih teorijskih promišljanja, kao i predstavljanje i sintezu ključnih nalaza iz relevantnih empirijskih studija o potencijalnim korelacijama između ova dva fenomena. U skladu sa tim, rad je strukturisan tako da se najpre izlažu konceptualna i operacionalna određenja pojmova urbanog nereda i straha od kriminala; zatim sledi pregled glavnih teorijskih pristupa koji objašnjavaju njihovu međusobnu

povezanost, dok se u trećem delu daje osvrt na najznačajnije nalaze iz sprovedenih istraživanja.

Imajući u vidu cilj rada, osnovne metodološke odluke odnosile su se na izbor relevantnih izvora koji omogućavaju sveobuhvatan i pouzdan prikaz postojećih saznanja o ovoj temi. Kao primarni izvori literature korišćeni su KoBSON i Google Scholar, dok su ključne reči za pretragu bile: urbani nered, društveni nered, fizički nered, strah od kriminala (odnosno, u engleskoj varijanti: *urban disorder, social disorder, phisical disorder, incivilities, fear of crime*). U analizu su uključene isključivo one reference kod kojih je iz apstrakata bilo jasno da se eksplicitno razmatra odnos između straha od kriminala i urbanog nereda. Izuzete su studije u kojima se meri isključivo nered ili je on povezivan sa drugim elementima važnim za kriminal, poput stopa krivičnih dela ili se on povezuje sa drugim aspektima kriminaliteta, poput stope krivičnih dela ili individualnih faktora – osim u slučajevima kada su ti faktori analizirani kao moderatori ili medijatori u odnosu između straha i nereda. Ukupno je pregledano 112 apstrakata, od kojih je za detaljnu analizu izdvojeno 30 radova. Ovi radovi su dalje podeljeni u dve grupe: (1) studije u kojima je povezanost straha od kriminala i urbanog nereda centralno pitanje (21) i (2) studije u kojima se urbani nered javlja kao jedan od ekspanatornih faktora straha od kriminala(9). Nakon Zaključka priložena je tabela sa osnovnim elementima analiziranih istraživačkih studija.

Teorijsko-pojmovni okvir za izučavanje povezanosti urbanog nereda i straha od kriminala

Teorijske osnove koje povezuju strah od kriminala i urbani nered zasnivaju se pre svega na pretpostavci da su osećaj straha i anksioznosti koje izaziva kriminal delimično proizvod šireg društvenog okruženja u kojem se kriminalna aktivnost odvija, a ne isključivo rezultat individualnih karakteristika, poput pola, starosti, bračnog statusa ili nivoa obrazovanja. U okviru kriminološke tradicije, posebno se izdvajaju dve teorije: teorija „razbijenog prozora“ i teorija društvene dezorganizacije. Pre nego što se detaljno predstavle pomenuti teorijski pravci, neophodno je razjasniti konceptualna i operacionalna određenja dva ključna fenomena – straha od kriminala i urbanog nereda.

Strah od kriminala

Strah od kriminala je koncept koji već više od jednog veka zaokuplja pažnju kriminologa, a brojni su pokušaji da se ovaj kompleksan fenomen sveobuhvatno definiše i istraži. On se ne percipira samo kao individualni problem, već i kao društveni izazov koji utiče na susedstva, javne prostore i širu zajednicu, što dodatno otežava njegovo

precizno određivanje. Đurić i Popović-Čitić napominju da su istraživači često nedovoljno jasno i precizno pokušavali da odrede strah od kriminala kroz uključivanje „brojn(ih) dimenzij(a) uzajamnog delovanja zabrinutosti ljudi za sopstvenu bezbednost, njihove percepcije rizika, stepena ranjivosti, percepcije društvenog i fizičkog okruženja, verovatnoće viktimizacije, nepoverenja u druge, straha od stranaca, zabrinutosti zbog promena sistema vrednosti“ (Đurić i Popović-Čitić, 2009, str. 93).

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, pokušaja određenja i kritike, mogu se izdvojiti dve široke grupe konceptualizacija straha od kriminala. U prvu kategoriju svrstavaju se klasična tumačenja straha od kriminala prema kojima je on „emocionalna reakcija na kriminal ili simbole koje osoba povezuje sa kriminalom“ (Ferraro and LaGrange, 1987, str. 73). U drugu grupu konceptualizacija ubrajaju se ona određenja koja potenciraju multidimenzionalnost straha od kriminala i prema kojima ovaj koncept čine tri konceptualno povezane, ali različite dimenzije: afektivna, kognitivna i bihejvioralna (Rountree and Land, 1996, str. 1370; Beaulieu, Dubé, Bergeron and Cousineau, 2007, str. 337; Gabriel and Greve, 2003, str. 602; Ferguson and Mindel, 2007, str. 323). Emocionalna reakcija na potencijalni rizik od viktimizacije kriminalom čini afektivnu ili emocionalnu dimenziju straha (Beaulieu, Dubé, Bergeron and Cousineau, 2007, str. 337). Kognitivna ili evaluativna dimenzija straha od kriminala podrazumeva kognitivnu procenu pretnji od kriminala u okruženju i percepciju verovatnoće rizika viktimizacije (Gabriel and Greve, 2003, str. 602; Ljubičić i Dragišić-Labaš, 2010, str. 627). Dodatno, ova dimenzija može uključivati i percepciju težine posledica potencijalne viktimizacije pored opažanja rizika i verovatnoće lične viktimizacije (Gabriel and Greve, 2003, str. 603; Beaulieu, Dubé, Bergeron and Cousineau, 2007, str. 338). Preduzimanje individualnih proaktivnih bezbednosnih aktivnosti u cilju izbegavanja potencijalne viktimizacije kriminalom čini sadržaj bihejvioralne ili ponašajne dimenzije straha od kriminala (Gabriel i Greve, 2003, str. 603; Beaulieu, Dubé, Bergeron and Cousineau, 2007, str. 338). Dakle, sadejstvo emocionalnog odgovora, procene ličnog rizika od viktimizacije i protektivnog ponašanja čini zaokružen koncept straha od kriminala (Đurić i Popović-Čitić, 2013, str. 95).

U literaturi se pored straha od kriminala često koriste srodni, ali ipak različiti termini poput rikiza od viktimizacije i percepcije bezbednosti. Rizik od viktimizacije tiče se predisponiranosti osobe da postane žrtva zločina, a koja zavisi od brojnih faktora, poput pola/roda, starosti, obrazovanja, bračnog statusa i slično. Veći strah će iskazivati one osobe koje smatraju da imaju neki fizičku prepreku da se odbrane od potencijalne pretnje i/ili kada veruju da su ranjivi u poređenju sa drugim osobama (Wyant, 2008). Sa druge strane, percepcija bezbednosti predstavlja termin koji je širi od straha od kriminala, jer se odnosi na ličnu ocenu ugroženosti u odnosu na različite bezbednosne pretnje, među kojima je i kriminal.

Urbani nered

Pojam urbanog nereda u najširem smislu odnosi se na vidljive znake propadanja i zapuštenosti koji neki gradski prostor čine nedovoljno bezbednim. Ova teza obuhvata niz teorijskih stanovišta kojima se objašnjava kako fizičko propadanje i neprimereno društveno ponašanje u lokalnoj zajednici mogu uticati na osećaj lične bezbednosti, održivost zajednice i narušavanje komunalnih veza među stanovnicima i korisnicima urbanog prostora (Taylor, 2001, str. 93-120). Iako ovakve pojave nisu isključivo vezane za gradove, specifičnosti urbanog okruženja, poput javnosti prostora, visoke gustine stanovništva, arhitektonske zbijenosti, anonimnosti kao odlike života u mnogoljudnim naseljima, slabijih interpersonalnih veza, čine urbani nered bezbednosnim izazovom koji se najčešće manifestuje upravo u gradskim sredinama (Paraušić, 2024).

U literaturi se urbani nered najčešće klasifikuje u dve osnovne kategorije – kao fizički i društveni nered (Skogan, 1990). Fizički nered obuhvata znake fizičkog propadanja prostora, kao što su trošne, nedovršene ili napuštene zgrade, neosvetljeni prostori, grafiti, nagomilano smeće, neodržavano zelenilo, napuštena vozila i slično. Društveni nered se odnosi na nepristojna ili sumnjiva ponašanja, kao i neke oblike društvenih devijacija poput beskućništva, javnog opijanja ili konzumiranja psihoaktivnih supstanci, prekomerne buke, okupljanja mladih bez nadzora, uvredljivo dobacivanje i vređanje, zadržavanje u zatvorenom prostoru, fizički i verbalni sukobi u susedstvu (Hunter, 1978; Lewis and Maxfield, 1980; Hinkle, 2005).

U anglosaksonskoj literaturi, pored termina nered, često se koristi *incivilities* (Hunter 1978; Lewis and Salem, 1986), što bi u doslovnom prevodu bilo nepristojno ponašanje. Međutim *incivilities* se odnosi kako na društvene manifestacije zabrinjavajućeg ponašanja, tako i na različite fizičke „neljubaznosti“ prostora. Učestalo prisustvo ovih pojava u urbanom okruženju ukazuje na „društvenu arhitekturu“ susedstva koje doživljava sve oblike dezintegracije i opadanja. Pretpostavljena veza ostaje dosledna – građani koji u svom neposrednom okruženju percipiraju više znakovna nereda, izražavaju i viši nivo straha od viktimizacije.

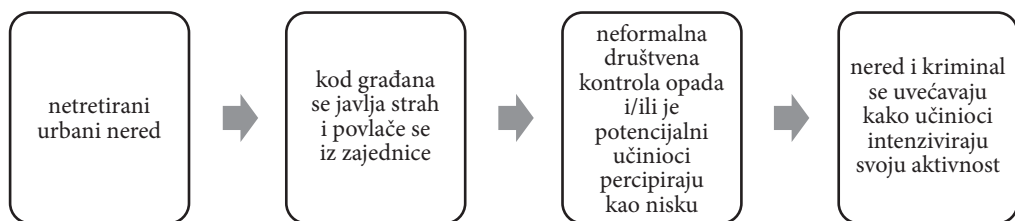
Elementi urbanog nereda često su međusobno povezani. Na primer, ulične bande obeležavaju teritoriju grafitima na zidovima, mostovima i zgradama, šaljući tako poruku o kontroli prostora (Daniels et al., 2005, str. 410). Sličan obrazac ponašanja primećen je i kod navijačkih grupa koje se okupljaju u određenim delovima grada i ostavljaju vizuelne tragove prisustva. U ekstremnim slučajevima zapuštenosti, može doći do svojevrstne simboličke konstrukcije određenog urbanog područja ili susedstva kao „manje vrednog“ prostora koji treba izbegavati. Pojedini autori u tom smislu pišu o „simboličkoj geografiji“, kojom se stvarni geografski prostor rekonfiguriše u zamišljene teritorije hijerarhijski raspoređene prema percipiranoj vrednosti (Nae, 2008).

Teorija „razbijenog prozora” (*Broken Windows Theory*)

Teorijski pristup koji na najdirektniji način povezuje kriminal, strah od kriminala i urbani nered jeste teorija „razbijenog prozora“. Još krajem 1970-ih, pojedini autori su ukazivali na to da nered i nepristojna ponašanja mogu biti prediktori kriminala i straha od kriminala, jer kod stanovnika izazivaju osećaj da su institucije formalne socijalne kontrole zakazale u uspostavljanju reda u prostoru (Hunter, 1978). Simboli propadanja - vandalizam, napuštene zgrade, grafiti, buka, tinejdžeri bez nadzora, nagomilani otpad – signaliziraju da je susedstvo van kontrole i da je teško kontrolisati antisocijalna ponašanja. Autori koji su zaslužni za popularizaciju ovog pristupa u objašnjavanju prediktora kriminalnog ponašanja i reakcije zajednice na zločin na javnim mestima jesu Džeјms Vilson (James Q. Wilson) i Džordž Keling (George L. Kelling). U članku iz 1982. godine *Broken Windows*, autori su istakli da bi policijski službenici ostvarili najbolje efekte u borbi protiv kriminala ukoliko bi se fokusirali na urbani nered.¹ Znaci propadanja urbanog prostora, simbolično predstavljeni kroz sintagmu „razbijeni prozori“, mogu biti prediktori kriminalnog ponašanja.² Potencijalni učinioci zločina, kao i žitelji naselja tumače nered kao signal odsustva kontrole. Uplašeni stanovnici će početi da se povlače iz zajednice, da provode manje vremena napolju, neće se usuditi da intervenišu ili da upozore one koji se neprimereno ponašaju. Odlazak „pristojnih građana“ dovodi do smanjene neformalne društvene kontrole, što dovodi do sve većeg broja nereda i manjih zločina. Kako se proces intenzivira, kriminalci iz drugih područja mogu izmestiti svoje aktivnosti u ono susedstvo za koje procene da postoji nizak rizik od otkrivanja (Wilson and Kelling, 1982). Hinkl (2013, str. 410) izlaže tri glavne teorijske pretpostavke kojima se objašnjava put od nereda ka ozbiljnim krivičnim delima. Prvo, percepcija nereda mora da vodi većem strahu od kriminala kod stanovnika. Drugo, uplašeni stanovnici se povlače iz zajednice, što smanjuje neformalnu društvenu kontrolu/kolektivnu efikasnost. Treće stope kriminala su veće usled povlačenja iz zajednice, jer potencijalni izvršioci percipiraju da će činjenjem zločina na tom prostoru proći nekažnjeno.

¹ Vilson je inicijalnu ideju o povezanosti straha od kriminala i nereda izneo i ranije u knjizi *Thinking about crime* iz 1975. godine, ističući da su neprijatnosti sa kojima se građani svakodnevno suočavaju na ulici kao i loši uslovi okruženja ono što budi strah.

² Autori su inspiraciju pronašli u kvazi-eksperimentalnom istraživanju koje je osmislio Filip Zimbardo (*Philip Zimbardo*, 1969), a koje se sastojalo u ostavljanju naizgled napuštenog vozila u dva značajno različita konteksta: Bronks (Njujork) i Palo Alto (Kalifornija). Sa oba automobila su, na kraju, ukradeni vredni delovi, dok je ono što je preostalo od vozila uništeno, što je poslužilo za potvrdu teze da će čak i najbolji građani biti spremni na čin vandalizma ukoliko smatraju da nikome nije stalo. Treba ipak napomenuti da, dok je u Bronksu auto vrlo brzo uništen, situacija u Palo Altou je bila takva da je sam Zimbardo prvi oštetiо automobil nakon što dugo vremena niko od prolaznika nije obraćao naročitu pažnju.

Grafik Hipotetička osnova teorije slomljenog prozora

Izvor: Hinkle, 2005

Jedna od značajnijih modifikacija teorije „razbijenog prozora“ izložena je u knjizi *Disorder and decline: Crime and the Spiral of Decay in American Neighborhoods* autora Veslija Skogana (Wesley G. Skogan, 1990). Skogan pomera fokus sa samog kriminala na promene u susedstvu, ističući da promene u nivou straha među stanovnicima i slabljenje lokalnih veza mogu biti rani pokazatelji kasnijeg pogoršanje ukupnog stanja u zajednici. Prema njegovom tumačenju, procesi koji povezuju zapuštenost i propadanje susedstva uključuju slabljenje neformalne društvene kontrole (kako su to prethodno istakli Vilson i Keling), povezano opadanje morala i zadovoljstva životom u zajednici i negativne uticaje na lokalno tržište nekretnina (Skogan, 1990, str. 65). U ovoj varijanti teorije, kriminal se ne posmatra samo kao posledica, već i kao uzročni faktor u spirali propadanja – jedan od mehanizama koji dodatno pogoršavaju kvalitet života u zajednici.

Teorija „razbijenog prozora“ imala je značajan uticaj na politike krivičnog pravosuđa, naročito na policijski rad (Braga, Schnell and Walsh, 2024; Weisburd et al., 2015). Međutim, tokom poslednje dve decenije bila je predmet brojnih kritika. Strategija „nulte tolerancije“, zasnovana na ovoj teoriji, polazi od pretpostavke da je neophodno reagovati na svaki, pa i najmanji znak antisocijalnog ponašanja – uključujući fizički i društveni nered – kako bi se sprečilo izvršenje ozbiljnijih krivičnih dela³. Prioritizovanje reagovanja na manje prekršaje i socijalne devijacije, mogu podstaći policijske službenike da primene agresivnije pristupe i rasno profilisanje, što dovodi do nepotrebnih sukoba i eskalacije (Harcourt, 2001; Harcourt and Ludwig, 2006; Howell, 2009). Zbog toga je dovedena u pitanje efektivnost ovakvog modela u poređenju sa alternativnim strategijama, poput problemski orijentisanog policijskog rada ili fokusiranja na „vruće tačke“ kriminala (*hot spots*) (Weisburd et

³ Strategija nulte tolerancije stekla je široku popularnost naročito 90ih godina prošlog veka, kada se direktno povezivala sa značajnim padom stopa kriminala u Njujorku. U Dokumentu Strategija njujorške policije iz 1997, gradonačelnik Đulijani je upravo istakao da koncentracija na prekršaje koji utiču na kvalitet života u komšiluku, kao što su: prosjačenje, skitničenje, opijanje i drogiranje na javnom mestu, besposličenje mladih na javnim mestima, predstavlja jedno od najvažnijih oružja koje je dovelo do istorijskog uspeha u smanjenju kriminaliteta u Njujorku (Čirić, 1997)

al., 2015; Weisburd and Majmundar, 2018). Takođe, strategija nulte tolerancije može imati paradoksalan efekat na percepciju bezbednosti: učestale policijske intervencije mogu kod građana stvoriti utisak da je kriminal u porastu, što dodatno povećava strah i utiče na promene u korišćenju javnog prostora.

Teorija društvene dezorganizacije

Teorija društvene dezorganizacije polazi od pretpostavke da je kriminal u susedstvu rezultat slabljenja tradicionalnih društvenih veza, što dovodi do narušavanja mehanizama društvene kontrole (Shaw and McKay, 1942). Osnivači ove teorije, Clifford Šo (Clifford Shaw) i Henri Mekej (Henry McKay), identifikovali su tri ključne strukturne dimenzije koje doprinose društvenoj dezorganizaciji: nizak socio-ekonomski status zajednice, visoka stambena mobilnost, kao i izražena etnička heterogenost. Prema njihovom modelu, nagle promene u demografskoj strukturi naselja sa niskim socio-ekonomskim statusom i visokom etničkom raznolikošću mogu dovesti do sloma formalnih i neformalnih normi i pravila. Ovaj slom ograničava sposobnost zajednice da reguliše ponašanje kako „starosedelaca“, tako i „pridošlica“, čime se otvara prostor za porast devijantnih ponašanja.

Među ključnim predstavnicima u ovoj oblasti spomenućemo i Roberta Samsona i saradnike (Morenoff, Sampson and Raudenbush, 2001; Sampson and Raudenbush, 1999; Sampson, Raudenbush and Earls, 1997) koji su svoja ispitivanja zasnovali na konceptu kolektivne efikasnosti koja predstavlja kombinaciju kohezije među stanovnicima i zajedničkih očekivanja u pogledu društvene kontrole javnih prostora. U nizu sprovedenih studija autori su pokazali da društvene i organizacione karakteristike susedstva mogu podrivati kolektivnu efikasnost, što vodi porastu nereda i kriminalne aktivnosti. Osim toga, strukturne karakteristike susedstva, naročito rasna struktura zajednice, negativno utiču na mehanizme društvene kontrole i percepciju fizičkog i društvenog nereda (Sampson, 2009; Sampson and Raudenbush, 2004). Zaključno, prema teoriji društvene dezorganizacije, društvene i strukturne karakteristike susedstva utiču na pojavu urbanog nereda i kriminala, što posredno dovodi i do povećanog straha od viktimizacije među stanovnicima.

Empirijska istraživanja veze straha od kriminala i urbanog nereda

Istraživanja straha od kriminala zauzimaju centralno mesto u savremenoj kriminologiji, te gotovo da nema geografskog područja u kojem nisu sprovedena. Međutim, sveobuhvatan pregled celokupne literature bio bi nerealan zadatak. Stoga su u ovom radu analizirani rezultati onih studija kod kojih je, na osnovu apstrakta, bilo moguće zaključiti da je povezanost straha od kriminala i urbanog nereda centralna

istraživačka tema, ili da se urbani nered javlja kao jedan od eksplanatornih modela straha od kriminala. Generalno posmatrano, empirijska istraživanja ove veze fokusirala su se na nekoliko ključnih pitanja. Ipak, gotovo sve studije potvrđuju postojanje pozitivne korelacije – građani koji u većoj meri percipiraju propadanje svog okruženja, izražavaju i viši nivo straha od kriminala.

Jedno od osnovnih pitanja odnosi se na prirodu veze između urbanog nereda i straha od kriminala – da li nered direktno izaziva strah, ili je taj odnos posredovan drugim varijablama. Brojne studije potvrđuju neposrednu i pozitivnu vezu između ova dva fenomena (Convington and Taylor, 1991; Hinkle, 2005; Hinkle and Weisburd, 2008; Fitzgerald, 2008; T. Franklin, C. Franklin and Fearn, 2008; Wyant, 2008; Kohm, 2009; Scarborough et al., 2010; Brunton-Smith and Sturgis, 2011; Lane and Fox, 2012; Lee et al., 2020; Carter and Wolfe, 2021; Kuen et al., 2022). Primećeno je da u dužem vremenskom periodu distribucija straha od kriminala značajno varira i često se prostorno preklapa sa koncentracijom nereda (Doran and Lees, 2005).

Uticaj nereda na strah od kriminala može biti posredovan brojnim individualnim karakteristikama, poput pripadnosti društvenoj klasi (Taylor, Schumaker and Gottfredson, 1985), percipiranog rizika od viktimizacije (LaGrange, Ferraro and Supancic, 1992; Gainey, Alper and Chappell, 2011), pola i zdravstvenog stanja (Brunton-Smith and Sturgis, 2011), starosti (Brunton-Smith, 2011). Zanimljiv je nalaz McGarrell, Giacomazzi i Thurman (1997), prema kojem individualne karakteristike imaju veći značaj u susedstvima sa niskim intenzitetom nereda, dok su u sredinama sa izraženim neredima te razlike manje izražene – nalaz koji zasluđuje dodatnu proveru u budućim istraživanjima.

Veza između nereda i straha može zavisiti i od šireg društvenog konteksta. U pokušaju da testiraju hipotezu „razbijenog prozora“, istraživači su ispitivali da li karakteristike susedstva funkcionišu kao medijatori. Pretpostavka je da nered slabi neformalne veze – koheziju i zajednička očekivanja u pogledu društvene kontrole – što povećava strah od kriminala (Ross and Jang, 2000; Gau, Corsaro and Brunson, 2014; Hinkle, 2013). Osim toga, u objašnjavanju odnosa straha od kriminala i nereda u obzir treba uzeti i socio-ekonomski status susedstva i kolektivnu efikasnost (Gibson et al., 2002; Kuen et al., 2022), odnosno nered posmatrati u istoj ravni sa preostalim karakteristikama susedstva (Scarborough et al., 2010). Neki autori ističu cikličnu prirodu ove veze: smanjena socijalna kohezija povećava nered, što dodatno pojačava strah, koji povratno narušava društvenu povezanost (Markowitz et al., 2001). U tom kontekstu, zadovoljstvo zajednicom (Robinson et al., 2003) i društveni kapital (Gainey, Alper and Chappell, 2011) takođe se javljaju kao značajna varijabla. Pored pomenutih faktora, rasno ustrojstvo zajednice, odnosno veća rasna hetero-

genost susedstva takođe je povezivana sa percepcijom nereda i većim strahom od kriminala (Glas, Engbersen and Snel, 2019; Lane and Fox, 2012).

U pojedinim studijama pokazano je da percepcija policijske efikasnosti posreduje odnos između društvenog nereda i straha – osim u najsiriromašnijim susedstvima, gde taj efekat izostaje (Oh, Ren and He, 2019). Suprotno očekivanjima teorije „razbijenog prozora“, neke intervencije usmerene na saniranje nereda mogu povećati strah (Hinkle and Weisburd, 2008). Rosenbaum (2019) upozorava da etiketiranje prostora kao „vruće tačke“ može samo po sebi izazvati strah kod građana. Neki autori utvrdili su da je percepcija kako neformalne (izražena kroz socijalnu koheziju) tako i formalne društvene kontrole (tj. legitimitet i rad policije) medijator odnosa urbanog nereda i straha od kriminala (Carter and Wolfe, 2021).

Tip krivičnog dela takođe može uticati na percepciju nereda i strah. Više studija pokazuje da su i strah od imovinskih i od nasilnih zločina pozitivno povezani sa percepcijom fizičkog i društvenog nereda (Lane and Fox, 2012; Lee et al., 2020).

Iako se strah od kriminala meri kroz percepcije građana, način merenja urbanog nereda ostaje sporno pitanje. Neki istraživači se oslanjaju na percepciju stanovnika, smatrajući da je ona ključna za razumevanje straha (Ross and Jang, 2000; Markowitz et al., 2001; Gibson et al., 2002; Robinson et al., 2003; Gau and Pratt, 2008; Scarborough et al., 2010; Glas, Engbersen and Snel, 2019; Carter and Wolfe, 2021). Drugi preferiraju objektivne mere, dobijene sistematskim posmatranjem, tvrdeći da percepcija nije dovoljan dokaz kauzalnosti (Brunton-Smith and Sturgis, 2011; Doran and Lees, 2005; Kuen et al., 2022).

Treća grupa autora uključuje obe mere nereda, te nastoji da utvrdi da li percipirani ili objektivno izmereni nered ima veći efekat na nivoe straha od kriminala kod građana (Convington and Taylor, 1991; Hinkle, 2005; Hinkle and Weisburd, 2008; Hinkle 2013; Hinkle and Yang, 2014). Neki autori nalaze da objektivno prisustvo nereda utiče na njegovu percepciju, koja potom utiče na nivo straha od kriminala (Hipp, 2010; Oh, Ren and He, 2019).

Urbani nered se najčešće ispoljava u dve forme: fizička zapuštenost prostora i antisocijalna i neprihvatljiva ponašanja na javnom mestu. Jedno od čestih istraživačkih pitanja u analiziranim studijama bilo je da li postoji razlika u njihovom uticaju na strah od kriminala. Neki nalaze da fizički nered ima veći efekat jer je konstantno prisutan i lako uočljiv (Doran and Lees, 2005; Hinkle, 2005, 2013; Hinkle and Yang, 2014). Drugi, pak, ističu da društveni nered ima snažniji uticaj (LaGrange, Ferraro and Supancic, 1992; Gibson et al., 2002; Brunton-Smith, 2011; Gau, Corsaro and Brunson, 2014; Kuen et al., 2022).

Većina studija koristi globalne mere straha, zasnovane na nekoliko osnovnih pitanja. Retki su pokušaji da se ispita veza između urbanog nereda i različitih dimenzija straha. Jedan takav primer je studija sprovedena u 21 gradu države Vašington, koja je ispitivala eksplanatorni potencijal tri modela straha od kriminala (tačnije njegova kognitivna i afektivna dimenzija): ranjivost, nered i društvenu integraciju. Rezultati pokazuju da model nereda najbolje objašnjava varijacije kognitivne i afektivne dimenzije straha od kriminala, u odnosu na model ranjivosti i društvene integracije (T. Franklin, C. Franklin and Fearn, 2008). Buduća istraživanja trebalo bi da se usmere na višedimenzionalno razumevanje i straha i nereda.

Jedan potencijalno važan, ali nedovoljno istražen aspekt odnosi se na razlike u percepciji nereda i straha od kriminala među pripadnicima različitih populacionih grupa. Neki autori su ukazali da postoje značajne razlike u percepciji između onih koji žive u određenom području i onih koji ga koriste poslovno ili tranzitno (Hinkle, 2013). U longitudinalnoj studiji izvedenoj na uzorku mladih osoba utvrđeno je da su nivoi straha u prvom krugu ispitivanja bili negativno povezani sa percepcijom nereda u narednim krugovima. Ispitanici koji iskazuju veće nivoe straha od kriminala verovatno modifikuju svoje svakodnevne aktivnosti tako da ograniče svoje prisustvo u područjima gde percipiraju više društvenog nereda (Brunton-Smith, 2011).

Najvažniji nalazi i kritike dosadašnjih istraživanja povezanosti straha od kriminala i urbanog nereda

Na osnovu pregleda relevantnih empirijskih studija može se zaključiti da postoji solidna i dosledna potvrda pozitivne veze između straha od kriminala i urbanog nereda. Drugim rečima, fizički i društveni znaci propadanja susedstava ili delova grada često se percipiraju kao indikatori nesigurnosti, što kod građana izaziva osećaj ugroženosti. Ipak, dublja analiza teorijskih osnova, metodoloških pristupa i interpretacija nalaza ukazuje i na niz izazova i ograničenja u dosadašnjim istraživanjima. Ključne kritičke tačke odnose se na: metodološke pristupe u merenja urbanog nereda, odnosa fizičkog i društvenog nereda, pretpostavljen linearni i jednosmerni odnos na relaciji urbani nered-strah, kao i zanemarivanje drugih potencijalnih prediktora straha od kriminala. U nastavku će ova ograničenja biti sažeto prikazana.

Jedan od važnih problemskih tačaka istraživanja povezanosti straha od kriminala i urbanog nereda, tiče se metodološkog pristupa merenju nereda. U tom smislu ne postoji jasan obrazac, jer se neki istraživači opredeljuju da ispituju percepciju nereda, dok drugi uključuju i neke objektivne pokazatelje zapuštenosti prostora. Obe strategije imaju svoje prednosti i ograničenja. Vizuelne znake nereda je teško precizno kvantifikovati i povezati sa individualnim odgovorima iz anketa o strahu od krimina-

la. Teorija „razbijenog prozora“ eksplicitno podrazumeva kognitivni proces u kojem percepcija nereda inicira strah kod građana koji nered interpretiraju kao odsustvo društvene kontrole (Gau and Partt, 2008). Sa druge strane, oslanjanje na samoprocenu nereda od strane ispitanika, ostavlja otvorenu mogućnost da strah od kriminala utiče na opažanje nereda, a ne obrnuto ili osim toga (Brunton-Smith and Sturgis, 2011). Hinkl i Jang (2014) ističu da su percipiran nered i objektivno izmeren nered jako slabo povezani. Pojedini autori su takođe utvrdili da percepcija nereda može biti pod snažnim uticajem individualnih karakteristika i prethodnog iskustva viktimizacije (Lee et al., 2025). Imajući u vidu razlike u rezultatima sprovedenih istraživanja, različite operacionalizacije mogu reflektovati različite forme ili percepciju nereda što može imati jedinstvene efekte na ponašanja i stavove (O'Brien, Farrell and Welsh, 2019).

Osim toga u pojedinim studijama mere se i fizički i društveni nered, dok se u nekim istraživanjima autori odlučuju za neke objektivne pokazatelje fizičkog nereda. Uzimajući osnovnu podelu nereda, u mnogim istraživanjima su rezultati išli u prilog tezi da fizički nered više utiče na strah od kriminala nego društveni nered. Ovakav zaključak mora se uzeti sa oprezom imajući u vidu da percepcija društvenog i fizičkog nereda zavisi od prirode ovih pojava. Naime, znakovi fizičkog nereda, poput grafita, nagomilanog smeća, zapuštenog zelenila ili napuštenih zgrada su uočljivi u bilo koje doba dana, konstantni su te postoji veća šansa da će ih građani primetiti. Međutim, društveni nered uključuje takve vrste pojava koje se mogu dešavati sporadično, na prikrivenim mestima i u specifično doba dana, poput javnog pijenja, prostitucije ili konzumiranja psihoaktivnih supstanci. Osim toga, ispitanici mogu biti svesniji društvenog nereda u onim susedstvima u kojima su izraženi fizički znakovi degradacije susedstva (Hinkle and Yang, 2014). Zbog toga bi buduća istraživanja trebalo da dublje ispituju specifične efekte obe vrste nereda na različite dimenzije straha.

Nedostatak nekih studija jeste pretpostavljan linearni pravac kauzalne veze od nereda ka strahu od kriminala, te se rezultati često mogu interpretirati na način da više nereda vodi većem nivou straha od kriminala. Ovakvo linearno tumačenje odnosa često vodi i pojednostavljenim zaključcima da je za smanjenje stopa kriminala i straha od viktimizacije, dovoljno da se policijski rad fokusira na rešavanje nereda na pojedinim lokacijama u gradovima (takozvane *hot spots*), što je vodilo i dosta kritikovanim praksama „nulte tolerancije“. Sasvim je izvesno da strah od kriminala funkcioniše po principu povratne sprege, te više percipiranog nereda ili više popisanih objektivnih znakova nereda vode većem strahu kod stanovnika, što ih može motivisati da napuste područje koje smatraju nebezbednim. Ovo može doprineti daljem propadanju i zapuštanju urbanog prostora i većim stopama krivičnih dela. Sa druge strane, ovakva situacija može doprineti i iniciranju različitih intervencija u delovima grada te oni nakon projekata urbane obnove mogu postati poželjni prostori življenja.

Pojedini autori su utvrdili da je statistički nemoguće napraviti jasnu distinkciju između percepcije nereda i kriminala (Gau and Pratt 2008), odnosno da nered i kriminal nisu dva zasebna fenomena, već različiti aspekti istog procesa u susedstvu. Osim toga, moguće je takođe postaviti pitanje da li je samo strah medijator između nereda i slabljenja društvenih veza i napuštanja zajednice, ili postoje i neke druge reakcije na zapuštenost zajednice, poput besa ili apatije, koje utiču na veze među stanovnicima i njihovu spremnost da se uključe u život zajednice (Hinkle, 2013).

Neke od kritika na račun sprovedenih istraživanja tiču se činjenice da se u njima pretpostavlja da fizički i društveni nered zapravo imaju glavnu ulogu kao prediktori straha od kriminala, čime se često relativizuju drugi faktori (Brunton-Smith and Sturgis, 2011). U nekim studijama su utvrđene značajne varijacije percepcije nered u susedstvima za koje se pokazalo da su posledica drugih karakteristika susedstva, poput rasnog ustrojstva zajednice (Franzini et al. 2008, Sampson and Raudenbush 2004) ili njenog socio-ekonomskog statusa (Oh, Ren and He, 2019). Neki autori ističu da nered nije uzrok kriminala i/ili straha, već da su i nered i strah posledica slabljenja kolektivne efikasnosti, tj. kohezije među stanovnicima i zajedničkih očekivanja u pogledu društvene kontrole (Sampson and Raudenbush, 1999).

Jedna od važnijih istraživačkih odluka u ovakvim tipovima istraživanja tiče se i odabira prostorne jedinice analize. U tom smislu postoje raznoliki slučajevi, te se istraživanje izvodilo u većim geografskim područjima, susedstvima, blokovima zgrada ili delovima ulica. Kritike govore u prilog ispitivanja na mikrolokacijama, pretpostavljajući da na percepciju straha najviše utiču događaji i uslovi u neposrednom okruženju (Hinkle and Weisburd, 2008, str. 506).

Američka kriminologija je u ovom pogledu dala najviše rezultata, te je i najveći broj analiziranih studija izveden u američkim gradovima. Nesumnjivo je da se istraživanja povezanosti urbanog nereda i straha od kriminala izvode i u drugačijim društvenim i kulturološkim kontekstima, ali ih zbog jezičke barijere ili nismo pronašli, ili nismo bili u mogućnosti da pregledamo njihov sadržaj. U jednom od retkih primera istraživanja van engleskog govornog područja, sprovedenog u Roterdamu, istraživači su utvrdili da percipirani fizički nered ne utiče značajnije na individualne nivoe straha od kriminala i razlike na nivou susedstava (Glas, Engbersen and Snel, 2019).

Važno je spomenuti da su autori pisali i o situacijama kada previše reda može negativno uticati na život u urbanim zajednicama. Ričard Senet je još 1970. godine u svojoj knjizi *Upotreba nereda (The Uses of Disorder)* istakao da je moderan urbani razvoj kreirao javni prostor koji destimuliše društvene interakcije i u kojem se svaki susret sa strancem doživljava kao pretnja. Ovaj autor napominje da neki oblici nereda moraju ostati u urbanim sredinama kako bi građani mogli bolje da reaguju na nepredviđene ili nepoželjne situacije.

Zaključak

Ispitivanja povezanosti urbanog nereda i straha od kriminala sprovode se već više od četiri decenije, a dosadašnja empirijska građa pruža čvrstu osnovu za tvrdnju da između ova dva fenomena postoji značajna povezanost, bilo da se posmatra kao direktna ili posredovana korelacija. Ipak, jasno je da odnos između nereda i straha nije jednostavan ni linearan, već višeslojan i kontekstualno uslovljen, sa brojnim otvorenim pitanjima koja zahtevaju dublje istraživačko razmatranje. Jedan od važnih pravaca budućih istraživanja jeste detaljnije razgraničenje i upoređivanje uticaja fizičkog i društvenog nereda na strah od kriminala, imajući u vidu razlike u prirodi pojava koje obuhvataju – od stalno prisutnih znakova fizičke degradacije do povremenih i situacionih oblika društvenih devijacija. Takođe, značajno je ispitati razlike u percepciji nereda i straha između onih koji u nekom delu grada žive i onih koji ga koriste u druge svrhe – za posao, rekreaciju ili odmor. Ovakva diferencijacija može doprineti preciznijem razumevanju lokalnih dinamika straha i osećaja bezbednosti.

Ovakav tip istraživanja može imati značajne praktične implikacije u brojnim sferama unapređenja bezbednosti i kvaliteta života u gradovima. Na ovom planu se najdalje otišlo u oblasti prevencije kriminala i strategije policijskog rada, kao i programima urbane obnove zapuštenih područja grada. Pun potencijal implementacije istraživačkih rezultata o vezi straha od kriminala i urbanog nereda tek se očekuje u kreiranju javnih politika bezbednosti na lokalnom nivou, jačanju kapaciteta lokalne samouprave u oblasti unapređenja urbane bezbednosti i slično.

Kada je reč o intervencijama u oblasti borbe ili prevencije kriminaliteta, rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju da uklanjanje znakova nereda (fizičkih ili društvenih) može doprineti povećanju osećaja sigurnosti kod građana. Iako su pojedine strategije policijskog rada poput „nulte tolerancije“ bile široko kritikovane (zbog preširokih ovlašćenja i rizika od rasnog profilisanja), moguće je zamisliti balansiran pristup koji uvažava lokalne specifičnosti i individualne razlike u percepciji straha i nereda (Innes, 2004; Lee et al., 2025). Takav pristup mogao bi imati pozitivne efekte na osećaj bezbednosti i društvenu koheziju.

Isto se može reći i za strategije urbane obnove koje imaju za cilj revitalizaciju zapuštenih i degradiranih prostora i njihovu transformaciju u funkcionalna, estetski prijatna i bezbedna mesta za život. U planskim dokumentima gradskih vlasti uobičajeno se predviđaju brojne aktivnosti koje su usmerene na destimulaciju različitih antisocijalnih ponašanja, kao i uklanjanje ili modifikaciju fizičkih znakova propadanja, koje za cilj imaju kako unapređenje izgleda nekog prostora, tako i podizanje nivoa bezbednosti građana (Paraušić, 2024). Kao rešenje ovog problema predlažu

se raznolike mere poput korišćenja različitih tipova osvetljenja i video nadzora, formiranje staza koje korake i kretanje osoba čine приметnim, kreiranja ozelenjenih ambijenata koji su pregledni i prozračni radi boljeg sagledavanja u prostoru, uvođenje službi koje vrše povremeno ili stalno nadziranje u cilju zaštite stanovništva, kvalitetan i dobro dizajniran mobilijar, redovno održavanje i dr. Za realno sagledavanje efekata ovih intervencija, neophodno je sprovođenje longitudinalnih studija koje bi pratile promene u nivou straha od kriminala pre i nakon sanacije fizičkog i društvenog nereda. Samo takvim pristupom moguće je utvrditi da li i u kojoj meri prostorne i bezbednosne intervencije zaista doprinose osećaju sigurnosti i kvalitetu života u urbanim sredinama.

Prilog Tabelarni prikaz osnovnih elemenata istraživačkih studija u kojima je ispitivana veza straha od kriminala i urbanog nereda

Referenca	Područje	Faktori poveza- ni sa strahom od kriminala	Istraživački dizajn	Ključni nalazi
Taylor, Schumaker and Gottfredson, 1985	Baltimor, SAD	Individualne karakteristike, nered, poverenje u susedstvu	Anketno ispiti- vanje i sistemati- sko posmatranje	Društvena klasa ima moderirajući efekat na odnos nereda i straha od kriminala. Ispitanici koji pripadaju radničkoj klasi pridaju veći značaj vizuelnim znakovima nereda nego siromašni ili imućniji pojedinci
Convington and Taylor, 1991	Baltimor, SAD	Indirektna vikti- mizacija, briga u zajednici, nered	Anketno ispiti- vanje i sistemati- sko posmatranje	Iako objektivno izmeren fizički i društveni nered jeste značajno povezan sa strahom, najjača veza uspostavljena je između percipira- nog nereda i straha od kriminala.
LaGrange, Ferraro and Supancic, 1992	SAD	Percepcija rizika	Anketno ispitivanje	Nered ima indirektan uticaj na strah od kriminala, jer je uzročna veza između dve pojave gotovo u potpunosti posredovana percepci- jom rizika od kriminala; društveni nered ima veći uticaj na strah od kriminala nego fizički nered
McGarrell, Giacomazzi and Thurman, 1997	Spoken, SAD	Viktimizacija, nered, društvena kontrola	Anketno ispitivanje	U odsustvu visokog nivoa nereda, individualne karakteristike u veli- koj meri prediktivne za strah, ali da su te razlike znatno manje izražene u područjima gde je visok nivo nereda očigledan.
Ross and Jang, 2000	Ilinois, SAD	Strah od viktimizacije, nepoverenje, nered, formalne i neformalne veze u susedstvu	Anketno ispitivanje	Postoji značajna veza između per- cipiranog nereda i društvenih veza u susedstvu: neformalne društvene veze među susedima smanjuju strah i nepoverenje izazvano per- cepcijom nereda.

Markowitz et al., 2001	Velika Britanija	nered, stope krivičnih dela, društvena kohezija	metaanaliza podataka iz tri kruga britanske ankete o kriminalu	Smanjenje socijalne kohezije utiče na povećanje kriminala i nereda u susedstvu, što vodi uvećanju straha kod stanovnika, što povratno dodatno ugrožava društvenu koheziju
Gibson et al., 2002	SAD	percepcija kolektivne efikasnosti, društvena integracija, nered prethodna viktimizacija	Anketno ispitivanje	Veza nereda i straha od kriminala je posredna, imajući u vidu da negativno utiče na kolektivnu efikasnost, a niži nivoi kolektivne efikasnosti utiču na izraženiji strah od kriminala
Robinson et al., 2003 d	Baltimor, SAD	nered, zadovoljstvo zajednicom	Longitudinalno, kvalitativno istraživanje	Ispitanici koji su u drugom krugu intervjuja prijavili da se uslovi u njihovom susedstvu lošiji nego što je to bio slučaj tokom prvog kruga intervjuisanja, iskazuju veće nivo straha u poređenju sa svojim susedima koje smatraju da su uslovi u njihovom susedstvu isti ili bolji.
Doran and Lees, 2005	Vulong, Australija	Fizički nered	anketno ispitivanje, mapiranje, GIS modelovanje	Distribucija straha od kriminala sa vremenom značajno varira i često se prostorno preklapa sa koncentracijom nereda
Hinkle 2005	Nju Džerzi, SAD	nered, stope kriminala, prisustvo policije, viktimizacija	Longitudinalno multimetodsko istraživanje	Percepcija nereda ima veći uticaj na strah od kriminala nego objektivno izmeren nered; promene u opažanju fizičkog nereda značajnije su povezane sa strahom nego promene u društvenom neredu
Wyant, 2008	Filadelfija, SAD	Percepcija rizika od viktimizacije, nered	Anketno ispitivanje	Ispitanici koji percipiraju više nereda i veći rizik od viktimizacije iskazuju i veći nivo straha od kriminala
Fitzgerald, 2008	Kanada	individualne karakteristike, nered, viktimizacija, karakteristike susedstva	Metaanaliza podataka nacionalnih statističkih istraživanja	Percepcija kriminala i fizičkog i socijalnog nereda nezavisno su povezane sa strahom od kriminala, bez obzira na individualne karakteristike ispitanika ili karakteristike susedstva
Gau and Pratt, 2008	Vašington, SAD	Percepcija rasprostranjenosti kriminala, percepcija nereda	Anketno ispitivanje	Veza na relaciji nered-strah od kriminala je problematična imajući u vidu da je nemoguće učiniti jasnu distinkciju među ove dve pojave
T. Franklin, C. Franklin and Fearn, 2008	Vašington, SAD	ranjivost, nered, društvena integracija	Anketno ispitivanje	model nereda najbolje objašnjava varijacije kognitivne i afektivne dimenzije straha od kriminala, u odnosu na model ranjivosti i društvene integracije

Hinkle and Weisburd, 2008	Nju Džerzi	nered, prisustvo policije, stope kriminala, viktimizacija	Anketno ispitivanje i sistematsko posmatranje	Intervencije policije usmerene na saniranje nereda u susedstvu, suprotno očekivanjima postavljenim primenom osnovnih pretpostavki teorije „razbijenog prozora“, doprinose većem strahu od kriminala
Kohm, 2009	Vinipeg, Kanada	Percepcija rasprostranjenosti kriminala, nered, viktimizacija	Multimetodsko istraživanje	Uprkos visokom nivou rizika od viktimizacije i rasprostranjenosti kriminala, najviše straha iskazuju ispitanici koji percipiraju visok nivo nereda, a ne kriminala
Hipp, 2010	SAD	percepcija rasprostranjenosti kriminala, nered	Metaanaliza podataka nacionalnog statističkog istraživanja	Objektivno prisustvo nereda utiče na njegovu percepciju, koja potom utiče na nivo straha od kriminala i percepciju rasprostranjenosti kriminala u susedstvu
Scarborough et al., 2010	Kanzas Siti, SAD	Nered, društvena kohezija, deprivilegovanost susedstva	Anketno ispitivanje	Veza između demografskih faktora i straha od kriminala uslovljena je karakteristikama susedstva kao što su percipirani nered, nedostatak društvene kohezije i loš socio-ekonomski položaj susedstva
Brunton-Smith, 2011	Engleska i Vels	Starost, društveni nered	Metaanaliza podataka nacionalnog statističkog istraživanja	Nivoi straha izraženi u prvom krugu ispitivanja negativno su povezani sa percepcijom nereda kod mladih u narednim krugovima. Strah vodi modifikaciji ponašanja onih ispitanika koji iskazuju veći strah, manje borave na mestima u kojima je društveni nered izražen.
Brunton-Smith and Sturgis, 2011	Velika Britanija	viktimizacija, fizički nered i stopa kriminala	Metaanaliza podataka nacionalnog statističkog istraživanja	Nered ima direktan i nezavisan uticaj na strah od kriminala na individualnom nivou. Varijacije u percepciji su pod uticajem socijalnih i demografskih karakteristika.
Gainey, Alper and Chappell, 2011	SAD	Percipiran rizik od viktimizacije, nered, društveni kapital, ranjivost, prethodna viktimizacija	Anketno ispitivanje	Viktimizacija i nered su značajni prediktori straha od kriminala. Percepcija rizika od viktimizacije i društveni kapital su medijatori odnosa nereda i straha od kriminala.
Lane and Fox, 2012	SAD	Viktimizacija, činjenje krivičnih dela, nered, rasno ustrojstvo, kolektivna efikasnost	Anketno ispitivanje	Ispitanici koji percipiraju veću rasnu heterogenost, više fizičkog i društvenog nereda, više strahuju od kriminala.

Hinkle, 2013	Los Angeles, SAD	nered, kolektivna efikasnost	Anketno ispitivanje	Percipirani društveni i fizički nered imaju snažan, pozitivan uticaj na percipiran rizik od viktimizacije. Ispitanici koji iskazuju veći nivo straha takođe iskazuju niži nivo kolektivne efikasnosti na svojim ulicama
Gau, Corsaro and Brunson, 2014	Piorija, SAD	nered, Društvena kohezija, neformalna socijalna kontrola	Anketno ispitivanje	Nered utiče na slabljenje neformalnih veza (kohezija i zajednička očekivanja u pogledu društvene kontrole) što potom doprinosi i većem strahu od kriminala građana
Hinkle and Yang, 2014	Nju Džerzi, SAD	Nered, viktimizacija, ranjivost	Anketno ispitivanje, sistematsko posmatranje, statistički podaci	Objektivno izražen fizički nered utiče na percepciju društvenog nereda u susjedstvu
Glas, Engbersen and Snel, 2019	Rotterdam, Holandija	nered, etnička heterogenost, ekonomski status susjedstva, bliskost u zajednici	Anketno ispitivanje	Percepcija fizičkog nereda nema eksplanatorni potencijal kada su u pitanju individualni nivoi straha i razlike među susjedstvima
Oh, Ren and He, 2019	Hjuston, SAD	društveni nered, efikasnost policije	Anketno ispitivanje	Policajska efikasnost posreduje uticaj percipiranog društvenog nereda i straha od kriminala, osim u onim susjedstvima koja su najsiromašnija
Lee et al., 2020	SAD	Ranjivost, nered, društvena kohezija, viktimizacija, percepcija policije	Anketno ispitivanje	Strah od imovinskih ali i nasilnih zločina pozitivno povezani sa percepcijom građana o fizičkom i društvenom neredu
Carter and Wolfe, 2021	SAD	Nered, društvena kohezija, legitimitet i rad policije	Anketno ispitivanje	Veza između nereda i straha je kako direktna, tako i indirektna jer nered utiče na percepciju formalne i neformalne socijalne kontrole u susjedstvu
Kuen et al., 2022	Baltimor, SAD	nered, kolektivna efikasnost, građanska participacija, deprivilegovanost susjedstva	Longitudinalno multimetodsko istraživanje	društveni nered utiče na veće nivo straha kod građana, za razliku od fizičkog nereda. niži nivoi kolektivne efikasnosti indirektno uvećavaju strah posredstvom viših nivoa društvenog nereda

Reference

- Beaulieu, M., Dubé, M., Bergeron, C. and Cousineau, M. M. (2007) 'Are elderly men worried about crime?', *Journal of Aging Studies*, 21(4), 336-346.
<https://doi.org/10.1016/j.jaging.2007.05.001>
- Braga A. A., Schnell C. and Welsh B. C. (2024) 'Disorder policing to reduce crime: An updated systematic review and meta-analysis', *Criminology & Public Policy*, 23(3), 745-775. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12667>
- Brunton-Smith, I. (2011) 'Untangling the relationship between fear of crime and perceptions of disorder: Evidence from a longitudinal study of young people in England and Wales', *The British Journal of Criminology*, 51(6), 885-899.
<https://doi.org/10.1093/bjc/azr064>
- Brunton-Smith, I. and Sturgis, P. (2011) 'Do neighborhoods generate fear of crime? An empirical test using the British Crime Survey', *Criminology*, 49(2), 331-369.
<https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2011.00228.x>
- Carter, T. M. and Wolfe, S. E. (2021) 'Explaining the relationship between neighborhood disorder and crime fear: The perceptual role of neighbors and the police', *Journal of criminal justice*, 77, 101867. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101867>
- Covington, J. and Taylor, R. B. (1991) 'Fear of crime in urban residential neighborhoods: Implications of between-and within-neighborhood sources for current models', *The Sociological Quarterly*, 32(2), 231-249.
<https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1991.tb00355.x>
- Ćirić, J. (2011) 'Pogled u tuđe dvorište kroz „polomljeni prozor“', *Strani pravni život*, 1, 11-28.
- Daniels P. et al. (2005) *An Introduction to Human Geography, Issues for the 21st Century, second edition*. London: Pearson Education Limited.
- Doran, B. J. and Lees, B. G. (2005) 'Investigating the spatiotemporal links between disorder, crime, and the fear of crime', *The Professional Geographer*, 57(1), 1-12.
<https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.2005.00454.x>
- Đurić, S. i Popović-Čitić, B. (2013) 'Strah od kriminala u glavnim gradovima bivših jugoslovenskih republika', *Sociologija*, 55(1), 91-114.
<https://doi.org/10.2298/SOC1301091D>
- Ferguson, K. M. and Mindel, C. H. (2007) 'Modeling fear of crime in Dallas neighborhoods: A test of social capital theory', *Crime & Delinquency*, 53(2), 322-349.
<https://doi.org/10.1177/0011128705285039>

- Ferraro, K. and LaGrange RL. (1987) 'The measurement of fear of crime', *Sociological Inquiry*, 57(1), 70-97. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1987.tb01181.x>
- Fitzgerald, R. (2008). *Fear of crime and the neighborhood context in Canadian cities. No.013. In Crime and justice research paper series 85e161-M*. Ottawa: Statistics Canada.
- Franklin, T. W., Franklin, C. A. and Fearn, N. E. (2008) 'A multilevel analysis of the vulnerability, disorder, and social integration models of fear of crime', *Social Justice Research*, 21, 204-227. <https://doi.org/10.1007/s11211-008-0069-9>
- Franzini, L. et al. (2008) 'Perceptions of disorder: Contributions of neighborhood characteristics to subjective perceptions of disorder', *Journal of environmental psychology*, 28(1), 83-93. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2007.08.003>
- Gabriel, U. and Greve, W. (2003) 'The psychology of fear of crime. Conceptual and methodological perspectives', *British journal of criminology*, 43(3), 600-614. <https://doi.org/10.1093/bjc/43.3.600>
- Gainey, R., Alper, M. and Chappell, AT. (2011) 'Fear of Crime Revisited: Examining the Direct and Indirect Effects of Disorder, Risk Perception, and Social Capital', *American Journal of Criminal Justice*, 36, 120-137 <https://doi.org/10.1007/s12103-010-9089-8>
- Gau, J. M. and Pratt, T. C. (2008) 'Broken windows or window dressing? Citizens'(in) ability to tell the difference between disorder and crime', *Criminology & public policy*, 7(2), 163-194. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2008.00500.x>
- Gau, J. M., Corsaro, N. and Brunson, R. K. (2014) 'Revisiting broken windows theory: A test of the mediation impact of social mechanisms on the disorder-fear relationship', *Journal of Criminal Justice*, 42(6), 579-588. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2014.10.002>
- Gibson, C. L. et al. (2002) 'Social integration, individual perceptions of collective efficacy, and fear of crime in three cities', *Justice quarterly*, 19(3), 537-564. <http://dx.doi.org/10.1080/07418820200095341>
- Glas, I., Engbersen, G. and Snel, E. (2019) 'Going spatial: Applying egohoods to fear of crime research', *The British Journal of Criminology*, 59(6), 1411-1431. <https://doi.org/10.1093/bjc/azz003>
- Hale, C. (1996) 'Fear of crime: A review of the literature', *International review of Victimology*, 4(2), 79-150. <https://doi.org/10.1177/026975809600400201>
- Harcourt B. (2001). *Illusion of order: The false promise of broken windows policing*. Harvard University Press.

- Harcourt B. E. and Ludwig J. (2006) 'Broken windows: New evidence from New York City and a five-city social experiment', *University of Chicago Law Review*, 73(1), 271–310.
- Hinkle, J. C. (2013) 'The relationship between disorder, perceived risk, and collective efficacy: A look into the indirect pathways of the broken windows thesis', *Criminal Justice Studies*, 26(4), 408–432. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2013.843253>
- Hinkle, J. C. and Weisburd, D. (2008) 'The irony of broken windows policing: A micro-place study of the relationship between disorder, focused police crackdowns and fear of crime', *Journal of Criminal justice*, 36(6), 503–512. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2008.09.010>
- Hinkle, J. C. and Yang, S. M. (2014) 'A new look into broken windows: What shapes individuals' perceptions of social disorder?', *Journal of criminal justice*, 42(1), 26–35. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.11.002>
- Hinkle, J. C. (2005). *The impac of disorder on fear of crime: a test of the first link of broken windows (Doctoral thesis)*. Faculty of the Graduate School of the University of Maryland
- Hipp, J. R. (2010) 'Resident perceptions of crime and disorder: How much is "bias", and how much is social environment differences?', *Criminology*, 48(2), 475–508. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2010.00193.x>
- Howell K. (2009) 'Broken lives from broken windows: The hidden costs of aggressive order-maintenance policing', *New York University Review of Law & Social Change*, 33(3), 271–330.
- Hunter, A. (1978) *Symbols of Incivility - Social Disorder and Fear of Crime in Urban Neighborhoods (Working Paper M-46A)*. Evanston: Northwestern University <http://dx.doi.org/10.3886/ICPSR08162>
- Innes, M. (2004) 'Signal crimes and signal disorders: Notes on deviance as communicative action', *The British journal of sociology*, 55(3), 335–355. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00023.x>
- Kelling, G. and Coles, C. (1996). *Fixing Broken Windows: Restoring Order and Reducing Crime in American Cities*. New York: Free Press.
- Kelling, G. L. and Wilson, J. Q. (1982) 'Broken windows', *Atlantic monthly*, 249(3), 29–38.
- Kohm, S. A. (2009) 'Spatial dimensions of fear in a high-crime community: Fear of crime or fear of disorder?', *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 51(1), 1–30. <https://doi.org/10.3138/cjccj.51.1.1>
- Kuen, K., et al. (2022) 'Examining impacts of street characteristics on residents' fear of crime: Evidence from a longitudinal study of crime hot spots', *Journal of criminal justice*, 82, 101984. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101984>

- LaGrange, R. L., Ferraro, K. F. and Supancic, M. (1992) 'Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities', *Journal of research in crime and delinquency*, 29(3), 311-334. <https://doi.org/10.1177/0022427892029003004>
- Lane, J. and Fox, K. A. (2012) 'Fear of crime among gang and non-gang offenders: Comparing the effects of perpetration, victimization, and neighborhood factors', *Justice Quarterly*, 29(4), 419-523 <http://dx.doi.org/10.1080/07418825.2011.574642>
- Lee, H. D. et al. (2020) 'Fear of crime out west: Determinants of fear of property and violent crime in five states', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 64(12), 1299-1316. <https://doi.org/10.1177/0306624X20909238>
- Lee, H. et al. (2025) 'Perceiving disorder through different lenses: Native and foreign residents' perceptions in neighbourhoods with high foreign populations in South Korea', *Journal of Criminology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/26338076251343324>
- Lewis, D. A. and Salem, G. (1986) *Fear of crime: Incivility and the production of a social problem*. New Brunswick: Transaction
- Lewis, D. A. and Maxfield, M. G. (1980) 'Fear in the neighborhoods: An investigation of the impact of crime', *Journal of research in crime and delinquency*, 17(2), 160-189. <https://doi.org/10.1177/002242788001700203>
- Ljubičić, M. i Dragišić-Labaš, S. (2010). Strah od zločina-istraživanje stavova studenata. Sociološki pregled, 44(4), 615-638.
- Markowitz, F. E. et al. (2001) 'Extending social disorganization theory: Modeling the relationships between cohesion, disorder, and fear', *Criminology*, 39(2), 293-319. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00924.x>
- McGarrell, E. F., Giacomazzi, A. L. and Thurman, Q. C. (1997) 'Neighborhood disorder, integration, and the fear of crime', *Justice quarterly*, 14(3), 479-500. <https://doi.org/10.1080/07418829700093441>
- Morenoff, J. D., Sampson, R. J. and Raudenbush, S. W. (2001) 'Neighborhood inequality, collective efficacy, and the spatial dynamics of urban violence', *Criminology*, 39(3), 517-558. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00932.x>
- Nae, M. (2008) 'Urban (In)security: Between Appearance and Reality in Bucharest', *Human Geographies*, 2(2), 61-72
- O'Brien, D. T., Farrell, C. and Welsh, B. C. (2019) 'Looking through broken windows: The impact of neighborhood disorder on aggression and fear of crime is an artifact of research design', *Annual Review of Criminology*, 2(1), 53-71. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-011518-024638>

- Oh, G., Ren, L. and He, P. (2019) 'Social disorder and residence-based fear of crime: The differential mediating effects of police effectiveness', *Journal of criminal justice*, 63, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2019.05.001>
- Paraušić Marinković, A. (2024) *Lokalna vlast kao provajder urbane bezbednosti: studija slučaja grad Beograd (Doktorska disertacija)*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Robinson, J. B. et al. (2003) 'Multilevel longitudinal impacts of incivilities: Fear of crime, expected safety, and block satisfaction', *Journal of quantitative criminology*, 19, 237-274. <https://doi.org/10.1023/A:1024956925170>
- Rosenbaum, D. P. (2019) 'The limits of hot spots policing' in: Weisburd, D. and Braga, A. *Police innovation: Contrasting perspectives (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press, 314-344.
- Ross, C. E. and Jang, S. J. (2000) 'Neighborhood disorder, fear, and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors', *American journal of community psychology*, 28, 401-420. <https://doi.org/10.1023/A:1005137713332>
- Rountree, P. W. and Land, K. C. (1996) 'Perceived risk versus fear of crime: Empirical evidence of conceptually distinct reactions in survey data', *Social forces*, 74(4), 1353-1376. <https://doi.org/10.1093/sf/74.4.1353>
- Sampson, R. J. (2009) 'Disparity and diversity in the contemporary city: social (dis) order revisited', *The British journal of sociology*, 60(1), 1-31. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01211.x>
- Sampson, R. J. and Raudenbush, S. W. (1999) 'Systematic social observation of public spaces: A new look at disorder in urban neighborhoods', *American journal of sociology*, 105(3), 603-651. <https://doi.org/10.1086/210356>
- Sampson, R. J. and Raudenbush, S. W. (2004) 'Seeing disorder: Neighborhood stigma and the social construction of "broken windows"', *Social psychology quarterly*, 67(4), 319-342. <https://doi.org/10.1177/019027250406700401>
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W. and Earls, F. (1997) 'Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy', *Science*, 277(5328), 918-924. <https://doi.org/10.1126/science.277.5328.918>
- Scarborough, B. K. et al. (2010) 'Assessing the relationship between individual characteristics, neighborhood context, and fear of crime', *Journal of criminal justice*, 38(4), 819-826. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.05.010>
- Sennett, R. (1970). *The uses of disorder*. New York: Vintage.
- Shaw, CR. and McKay, HD. (1942) *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.

- Skogan, WG. (1990) *Disorder and decline: Crime and the Spiral of Decay in American Neighborhoods*. New York: Free Press
- Taylor, R. (1999) *Crime, Grime, Fear, and Decline: A Longitudinal Look (Research in Brief)*. National Institute of Justice.
- Taylor, R. B. (2001) *Breaking Away from Broken Windows: Baltimore Evidence and Implications for the Nationwide Fight Against Crime, Grime, Fear and Decline*. New York: Westview Press.
- Taylor, R. B., Shumaker, S. A. and Gottfredson, S. D. (1985) 'Neighborhood-level links between physical features and local sentiments: Deterioration, fear of crime, and confidence', *Journal of architectural and planning research*, 2(4), 261-275.
- Weisburd D. et al. (2015). 'Understanding the mechanisms underlying broken windows policing: The need for evaluation evidence', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(4), 589–608. <https://doi.org/10.1177/0022427815577837>
- Weisburd, D. and Majmundar, M. K. (Eds.). (2018) *Proactive policing: Effects on crime and communities*. National Academies Press.
- Wilson, J. Q. (1975) *Thinking About Crime*. New York: Basic Books.
- Wyant, B. R. (2008). 'Multilevel impacts of perceived incivilities and perceptions of crime risk on fear of crime: Isolating endogenous impacts', *Journal of research in crime and delinquency*, 45(1), 39-64. <https://doi.org/10.1177/0022427807309440>

Fear of crime and Urban Disorder

Ana Paraušić Marinković^a, Slađana Đurić^b

Investigating factors that can explain the levels of fear of crime has a decades-long tradition in criminology. The researchers considered both individual and environmental predictors of differences in the levels of expressed fear of crime among citizens. Focusing attention on the conditions in the neighborhood and its characteristics, a thesis on urban disorder was formulated according to which signs of physical and social neglect and degradation of space represent signals to citizens that that space is not safe. The general goal of the paper is to provide a systematic review of the existing body of knowledge on the connection between urban disorder and fear of crime. This procedure involves the analysis of previous theoretical reflections, as well as the presentation and synthesis of key findings from relevant empirical studies on potential correlations between these two phenomena. The paper presents the conceptual and operational definitions of fear of crime and urban disorder, as well as the basic theoretical viewpoints that explain the relationship. In addition, a critical review of empirical practice and some of the basic challenges and problems of researching the links between fear of crime and urban disorder is outlined.

KEY WORDS: fear of crime, urban disorder, physical disorder, social disorder.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Research Associate, Institute of Criminological and Sociological Research.

^b Full professor, University of Belgrade, Faculty of Security Studies.

Individualna stopa zločina kao faktor predikcije penalnog recidivizma

Dragana Bogićević^a, Branislava Popović-Čitić^b

Individualna stopa zločina odražava učestalost činjenja krivičnih dela aktivnih prestupnika. Istraživanjima kriminalne karijere izdvojena je kao jedna od ključnih dimenzija koja omogućava bolje razumevanje individualnog kriminalnog ponašanja. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj ispitivanja individualne stope zločina prilikom utvrđivanja rizika za penalni recidivizam. Dostupna istraživanja pokazuju da je stopa individualnog zločina varijabilna, te da zavisi od niza faktora među kojima se izdvajaju pol, uzrast prestupnika, tip kriminaliteta i uzrast na kome započinje kriminalna karijera. Studijama kriminalne karijere uočena je mala grupe prestupnika koja tokom kriminalne karijere izvršava krivična dela u visokim frekvencijama (hronični ili perzistentni prestupnici), što je podstaklo razmatranje mogućnosti za prospektivnu identifikaciju takvih delinkvenata. Ipak, nalazi pokazuju da dosadašnje metode identifikacije hroničnih prestupnika nisu u dovoljnoj meri pouzdane, te da se ne mogu uzeti u obzir pilikom procene rizika (penalnog) recidivizma. Ukoliko se uvaži činjenica da je najbolji pokazatelj budućeg kriminalnog ponašanja prethodno kriminalno ponašanje, jasno je kako je značajno adekvatno proceniti i predvideti individualnu stopu zločina kako sa aspekta primene odgovarajućeg tretmana unutar zatvora, tako i za prevenciju penalnog recidivizma.

KLJUČNE REČI: individualna stopa zločina, frekvencija, kriminalna karijera, penalni recidivizam.

^a Istraživač-pripravnik, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
E-mail: draganabogi@outlook.com; ORCID <https://orcid.org/0009-0007-0388-2968>.

^b Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
E-mail: popovb@eunet.rs; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1076-5838>.

Uvod

Individualna stopa zločina je pojam koji se u literaturi vezuje za paradigmu kriminalne karijere koja je početkom 70-ih godina prihvaćena u oblasti kriminologije. Najopštije govoreći kriminalna karijera obuhvata niz kriminalnih ponašanja koje pojedinačni prestupnik izvršava tokom određenog (dužeg) vremenskog perioda (Blumstein *et al.*, 1986). Nalazi longitudinalnih studija istakli su frekvenciju kao jednu od najznačajnijih dimenzija kriminalne karijere aktivnih prestupnika, koju još čine dimenzije trajanje, ozbiljnost i obrasci saučesništva (Blumstein *et al.*, 1986; Piquero *et al.*, 2003). Frekvencija izražava učestalost činjenja krivičnih dela aktivnih prestupnika. Reflektuje se kroz stopu individualnog zločina, odnosno prosečan broj krivičnih dela koje izvrše aktivni prestupnici tokom kriminalne karijere (Blumstein *et al.*, 1988). Drugim rečima, podaci o frekvenciji ukazuju na intenzitet kojim osoba čini krivična dela (Doležal, 2009), kao i na pojedinačnu stopu zločina i pomene u tim stopama s obzirom na starost pojedinca i akumulaciju krivičnih dela tokom karijere (Blumstein and Cohen, 1979). Penalni recidivizam podrazumeva dolazak prestupnika u penalnu ili drugu ustanovu za izvršenje krivičnih sankcija nakon što je prethodno već bio na izvršenju kažne institucionalnog karaktera za ranije izvršeno krivično delo (Nikolić-Ristanović i Konstantinović-Vilić, 2018).

Znanja o obrascima kriminalnih aktivnosti pojedinačnih prestupnika tokom dužeg vremenskog perioda značajna su za razumevanje individualnog kriminalnog ponašanja i sagledavanje faktora koji doprinose perzistenciji kriminalnog ponašanja i povećavaju rizik za penalni recidivizam. U tom kontekstu posebno se istaklo ranije kriminalno ponašanje izraženo kroz individualnu stopu zločina. Stoga je cilj ovog rada da se kroz prikaz najznačajnijih rezultata istraživanja individualne frekvencije ukaže na značaj sagledavanja ranijeg kriminalnog ponašanja kao prediktora za penalni recidivizam.

Merenje stope individualnog zločina

U tradicionalnim istraživanjima koja su prethodila prihvatanju koncepta kriminalne karijere, učestalost individualnog zločina merena je na nivou populacija ili uzoraka. To znači da su se podaci o prosečnom broju krivičnih dela odnosili na sve ispitanike obuhvaćene istraživanjem, bez obzira na to da li su vršili krivična dela tokom perioda posmatranja ili ne (Farrington, 1987). Takav način merenja frekvencije individualnog zločina naišao je na brojne kritike. Naime, Blumštajn i Koen (Blumstein and Cohen, 1979) istakli su da uzorci ili populacije treba da budu podeljeni na prestupnike i neprestupnike, te da frekvencija činjenja krivičnih dela

treba da se računa za aktivne prestupnike, odnosno isključivo za one pojedince koji još uvek nisu okončali svoju kriminalnu karijeru. Samo je tako moguće utvrditi da li promene u ukupnom broju krivičnih dela u populaciji odražavaju promene u pojedinačnoj stopi zločina prestupnika. Dodatno, merenje stope individualnog zločina aktivnih prestupnika omogućava utvrđivanje određenih specifičnosti koje karakterišu frekvenciju činjenja krivičnih dela tokom kriminalne karijere (Blumstein and Cohen, 1979). Tako na primer, može se utvrditi da li prestupnici koji imaju nisku stopu individualnog zločina prekidaju kriminalnu karijeru ranije nego prestupnici sa visokom frekvencijom individualnog zločina (Farrington, 1987). Dodatno, tradicionalni pristup merenja frekvencije umnogome je u suprotnosti sa samom paradigmom kriminalne karijere. Naime, kriminalna karijera obuhvata period tokom kojeg je individualna frekvencija zločina veća od nule i konstantna. Frekvencija je samo jedna od dimenzija kriminalne karijere, koja kao i celokupna karijera ima svoj početak i kraj. Pri tome, inverzna stopa individualnog zločina je prosečan vremenski interval između krivičnih dela. Pri izračunavanju stope, pa i vremenskog intervala, poželjno je eliminisati periode kada pojedinac nije u riziku za izvršenje krivičnog dela, kao što su periodi izvršenja zatvorske kazne, boravka u bolnici, nakon smrti ili emigracije (Blumstein *et al.*, 1986). Stoga se pokazalo da je tradicionalni pristup pogodan isključivo za istraživanja koja su zasnovana na samoprijavljivanju prestupnika, i to u slučaju lakših krivičnih dela. Kod lakih, gotovo univerzalnih prestupa, razumno je uzorak podeliti na visokofrekventne i niskofrekventne prestupnike, pre nego na delinkvente i nedelinkvente. Tradicionalni pristup pogodan je kod ispitivanja fundamentalnih istraživačkih pitanja o tome zašto prosečan pojedinac čini lakša krivična dela (Farrington, 1987).

Sa druge strane, savremeni pristup kriminalnoj karijeri i istraživanju frekvencije primenljiv je u istraživanjima u kojima se podaci prikupljaju iz zvaničnih evidencija ili na osnovu samoprijavljivanja ozbiljnih krivičnih dela (Doležal, 2009). Kada su u pitanju teška krivična dela, koja generalno izvršava mali procenat celokupne populacije, svrsishodno je uzorak podeliti na one koji vrše i one koji ne vrše krivična dela. Savremeni pristup omogućava ne samo da se dobije odgovor na pitanje zašto neko vrši ozbiljna krivična dela, već i o tome na koji način treba postupati sa otkrivenim prestupnicima. Ovakav pristup kriminalnoj karijeri ima veliku prednost kvantifikacije i može dovesti do značajnih promena u načinu razmišljanja o prestupničkom ponašanju (Farrington, 1987). Kod savremenog pristupa merenja frekvencije važno je napraviti razliku između prave (stvarne) i izmerene stope individualnog zločina. Stvarna stopa je povezana sa pravim brojem krivičnih dela izvršenih u određenoj godini i povezana je sa nekim nepredvidivim faktorima, kao što je recimo prilika za izvršenje krivičnih dela. Tako, pojedinac sa stvarnom stopom od deset krivičnih dela

godišnje može zapravo izvršiti pet krivičnih dela u nekim godinama i 15 u nekim drugim. Najčešći načini za merenje individualne stope zločina jesu preko podataka iz zvanične evidencije o hapšenjima ili osudama i samoprijavlivanjem delinkvenata o sopstvenom kriminalnom ponašanju. S tim u vezi, naročito je teško izvesti zaključke o stvarnim stopama individualnog zločina na osnovu izmerene frekvencije činjenja krivičnih dela (Cohen, 1983). Prvi problem u vezi sa ovim načinom merenja jeste teškoća da se identifikuju trenutno aktivni prestupnici. Naime, može da se dogodi da pojedini prestupnici, naročito oni sa niskom frekvencijom, tokom posmatranog perioda ne izvrše nijedno od specifičnih krivičnih dela čije se izvršenje u tom periodu prati. To zapravo znači da se stvarna stopa individualnog zločina ne može izračunati jednostavnim deljenjem ukupnog broja evidentiranih krivičnih dela sa brojem evidentiranih prestupnika, iako to jeste uobičajena metoda njenog izračunavanja (Farrington, 1987). Drugo, kako se period merenja povećava, tako se povećava verovatnoća da stopa individualnog zločina varira tokom vremena. Stoga, ukoliko individualna frekvencija varira tokom kriminalne karijere bilo bi korisno pronaći načine da se periodi visoke učestalosti u izvršenju krivičnih dela predvide tokom karijere. U realnosti, takvi periodi verovatno su kratki i faze u kojima prestupnici izvršavaju veliki broj krivičnih dela najčešće se prekidaju usled izricanja kazne zatvora. Dodatno, ukoliko individualne stope zločina variraju tokom vremena bilo bi korisno meriti njihovo povećanje i opadanje i koristiti ih kao prediktivne faktore (Barnet and Lofaso, 1985). Na osnovu navedenog, moglo bi se zaključiti da cilj ne bi trebalo da bude utvrđivanje prestupnika sa visokom stopom individualnog zločina, jer prestupnik koji izvrši jedno teško krivično delo može predstavljati veću društvenu opasnost od pojedinca koji izvrši veći broj lakših prestupa. Ipak, istraživanjima kriminalne karijere uočeno je da su upravo prestupnici sa najvišom frekvencijom oni koji vrše najteža krivična dela (Piquero *et al.*, 2007).

Istraživanja frekvencije individualnog zločina

Za računanje frekvencije značajno je nekoliko parametara. Grčko slovo lambda - λ koristi se za označavanje individualne stope zločina koja podrazumeva prosečan broj krivičnih dela koje aktivni prestupnici izvrše tokom jedne godine. Grčko slovo mi - μ odnosi se na individualnu frekvenciju hapšenja, odnosno prosečan broj hapšenja aktivnih prestupnika tokom jedne godine. Na kraju, slovo ku - q koristi se za označavanje verovatnoće hapšenja prestupnika nakon izvršenog krivičnog dela. Lambda (λ) predstavlja stvarnu frekvenciju, a mi (μ) izmerenu frekvenciju činjenja krivičnih dela, pri čemu su obe povezane sa ku (q). Formula za izračunavanje individualne stope zločina glasi: i zapravo podrazumeva procenu prosečne učestalosti

hapšenja za odrasle aktivne prestupnike (μ), a zatim deljenje sa verovatnoćom hapšenja nakon izvršenog krivičnog dela (q), nakon čega donosimo zaključak o frekvenciji (λ) (Blumstein *et al.*, 1986). Prikazani model jedan je od prvih i verovatno najjednostavnijih modela za računanje individualne stope zločina. Ipak, ovde treba napomenuti da su tokom perioda od trideset godina autori razvili i brojne druge modele za računanje ili predviđanje frekvencije koji su zasnovani na podacima o ukupnoj stopi kriminaliteta, stopi participacije u kriminalnim aktivnostima, verovatnoći za okončanje kriminalne karijere nakon svake osude, starosti prestupnika, nekim trajnim karakteristikama ličnosti prestupnika i drugim (Farrington *et al.*, 2016).

Frekvencija je najviše istražena dimenzija kriminalne karijere, te su se procenom stope individualnog zločina bavile gotovo sve istraživačke studije kriminalne karijere. U delu koji sledi prikazani su nalazi studija koji su imali najznačajniji doprinos u unapređivanju znanja o individualnoj frekvenciji zločina, a koji mogu biti značajni u kontekstu razumevanja visoke stope individualnog zločina kao prediktora za ponovno upućivanje prestupnika u penitensijarne ustanove.

Studija Blumštajna i Koena bila je prva koja se bavila ispitivanjem stope individualnog zločina aktivnih prestupnika. Procene o učestalosti činjenja krivičnih dela izvršene su na osnovu evidencija o hapšenju prestupnika u gradu Vašingtonu koji su kriminalnu karijeru započeli nakon 18. godine. Ispitanici su praćeni između četiri i sedam godina. Individualne frekvencije merene su u odnosu na pojedinačnu vrstu krivičnog dela, a ne na nivou ukupnog kriminaliteta. Iako se smatra da je period praćenja u ovoj studiji bio kratak, autori su utvrdili da frekvencija raste sa uzrastom ispitanika kod krivičnih dela u vezi sa drogom, provalna krađa i za kategoriju „ostalo“ u koju su svrstana sva druga krivična dela, pored sedam specifičnih koja su pojedinačno ispitivana. Frekvencija je ostala nepromenjena kod krivičnih dela krađa, teška telesna povreda, razbojništvo, krađa automobila i krivičnih dela vezana za oružje. Dodatno, uočeno je da su individualne stope zločina za većinu vrsta krivičnih dela bile nezavisne od broja ranijih hapšenja u evidenciji pojedinaca. Autori su izvestili da su se individualne stope zločina kretale od 1.72 krivičnih dela godišnje za prestupnike koji su izvršili krivično delo teška telesna povreda, pa sve do 10.88 za prestupnike koji su izvršili neko od imovinskih krivičnih dela. Na kraju, autori su izneli podatak da prestupnici dok su na slobodi izvršavaju između devet i sedamnaest teških krivičnih dela kao što su ubistvo, ubistvo iz nehata, silovanje, pljačka, teška telesna povreda, krađa i krađa motornih vozila (Blumstein and Cohen, 1979).

Dve studije koje su sprovedene na populaciji osuđenika, poznate pod nazivom Randova anketa zatvorenika (*Rand Inmate Survey – Rand Survey of Prison and Jail Inmates*) daju procene pojedinačnih stopa zločina za aktivne odrasle prestupnike

muškog pola. U prvoj studiji uzorak je činilo 642 osuđena lica u Kaliforniji od kojih su podaci prikupljeni na osnovu samoiskaza. U drugoj studiji istraživači su prikupili podatke na osnovu samoprijava oko 2200 zatvorenika o krivičnim delima koja su izvršili u periodu od dve godine koje su prethodile kazni zatvora koju su u trenutku istraživanja izdržavali. Rezultati prve studije pokazali su da osuđenici u proseku godišnje izvrše 115 krivičnih dela trgovina drogom i 14.2 krađa po osobi (Peterson et al., 1980). Podaci iz druge studije koja je obuhvatila zatvorenike iz Mičigena, Kalifornije i Teksasa ukazuju da prestupnici izvrše između 14.9 (Teksas) i 50.3 (Mičigen) provala godišnje i između 4.8 (Teksas) i 21.8 (Kalifornija) krađa na godišnjem nivou (Chaiken and Chaiken 1982). Dodatno, uočeno je da određena mala grupa prestupnika čini krivična dela značajno učestalije. Naime, 10% najaktivnijih osuđenika prijavilo je 600 izvršenih krivičnih dela u periodu od dve godine koje su prethodile izvršenju kazne zatvora, odnosno više od 10 krivičnih dela na nedeljnom nivou (Visher, 2000).

Blumštajn i saradnici (Blumstein *et al.*, 1986) su u jednoj od vodećih studija kriminalne karijere rezimirali varijacije individualne stope zločina aktivnih prestupnika prema polu i uzrastu. U odnosu na pol, otkrivena je niska stopa varijacije u frekvenciji između muškaraca i žena (2:1) za većinu krivičnih dela. Iako je stopa participacije ženskog pola u kriminalnim aktivnostima značajno niža, ženske osobe koje su aktivni prestupnici vrše krivična dela u sličnim frekvencijama kao osobe muškog pola. U odnosu na uzrast, otkrivene su neznatne promene u frekvencijama za specifična krivična dela, ali ukoliko se posmatraju svi tipovi kriminaliteta uočen je porast frekvencije u periodu maloletstva i pad tokom odraslog doba.

Sa druge strane, Koenova je istakla da se individualna stopa zločina razlikuje zavisno od težine i vrste krivičnih dela koje prestupnici vrše. Naime, frekvencija za nasilna krivična dela niža je od frekvencije izvršenja imovinskih krivičnih dela. Tako na primer, aktivan prestupnik koji je na slobodi izvrši u proseku dva do četiri ozbiljna nasilna krivična dela, u poređenju sa prestupnicima koji vrše pet do deset imovinskih krivičnih dela godišnje. Dodatno, autorka ističe da je stopa individualnog zločina viša u populaciji osuđenika, u odnosu na prestupnike koji su na slobodi. Na primer, osuđenici u proseku prijavljuju između 15 i 20 krađa i između 45 i 50 provala godišnje. Ovako visoke stope najvećim delom rezultat su krajnje zakrivljene distribucije frekvencije u populaciji prestupnika, pri čemu oni najaktivniji izvrše preko 100 krivičnih dela na godišnjem nivou (Cohen, 1986).

Nešto kasnije, Višerova (Visher, 1986) je ponovo analizirala podatke iz Rando-ve ankete zatvorenika kako bi procenila godišnju stopu individualnog zločina, pri čemu je iznela nove uvide. Prvo, gotovo polovina prestupnika iz uzorka prijavila je manje od pet krivičnih dela godišnje, dok je manja grupa delinkvenata prijavila iz-

vršenje nekoliko stotina krivičnih dela u godišnjem periodu. Slični rezultati dobijeni su i na uzorku zatvorenika iz Nju Orleansa gde je utvrđeno da najveći broj zatvorenika poćini manje od pet krivićnih dela, dok 10% najaktivnijih ispitanika izvrši preko 160 krivićnih dela godišnje (Miranne and Geerken 1991). Dalje, neki prestupnici nisu prijavili izvršenje krivićnog dela u posmatranom periodu pre stupanja na izdržavanje kazne zatvora, dok je određena grupa njih prijavila veliki broj krivićnih dela, te tako prijavljene visoke vrednosti imaju snažan uticaj na prosećnu vrednost frekvencije. Treće, pojedini delinkventi imaju kratkoroćne, a intenzivne periode ćinjenja krivićnih dela, odnosno u kratkom vremenskom periodu ćine krivićna dela u visokim frekvencijama. Drugi pak ćine krivićna dela manje više intermitentno, odnosno imaju duće periode tokom kojih ne vrše krivićna dela. Na kraju, Višerova je dovela u pitanje validnost procene frekvencije za prestupnike koji su bili u penalnim institucijama nekoliko meseci pre njihovog boravka u zatvoru u trenutku ispitivanja. Pretpostavlja se da su takvi delinkventi bili naroćito aktivni tokom kratkog perioda boravka na slobodi, te da generalizacija podataka dobijenih na takvom uzorku pojedinaca moće dovesti do precenjivanja godišnje stope individualnog zloćina (Visher, 1986). Upravo zbog toga, Rolf i Ćajken (Rolph and Chaiken, 1987) su predložili model u okviru kojeg se, prilikom procene individualne frekvencije, pravi razlika izmeću „mirne“ i aktivne faze prestupnika. Tako su uoćili da kada se u obzir uzme trajanje, odnosno dućina faze u kojoj prestupnik ne ćini krivićna dela, stope individualnog zloćina nešto su niće u porećenju sa prvobitno dobijenim procenama iz drugog Randovog istraćivanja. Nezavisno od toga, Višerova je potvrdila glavni zaključak Randovih istraćivanja da je stopa individualnog zloćina visoko zakrivljena ćak i u populaciji ozbiljnih prestupnika koji su na izdržavanju kazne zatvora (Visher, 1986). To potvrćuje da se mala grupa prestupnika koja tokom karijere krivićna dela vrši u izuzetno visokim frekvencijama uoćava i u populaciji osućenih lica.

Koristeći policijske zapise iz Metropolitan Projekta, Vikstrom (Wikstrom, 1990) je izraćunao uzrasno specifićne vrednosti frekvencije za nekoliko vrsta krivićnih dela do 25. godine ćivota ispitanika. Pojavila su se tri ključna nalaza. Prvo, frekvencija dostiće vrhunac na uzrastu od 15 godina za sva posmatrana krivićna dela (ukupan kriminalitet), pri ćemu je uoćeno da se u tom periodu izvrši 5.5 krivićnih dela po prestupniku. Ipak, zabelećene su varijacije izmeću vrste krivićnih dela i maksimalne frekvencije. Tako, frekvencija kod krivićnog dela kraće dostiće vrhunac oko 15. godine (3.3 prestupa po ućiniocu), kod prevare u 21. godini (3.3 krivićna dela po prestupniku) i kod nasilnih krivićnih dela u 23. godini (1.6 po ućiniocu). Dalje, individualna stopa zloćina duplo je veća kod muškaraca u porećenju sa ženama (9:4.5). Konaćno, frekvencija kod muškaraca dostiće vrhunac na uzrastu izmeću 15 i 17 godina, a kod žena na uzrastu od 22 do 24 godine. Ovo ukazuje da je, za razliku

od muškaraca, kod žena u starijem uzrastu prisutno neznatno smanjenje stope individualnog zločina (Wikstrom, 1990).

Hornej i Maršal (Horney and Marshall, 1991) preradili su Randovu metodologiju kako bi dobili preciznije procene frekvencije na uzorku zatvorenika iz Nebraske. Pomenuti autori sprovodili su individualne intervju sa osuđenima tokom kojih su beležili kriminalne aktivnosti prestupnika na mesečnom nivou što im je omogućilo da sagledaju promene u frekvencijama činjenja krivičnih dela svakog pojedinačnog prestupnika kroz relativno kratke vremenske periode. Fokusirali su se isključivo na pojedince koji su prijavili deset i više krivičnih dela tokom trogodišnjeg perioda praćenja. Otkrili su značajne varijabilnosti u smislu da su prestupnici izveštavali o periodima neaktivnosti, zatim niske, srednje i visoke aktivnosti u činjenju krivičnih dela. Dodatno, utvrđene su značajne razlike u vrednostima frekvencije kod pojedinačnih prestupnika tokom perioda posmatranja. Takođe, obrasci aktivnosti razlikovali su se zavisno od vrste krivičnih dela koje su delinkventi izvršavali. Za krivično delo razbojništvo uočeni su najduži periodi neaktivnosti, dok su prestupnici koji su se bavili trgovinom drogom imali najveći procenat aktivnih meseci i najveći procenat meseci sa visokim stopama frekvencije.

Keli i saradnici (Kelley *et al.*, 1997) ispitivali su individualne stope zločina kod ozbiljnih nasilnih krivičnih dela u tri longitudinalne studije koje su se bavile uzrocima i korelatima delinkvencije (Pitsburg, Denver, Ročester). Uzorak u Pitsburgu činilo je 1517 dečaka uzrasta od sedam do 13 godina, u Denveru 1527 ispitanika (52.8% dečaka) od sedam do 15 godina, a u Ročesteru 1000 učenika sedmog i osmog razreda (72.9% dečaka). Generalno posmatrano, aktivni prestupnici muškog pola izvršavaju nasilnija i teža krivična dela od aktivnih prestupnica. Godišnja stopa zločina pokazuje tendenciju kontinuiranog porasta na uzrastu između deset i 19 godina, s tim da kod prestupnica u Denveru i Ročesteru dostiže vrhunac između 14. i 15. godine. Kao u većini prethodnih studija, autori su uočili malu grupu prestupnika koja je odgovorna za najveći broj svih izvršenih krivičnih dela. Tako, od ukupnog uzroka, 14% prestupnika u Denveru, 15% u Ročesteru i 19% u Pitsburgu izvršilo je 85% od svih krivičnih dela u Denveru, 77% u Ročesteru i 75% u Pitsburgu. Dodatno, uočena je povezanost između uzrasta na kome započinje kriminalna karijera i visoke stope individualnog zločina. Rano uključivanje u kriminalne aktivnosti povećava verovatnoću da pojedinac u budućnosti vrši krivična dela u visokim frekvencijama (Kelley *et al.*, 1997).

U poznatoj Kembridž studiji o razvoju delinkventa u kojoj je praćeno 411 dečaka iz Londona dobijeni su podaci o frekvenciji činjenja krivičnih dela. Kada se individualna stopa zločina procenjivala na nivou celog uzorka (oni koji su tokom perioda praćenja činili krivična dela i oni koji to nisu) dobijeni su rezultati da su do uzrasta od 40 godina

ispitanici akumulirali 760 osuda. Pored toga, uočeno je da frekvencija dostiže maksimum na uzrastu od 17 (69 osuda) i 18 godina (67 osuda), a da su nakon toga prisutne izvesne varijacije sa uzrastom. Na uzrastu između 24 i 30 godina stopa individualnog zločina ostaje stabilna (manje od 20 osuda tokom svake godine), nakon čega opada u kasnim tridesetim godinama. Do 40. godine učestalost činjenja krivičnih dela pojedinačnih prestupnika je veoma mala, te su svega tri prestupnika osuđena za po jedno krivično delo. Dalje su istraživači nastojali da izračunaju prosečnu frekvenciju činjenja krivičnih dela na različitim uzrastima samo za aktivne prestupnike. To su postigli tako što su ukupan broj prestupa na svakom uzrastu delili sa brojem aktivnih prestupnika na tom konkretnom uzrastu. Na taj način dobili su podatke da individualna stopa zločina aktivnih prestupnika dostiže maksimum na uzrastu od 16 godina. Stopa ostaje stabilna do 22. godine, nakon čega kontinuirano opada do kasnih dvadesetih godina. Takav trend prisutan je sve do tridesetih godina, nakon čega se novi maksimum u frekvenciji činjenja krivičnih dela uočava na uzrastu od oko 37 godina. Vrednosti frekvencije nakon toga ponovo opadaju. Ukoliko se posmatraju samo prestupnici koji čine krivična dela sa elementima nasilja, uočene su vrlo slične tendencije u učestalosti izvršenja krivičnih dela. Naime, kod nasilnih prestupnika, vrednosti frekvencije dostižu najviše vrednosti na uzrastu između 16 i 20 godina, opadaju na uzrastu između 21 i 25 godina, nakon čega do 40. godine ostaju stabilne (Piquero *et al.*, 2007).

Sumiranjem postojećih saznanja o frekvenciji Spelman (Spelman, 1994), izvođi nekoliko zaključaka. Prvo, za utvrđivanje prosečnog broja krivičnih dela koriste se različiti parametri uslovljeni načinom definisanja i operacionalizacijom stope individualnog zločina od strane samih istraživača. Drugo, većina varijacija u stopi individualnog zločina može biti posredovana razlikama u populaciji obuhvaćenoj uzorkom. Sasvim je očekivano da stopa individualnog zločina bude viša u populaciji osuđenih lica koja se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne (tzv. zatvorska populacija) nego u opštoj osuđeničkoj populaciji ili populaciji lica kojima je izrečena neka druga krivična sankcija. Treće, prosečni prestupnik izvrši oko osam prestupa godišnje, dok prestupnici koji su u nekom periodu svog života izdržavali zatvorsku kaznu vrše od 30 do 50 prestupa godišnje kada su aktivni, pri čemu u godini pre zatvaranja taj broj u proseku iznosi od 60 do 100 prestupa. Četvrto, delinkventi ne vrše prestupe stalno. Drugim rečima, postoje dokazi da mnogi prestupnici imaju duge vremenske periode u kojima uopšte ne vrše prestupe. I peto, distribucija frekvencije je visoko zakrivljena, u smislu da se mali broj prestupnika pojavljuje kao izvršilac mnogo većeg broja krivičnih dela nego što iznosi prosečna stopa individualnog zločina.

Navedeni podaci ukazuju na važnost izučavanja ranijeg kriminalnog ponašanja kao pokazatelja budućeg kriminalnog ponašanja. Naime, rezultati studija kriminalne karijere pokazuju da je u populaciji prestupnika važno napraviti razliku između onih

koji krivična dela izvršavaju u izuzetno visokim frekvencijama i onih koji krivična dela ne vrše toliko često tokom karijere. Iako se radi o malom broju delinkvenata (manje od 10% od ukupnog broja prestupnika) koji izvršava krivična dela u visokim stopama (preko 100 krivičnih dela u periodu od jedne godine) jasno je da pažnju aktera u okviru krivično-pravnog sistema treba usmeriti na ovu populaciju. Ovo utoliko što je za učestalost izvršenja krivičnih dela u budućnosti najznačajniji podatak o prethodnoj učestalosti činjenja krivnih dela (Farrington, 1987). Stopa individualnog zločina treba da bude jedan od ključnih parametara prilikom izricanja krivične sankcije i odmeravanja dužine zatvorske kazne. Kasnije, prilikom stupanja prestupnika na izvršenje kazne zatvora ranije kriminalno ponašanje izraženo kroz učestalost činjenja krivičnih dela tokom karijere treba da omogući adekvatnu kategorizaciju i klasifikaciju unutar zatvora i upućivanje visokofrekventnih prestupnika na specijalizovane programe tretmana koji bi bili usmereni na otklanjanje faktora koji doprinose perzistenciji kriminalnog ponašanja. Pri tome treba uzeti u obzir i druge podatke o parametrima kriminalne karijere kao što su uzrast na kome započinje, dužina i specijalizacija tokom karijere kako bi primenjeni programi bili efektivniji.

Istraživanja kriminalne karijere uopšte, pa i dimenzije frekvencije nisu u dovoljnoj meri zastupljena u Republici Srbiji. Dostupne su dve su studije u kojima su se autori na posredan način bavili utvrđivanjem i analizom učestalosti izvršenja krivičnih dela tokom kriminalne karijere prestupnika.

U istraživanju sprovedenom u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici na uzorku od 400 osuđenika koji su nakon izlaska iz ustanove praćeni u periodu između četiri i šest godina, nalazi su ukazali da je recidivizam povezan sa ranijim kriminalnim ponašanjem. Naime, uočeno je da je recidivizam zastupljeniji u populaciji prestupnika sa velikim brojem prethodno izvršenih krivičnih dela i sa velikim brojem ranijih osuda u poređenju sa populacijom neredidivista. Povratnici su u proseku prethodno bili osuđivani oko četiri puta, pri čemu se raspon kretao od jedne do 22 ranije osude. Na ispitivanom uzorku utvrđeno je da je od 168 osuđenika koja su prethodno izdržavala kaznu zatvora, 44% opet se našlo u sistemu izvršenja (Vujičić, 2023).

U drugom istraživanju koje je sprovedeno na uzorku od 205 povratnika (lica osuđena za jedno ili više krivičnih dela) koji su se u trenutku sprovođenja istraživanja nalazili u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica utvrđeno je da je najveći broj povratnika osuđen za dva krivična dela (21.5%), pri čemu se sa povećanjem broja krivičnih dela smanjuje broj prestupnika. Ovo istraživanje potvrdilo je nalaze koji su dobijeni u studijama stranih autora o postojanju male grupe prestupnika koja u visokim frekvencijama izvršava krivična dela tokom karijere. Tako je, 43.4% osuđenika iz uzorka u svojoj karijeri izvršilo pet i više krivičnih dela (hronični prestupnici), dok je 3.4% tokom karijere izvršilo deset krivičnih dela (Lukić, 2012).

Problemi procene frekvencije individualnog zločina

Sve studije kriminalne karijere ukazale su na postojanje malog broja pojedinaca koji krivična dela izvršavaju u visokim frekvencijama tokom određenog vremenskog perioda. Na bilo kom uzorku ispitanika postojeće neravnomerna distribucija krivičnih dela (Fox and Tracy, 1988). Taj nalaz usmerio je istraživače na proučavanje tzv. hroničnih prestupnika koji tokom perioda posmatranja izvršavaju pet i više krivičnih dela (Wolfgang *et al.*, 1972) i na ispitivanje mogućnosti za prospektivnu identifikaciju prestupnika sa visokom frekvencijom tokom karijere.

U meri u kojoj je u okviru krivičnog pravnog sistema moguće ispravno identifikovati male grupe hroničnih prestupnika, kriminalna aktivnost mogla bi biti značajno smanjena. Ipak, dosadašnje prediktivne metode iznedrile su brojne probleme. Pre svega, veliki broj prestupnika bio je pogrešno klasifikovan. Naime, Grinvud i Tarner (Greenwood and Turner, 1987) su korišćenjem podataka zasnovanih na informacijama follow-up kriminalne istorije osuđenih lica iz Kalifornije koja su učestvovala u Randovoj anketi i bila dve godine na slobodi nakon izvršene zatvorske kazne, ispitali obim u kome je Sedmo-faktorska prediktivna skala (Greenwood and Abrahams, 1982) uspešna u predikciji postpenalnog recidivizma. Sedam faktora iz skale na osnovu kojih je vršena predikcija stope individualnog zločina uključuje: prethodnu osuđivanost za isto krivično delo, boravak u zatvoru duži od jedne godine tokom perioda od dve godine koje su prethodile ispitivanju, osuđivanost pre 16. godine, izdržavanje kazne maloletničkog zatvora, zloupotreba droga tokom dve godine koje su prethodile istraživanju, zloupotreba droga u periodu maloletstva i duži periodi nezaposlenosti (više od jedne godine tokom dve godine koje su prethodile istraživanju) (Greenwood and Turner, 1987). Utvrđeno je da skala nije veoma efektivna u predikciji postpenalne kriminalne aktivnosti kada se meri krivičnopravni recidivizam preko hapšenja. Naime, većina otpuštenih osuđenika, nezavisno da li su ocenjeni kao prestupnici sa visokom ili niskom stopom kriminaliteta, bili su ponovo uhapšeni tokom naredne dve godine. Grinvud i Tarner (Greenwood and Turner, 1987) su takođe kreirali meru godišnje stope hapšenja prestupnika (tj. broj hapšenja prestupnika po godini kada su na slobodi) za follow-up uzorak, a kao prestupnici sa visokom stopom hapšenja označeni su pojedinci koji su imali stvarnu stopu hapšenja veću od 0.78. Otkrili su da je Sedmo-faktorska skala preciznija u predviđanju penalnog recidivizma, nego u predviđanju godišnjih stopa hapšenja. Tako, od ukupnog broja prestupnika za koje se predviđala umerena stopa hapšenja 39% imalo je zapravo visoku godišnju stopu hapšenja, dok je među prestupnicima sa previđenom visokom stopom taj udeo iznosio 57%. Smatra se da su dobijeni podaci rezultat činjenice da je kao ishod uzimana stopa hapšenja (μ), umesto frekvencije činjenja

krivičnih dela (λ). Višerova (Visher, 1986) je, za potrebe provere prediktivnosti skale, naknadno analizirala podatke Randove ankete i utvrdila da je 55% ispitanika iz grupe prestupnika za koju je prediktovana visoka stopa individualnog zločina (27% ukupnog uzorka) bilo pogrešno pozitivno klasifikovano. Zapravo, konstatovano je da skala pouzdanija za identifikovanje prestupnika sa niskom stopom individualnog zločina. Deceniju kasnije, Ohan (Auerhahn, 1999) je replicirala originalnu studiju na reprezentativnom uzorku kalifornijskih zatvorenika i utvrdila da ukupna prediktivna vrednost skale, odnosno tačnost razvrstavanja osuđenika u kategorije iznosi 60%, što ukazuje na značajan udeo grešaka u identifikovanju prestupnika sa visokom frekvencijom u ranijim analizama. Prema kalkulacijama ove autorke, samo 5.6% zatvorenika je bilo pogrešno klasifikovano u grupu prestupnika sa visokom stopom individualnog zločina, među kojima je samo 1% bilo prestupnika sa niskom stopom. Drugi pak navode da se polovina, do dve trećine procena prestupnika sa visokom stopom individualnog zločina pokazalo netačnim (Blumstein *et al.*, 1986; Farrington 1987; Spelman, 1994), te se i dalje traga za pouzdanim instrumentima za predviđanje prestupnika sa visokom frekvencijom.

Zaključak

Procena individualne frekvencije zločina jedan je od najtežih zadataka istraživača koji se bave proučavanjem kriminalnog ponašanja tokom celokupnog životnog toka pojedinačnog prestupnika. Blagovremeno otkrivanje pojedinaca koji će tokom kriminalne karijere izvršavati krivična dela u visokim frekvencijama važno je kako sa aspekta prevencije kriminaliteta, tako i prevencije penalnog recidivizma. Na osnovu prikazanih rezultata studija kriminalne karijere, može se zaključiti da podaci o frekvenciji zavise od mnogobrojnih faktora. Među njima se posebno izdvaja način na koji se dolazi do podataka o izvršenju krivičnih dela (zvanična evidencija ili samoprijavljivanje delinkvenata), populacija na kojoj se vrši istraživanje (prestupnička, osuđenička ili opšta), zatim uzrast ispitanika i vrsta krivičnog dela. Stope individualnog zločina posebno su visoke kada se podaci prikupljaju putem samoprijavljivanja delinkvenata i kada se istraživanje sprovodi na osuđeničkoj populaciji. Dalje, frekvencija je naročito visoka kod prestupnika koji tokom karijere vrše imovinska krivična dela i krivična dela u vezi sa drogom, dok su stope značajno niže kod izvršilaca krivičnih dela sa elementima nasilja. Ukoliko govorimo o uzrastu ispitanika na kojem je frekvencija najviša, nalazi dostupnih studija nisu dosledni, s tim da se ipak može zaključiti da sa uzrastom ispitanika dolazi do izvesnog opadanja stope individualnog zločina. Studije kriminalne karijere u kojima je ispitivana stopa individualnog zločina uglavnom su zasnovane na ponovnim osudama

ili hapšenjima prestupnika. S tim u vezi, razumno je prihvatiti da ukoliko je visoka stopa individualnog zločina prediktor ponovnog osuđivanja i hapšenja prestupnika, onda svakako jeste i prediktor ponovnog zatvaranja. Ovo posebno ukoliko se ima u vidu podatak dobijen u istraživanjima da prestupnici koji imaju visoku stopu individualnog zločina u velikoj meri izvršavaju teška, nasilna krivična dela (Piquero *et al.*, 2007). Kako se visoka stopa individualnog zločina javlja kao prediktor ponovnog osuđivanja i upućivanja prestupnika u zatvor, razumno je nastojanje istraživača da utvrde da li i na koji način prestupnici koji izvršavaju krivična dela u visokim frekvencijama mogu prospektivno da se identifikuju. Kao što je u radu razmotreno prisutne su izvesne teškoće u blagovremenom otkrivanju hroničnih prestupnika. Dostupni instrumenti procene buduće stope individualnog zločina pogodniji su za otkrivanje prestupnika sa niskom, nego prestupnika sa visokom frekvencijom. Činjenica da veliki broj prestupnika bude pogrešno klasifikovan u grupu sa visokim rizikom za činjenje krivičnih dela nakon otpuštanja iz ustanove otežava usmeravanje preventivnih i tretmanskih aktivnosti na one prestupnike kojima su zaista potrebne.

Reference

- Auerhahn, K. (1999) 'Selective incapacitation and the problem of prediction', *Criminology*, 37(4), 703-734. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1999.tb00502.x>
- Barnett, A. and Lofaso, A. J. (1985) 'Selective incapacitation and the Philadelphia cohort data', *Journal of Quantitative Criminology*, 1(1), 3-36. <https://doi.org/10.1007/BF01065247>
- Blumstein, A. and Cohen, J. (1979) 'Estimation of individual crime rates from arrest records', *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 70(4), 561-585. <https://doi.org/10.2307/1142642>
- Blumstein, A., Cohen, J. and Farrington, D. P. (1988) 'Criminal career research: Its value for criminology', *Criminology*, 26(1), 1-35. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1988.tb00829.x>
- Blumstein, A., Cohen, J., Roth, J. A. and Visser, C. A. (1986) *Criminal Careers and "Career Criminals"*. National Academy Press. <https://doi.org/10.17226/922>
- Chaiken, J. M. and Chaiken, M. (1982) Varieties of criminal behavior. *Rand Report R-2814-NIJ*. Rand Corporation.
- Cohen, J. (1983) 'Incapacitation as a strategy for crime control: possibilities and pitfalls', *Crime and Justice*, 5, 1-84. <https://doi.org/10.1086/449093>
- Cohen, J. (1986) 'Research on criminal careers: Individual frequency rates and offense seriousness', In: A. Blumstein, J. Cohen, J. A. Roth, and C. A. Visser (eds.) *Criminal Careers and "Career Criminals"*. National Academy Press, 121-157.
- Doležal, D. (2009) *Kriminalna karijera i kriminalni životni stil*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu.
- Elliott, D. S., Ageton, S. S., Huizinga, D., Knowles, B. and Canter, R. (1983) *The Prevalence and incidence of delinquent behavior: 1976-1980*. Behavioral Research Institute.
- Farrington, D. P. (1987) 'Predicting individual crime rates', *Crime and Justice*, 9, 53-101. <https://doi.org/10.1086/449132>
- Farrington, D. P., MacLeod, J. F. and Piquero, A. R. (2016) 'Mathematical models of criminal careers: Deriving and testing quantitative predictors', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53(3), 336-355. <https://doi.org/10.1177/0022427815620237>
- Fox, J.A. and Tracy, P.E. (1988) 'A measure of skewness in offense distributions', *Journal of Quantitative Criminology*, 4, 259-274. <https://doi.org/10.1007/BF01072453>
- Greenwood, P. M. and Abrahamse, A. (1982) Selective incapacitation. *Rand Report R-2815-NIJ*. Rand Corporation.

- Greenwood, P. M. and Turner, S. (1987) Selective incapacitation revised: Why the high-rate offenders are hard to predict. *Rand Report R-3397-NIJ*. Rand Corporation
- Horney, J. and Marshall, I. H. (1991) 'Measuring lambda through self-reports', *Criminology*, 29(3), 471-496. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1991.tb01075.x>
- Kelley, B. T., Huizinga, D. H., Thornberry, T. P. and Loeber, R. (1997) *Epidemiology of serious violence*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Lukić, N. (2012) 'Istraživanje početka kriminalne karijere', u: Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji*. Beograd: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 289-305.
- Miranne, A. C. and Geerken, M. R. (1991) 'The New Orleans inmate survey: A test of Greenwood's predictive scale', *Criminology*, 29(3), 497- 518. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1991.tb01076.x>
- Nikolić-Ristanović, V. i Konstantinović-Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Prometej.
- Petersilia, J., Greenwood, P. W. and Lavin, M. (1978) *Criminal careers of habitual felons*. National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice, 6(4), 378-379. [https://doi.org/10.1016/0047-2352\(78\)90109-5](https://doi.org/10.1016/0047-2352(78)90109-5)
- Peterson, M. A., Polich, S. and Braiker, H. B. (1980) Doing crime: A survey of California Prison Inmates. *Rand Report R-2200-DOJ*. Rand Corporation.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P. and Blumstein, A. (2003) 'The criminal career paradigm', *Crime and Justice*, 30(1), 359-506. <https://doi.org/10.1086/652234>
- Piquero, A. R., Farrington, D. P. and Blumstein, A. (2007) *Key Issues in Criminal Career Research: New Analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499494>
- Rolph, J. E. and Chaiken, J. M. (1987) Identifying high-rate serious criminals from official records. *Rand Report R-3433-NIJ*. Rand Corporation.
- Spelman, W. (1994) *Criminal incapacitation*. Plenum Press.
- Visher, C. A. (1986) 'The Rand inmate survey: A Re-analysis', in: Blumstein, A., Cohen, J., Roth, J. A., Visher, C.A. (eds.) *Criminal Careers and "Career Criminals"*. National Academy Press, 215-232.
- Visher, C. A. (2000) 'Career criminals and crime control', in: Sheley, J. F., Calif, B. (eds.) *Criminology: A Contemporary Handbook*. Wadsworth, 121-127.
- Vujičić, N. (2023) *Izvršenje kazne zatvora i odustajanje od kriminalnog ponašanja*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu.
- Wikstrom, P. H. (1990) 'Age and crime in a Stockholm cohort'. *Journal of Quantitative Criminology*, 6, 61-84. <https://doi.org/10.1007/BF01065290>
- Wolfgang, M. E., Figlio, R. M. and Sellin, T. (1972) *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press.

High individual crime rate as a predictor of penal recidivism

Dragana Bogićević^a, Branislava Popović-Ćitić^b

The individual crime rate reflects the frequency with which crimes are committed by active offenders. Research on criminal careers has identified it as one of the most important dimension that enables a better understanding of individual criminal behavior. The aim of this paper is to point out the importance of examining the individual frequency of offending when it comes to determining the risk of penal recidivism. The available research shows that individual crime rates are variable and depend on a number of factors, including gender, the age of the offender, the type of offense, and the age at which a criminal career begins. Studies of criminal careers have observed a small group of offenders who commit frequent offenses over the course of their criminal career (chronic or persistent offenders), leading to consideration of the possibility of prospective identification of such offenders. However, the results show that the current methods for identifying chronic offenders are not reliable enough and that they cannot be considered as a tool for assessing (penal) recidivism risk. If we take into account the fact that the best indicator of future criminal behavior is past criminal behavior, it becomes clear how important it is to adequately assess and predict the individual crime rate, both from the point of view of applying appropriate treatment within prison and for the prevention of penal recidivism.

KEYWORDS: individual crime rate, frequency of offending, criminal career, penal recidivism.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Junior research assistant, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.

^b Full professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.

Sagorevanje stručnjaka u zatvorskom sistemu: Faktori rizika i posledice*

Antonija Raspopović^a, Vera Petrović^b, Tatjana Mentus Kandić^c

Sindrom sagorevanja, do čijeg razvoja dolazi usled kontinuiranog suočavanja sa stresom na poslu, predstavlja globalni fenomen koji je već nekoliko decenija u fokusu različitih autora. Najpoznatiji teorijski oslonac koji se koristi pri empirijskom proučavanju sagorevanja je trodimenzionalni pristup Maslahove i Džeksonove, na osnovu koga je konstruisan Maslach Burnout Inventory instrument za procenu sindroma sagorevanja, a putem koga se ispituju emocionalna iscrpljenost, depersonalizacija i smanjeno lično postignuće. Sindrom sagorevanja je visoko prevalentan među zaposlenima u zatvorima širom sveta. Najrizičniju grupu zaposlenih čine oni u direktnom kontaktu sa osuđenima, a ključni izvori stresa su nedostatak kadra, loši uslovi rada, profesionalna neizvesnost i konflikti između poslovnog i porodičnog života. Visok neuroticizam, a nizak nivo savesnosti i ekstraverzije povećavaju rizik za razvoj sindroma sagorevanja. Sindrom sagorevanja dovodi do ozbiljnih telesnih, emocionalnih i bihevioralnih posledica, što može narušiti radnu efikasnost u okviru tretmanskog postupanja. Značajna prisutnost sagorevanja među stručnjacima u zatvorima ukazuje na neophodnost strateškog pristupa prevenciji i razvoju programa unapređenja mentalnog zdravlja. Cilj ovog rada je obuhvatni prikaz teorijskih i empirijskih uporišta pri proučavanju sindroma sagorevanja i posledica sa kojima se

* Sredstva za realizaciju istraživanja su obezbeđena od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija i precizirana Ugovorom o prenosu sredstava za finansiranje naučnoistraživačkog rada zaposlenih u nastavi na akreditovanim visokoškolskim ustanovama u 2025. godini (Evidencioni broj ugovora 451-03-137/2025-03/200096).

^a Student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. E-mail: tonci9650@gmail.com.

^b Docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenje za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja. E-mail: verapetrovic0101@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-5198>.

^c Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Katedra pedagoških, socioloških i psiholoških predmeta. E-mail: mentus@fasper.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0853-3405>.

„sagoreli“ stručnjaci u zatvorima suočavanju, ali i analiza i prikaz rezultata istraživanja o prevalenci i riziko faktorima za nastanak i razvoj ovog sindroma. Rad se temelji na narativnom pregledu literature, pri čemu su korišćene metode deskriptivne analize i teorijske sinteze, sa ciljem identifikovanja i interpretacije ključnih nalaza značajnih naučnih studija i stručnih izvora.

KLJUČNE REČI: sindrom sagorevanja, stručnjaci u zatvoru, riziko faktori, posledice.

Uvod

Rad u okviru pomagačkih zanimanja uključuje pružanje psihološke, zdravstvene, obrazovne ili druge vrste pomoći ljudima, što podrazumeva neposrednu komunikaciju. Samim tim, neminovno je uživljavanje u emocionalno stanje drugih, koje u poslu može da stvori raskorak između onoga što bi pomagač želeo i što je u mogućnosti da uradi (Ajduković i Ajduković, 1996, prema Ciculić, 2006). Upravo iz tog razloga postoji višedecenijsko interesovanje za istraživanje profesionalnog stresa koji se javlja u okviru navedenih zanimanja (Harizanova i Stoyanova, 2019).

Iako je reč o globalnom fenomenu, profesionalni stres je u SAD nešto učestaliji (oko 40%) nego u evropskim zemljama (oko 30%) (Sonnentag and Frese, 2003, prema Popov i Popov, 2011). Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije (SZO), stres na radnom mestu je odgovor ljudi na zahteve posla i pritiske koji nisu u skladu sa njihovim mogućnostima (World Health Organization, 2001). Stres na radnom mestu, koji traje duže vreme, često dovodi do sagorevanja na poslu (Petrov-Kiurski, 2020). Glavna razlika između sagorevanja i stresa na poslu je u trajanju simptoma, te stres predstavlja privremeno stanje, dok sindrom sagorevanja karakteriše dugotrajnost (Dedić, 2005).

Idejni začetnik polemike o ovom sindromu je psihoanalitičar Frojdenberger koji sindrom sagorevanja opisuje kao psihički ili fizički slom, odnosno stanje zamora i frustracije, do kog dolazi zbog predanosti nekom poslu i zahteva sa kojima se zaposleni susreće (Mejovšek, 2002, prema Ciculić, 2006; Škrinjar, 1994, prema Ciculić 2006; Weber and Jaekel-Reinhard, 2000). Nekoliko godina kasnije, Maslach i Džekson (Maslach i Jackson, 1981, str. 99) govore o „sindromu emocionalne iscrpljenosti i cinizma koji se često javlja među pojedincima koji obavljaju neku vrstu posla koji ima veze sa ljudima“. Ovi autori 1981. godine sagorevanje opisuju kao trodimenzionalni sindrom koji karakteriše emocionalna iscrpljenost, depersonalizacija i smanjenje profesionalne efikasnosti (Arandelović, Ilić i Jović, 2010).

Prva, faza emocionalne iscrpljenosti, javlja se kao odgovor na zahteve rada koji iscrpljuju emocionalne resurse ljudi i manifestuje se kao gubitak fizičke i emocio-

nalne energije (Maslach i Leiter, 2016). Druga, faza depersonalizacije, predstavlja način suočavanja sa stresom, koji karakterišu povlačenje i cinične relacije sa ostalima na radnom mestu (Maslach i Jackson, 1984). Za treću fazu je specifično javljanje smanjene profesionalne efikasnosti, gde negativno samopoštovanje proizlazi iz jaza između truda koji je zaposleni uložio i postignuća (Maslach i Jackson, 1986, prema Margi and Rosenbloom, 2021).

Kada su u pitanju faktori koji predstavljaju rizik za nastanak profesionalnog stresa i sindroma sagorevanja, nalazimo različita objašnjenja. Jedno od prvobitnih objašnjenja se na Teoriju o skladu ličnosti i okruženja (*Person-Environment (PE) fit theory*), prema kojoj do stresa dolazi u slučaju neravnoteže između potreba ličnosti i uslova okruženja da se te potrebe zadovolje, te je fokus na neskladu čoveka i okruženja (French i sar., 1974, prema Štajnberger i Čizmić, 1991). Dalje, prema Teoriji očuvanja resursa (*Conservation of Resources Theory*), fokus je na iscrpljivanju resursa, bez reciprociteta. Često se dešava da zaposleni u pomagačkim profesijama ulažu dosta energije, a zauzvrat od klijenata ne dobijaju onoliko koliko daju, zbog čega dolazi do emocionalne iscrpljenosti, fizičkog premora i kognitivne iznurelosti (Shirom, 2003). Jedno od novijih tumačenja polazi od logoterapijske perspektive, prema kojoj sindrom sagorevanja nastaje usled nedostatka intrinzičke ispunjenosti poslom, te kod zaposlenih kod kojih je prisutno sagorevanje nedostaje egzistencijalno značenje potrebno za održavanje smislenosti bavljenja određenim poslom (Längle, 2003).

Sindrom sagorevanja još uvek nije prepoznat kao poseban klinički entitet, ali ga SZO identifikuje u Međunarodnoj klasifikaciji bolesti kao "vitalnu iscrpljenost" (Z73.0). Svrstan je u okviru poglavlja "Osobe u kontaktu sa zdravstvenom službom u drugim okolnostima", u sklopu grupe "Problemi u savlađivanju životnih teškoća" (World Health Organization, 2015). U najnovijoj reviziji ove klasifikacije, sindrom sagorevanja je prepoznat u okviru iste kategorije, uz nešto podrobnije definisanje (World Health Organization, 2019), ali uz ponovno izostajanje prepoznavanja ovog fenomena kao zvanične medicinske dijagnoze.

Zatvorski službenici imaju važnu ulogu u procesu resocijalizacije i reintegracije osuđenih u društvenu zajednicu. Međutim, intenzivni stresori i emocionalni zahtevi zanimanja zatvorskih službenika često, uz mnogobrojne druge faktore, umanjuju efekte korektivno-rehabilitacionog rada sa osuđenim licima. Upravo iz tog razloga je važno prepoznati značaj ove teme, te ukazati na rasprostranjenost sindroma sagorevanja i faktore rizika kako bi se pravovremeno pružila podrška zaposlenima i razvile efikasne preventivne mere. Napori uloženi u identifikovanje faktora rizika i posledično u razvijanje preventivnih strategija mogu imati višestruke benefite kako za zaposlene u zatvorima, tako i za osuđene.

Sagorevanje stručnjaka u zatvoru

U poslednje četiri decenije, brojni autori ukazuju na visoku prevalencu sindroma sagorevanja ili, visok stepen barem jedne od dimenzija sagorevanja kod zaposlenih u zatvorima, širom sveta.

Na osnovu jednog pregleda literature (Schaufeli and Peeters, 2000), baziranom na analizi 43 studije u vezi sa sagorevanjem u zatvorima SAD-a i Izraela, izvodi se zaključak da su zaposleni u zatvorima pod stresom. Takve navode ilustruje relativno visoka stopa fluktuacije zaposlenih i odsustvovanja sa posla. Pored toga, u odnosu na druge profesionalce, kod zaposlenih u zatvorima se češće javlja hipertenzija, povišeno lučenje hormona stresa, kardiovaskularne bolesti i niz neprijatnih osećanja i nepovoljnih stavova, uključujući nezadovoljstvo poslom i visok stepen sagorevanja.

U istraživanju Kamposa i saradnika (Campos, Aparecida de Abreu and Silva, 2023), na uzorku od 98 zaposlenih u zatvoru u Minas Žeraju u Brazilu je ustanovljeno da je prisutan visok stepen profesionalnog stresa. Konkretno, kod 89% zaposlenih je uočeno da se suočavaju sa stresom, koji se kreće od blagog do veoma intenzivnog. Kao neki od glavnih stresora pominju se nedovoljan broj zaposlenih, biološki rizici od zaraznih bolesti, prenaseljenost zatvora, nepovoljan odnos sa kolegama, organizacijske poteškoće, kao i bezbednosni rizici rada sa osuđenima.

U Kini, u provinciji Lijaoning, autori (Gao, Du and Gao 2022) su istraživali sagorevanje kod 1024 zaposlena u zatvoru, te utvrdili da postoji visok stepen sagorevanja na sve tri ispitivane dimenzije, te da je sagorevanje najizraženije u kontekstu depersonalizacije. Pane (Pane, 2016) ističe da visok stepen depersonalizacije predstavlja rizik za nastanak drugih problema, poput zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci, kako bi se izbeglo suočavanje sa neprijatnim osećanjima koja se javljaju u ovoj fazi. Iratabilnost, nervoza i dekoncentrisanost predstavljaju samo početak depersonalizacije, što može biti podjednako pogubno za zaposlene u zatvorima i za osuđene.

Autori (Liu i sar., 2022) još jednog istraživanja realizovanog u Kini ispitivali su vezu između radnih stavova (angažovanje na poslu, zadovoljstvo poslom i organizaciona posvećenost) i tri dimenzije sagorevanja zaposlenih u dva zatvora ($N1 = 205$, $N2 = 117$). Nalazi ukazuju da angažman i zadovoljstvo poslom imaju značajne negativne efekte na emocionalnu iscrpljenost, dok angažovanje na poslu snažno negativno utiče na depersonalizaciju. Rezultati pokazuju i da angažovanost i organizaciona posvećenost, značajno negativno utiču na osećaj neefikasnosti, dok zadovoljstvo poslom nije imalo značajne efekte. Uopšteno, prisustvo povoljnih radnih stavova deluje protektivno i smanjuje verovatnoću za razvijanje sindroma sagorevanja.

Harizanova (Harizanova, 2014) je, na uzorku od 307 zaposlenih u tri zatvora u Bugarskoj, našla da je 25,7% iskusilo depersonalizaciju na poslu. Međutim, u najvećoj meri je prisutno smanjeno lično postignuće (50,5%), dok je emocionalna iscrpljenost zastupljena u 10,4%. Smanjena sposobnost za obavljanje posla kod preko polovine ispitanika ukazuje na potrebu za uspostavljanjem preventivnih strategija koje bi bile usmerene na poboljšanje profesionalnog postignuća u bugarskim zatvorima.

Iako je izučavanje sagorevanja stručnih radnika u penalnim institucijama od izuzetne važnosti, u našoj državi gotovo da nisu rađena istraživanja na ovu temu. U jednom istraživanju na uzorku od 31 vaspitača u kazneno-popravnim zavodima u Valjevu i Nišu pokazalo se da postoji visok procenat (70%) onih koji su emocionalno iscrpljeni i da minimum četvrtina ispitanika oseća fizičku iscrpljenost zbog posla koji obavlja. Više od polovine ispitanika iskazalo je želju da u narednih pet godina napusti trenutni posao (Dimitrijević, 2018).

Još jedno istraživanje koje je rađeno na našim prostorima, uključuje 59 profesionalaca različitih profila, a sprovedeno je u pet ustanova na teritoriji Srbije (Zavod za vaspitanje dece i omladine, Beograd; Zavod za vaspitanje omladine, Niš; Zavod za vaspitanje omladine, Knjaževac; Vaspitno-popravni dom, Kruševac; Kazneno-popravni zavod za maloletnike, Valjevo). Rezultati ukazuju na visok nivo emocionalne iscrpljenosti (37,2%) i nizak nivo depersonalizacije (64,4%) zaposlenih. Vezano za lično postignuće, razlike u stepenu izraženosti su manje evidentne. Svedočimo visokom nivou u 30,5% slučajeva, umerenom u 34%, i o niskom u 35,5% (Petković, Maćešić Petrović i Đorđević, 2010). Na dve, od tri dimenzije sagorevanja zabeležen je visok skor, što ukazuje na generalno visok stepen sagorevanja stručnjaka. Nalazi ovog istraživanja nam daju značajan uvid u predmetnu problematiku, ali je važno naglasiti da je navedeno istraživanje pored kazneno-popravnog zavoda u Valjevu, rađeno u još četiri ustanove koje nisu zatvorskog tipa.

Prethodno navedeni nalazi nas podsećaju da je sagorevanje fenomen sa kojim se suočavaju zaposleni u zatvorima širom sveta. S obzirom na značaj predmetne problematike, nužan je detaljniji naučno-istraživački angažman, ali i razvoj efikasnih modela intervenisanja radi osiguranja dobrobiti zaposlenih u zatvorima. Dodatno, ne smemo zanemariti i činjenicu da bi usmeravanje pažnje na sagorevanje stručnjaka koji rade u zatvorima i razvijanje adekvatnih preventivnih strategija nedvosmisleno imalo uticaja i na osuđena lica. Drugi rečima, stručnjaci kod kojih je prisutan niži nivo profesionalnog stresa i sagorevanja na poslu bi mogli na bolji i celishodniji način da obavljaju svoje radne zadatke, što bi u krajnjem ishodu doprinelo i dobrobiti osuđenih.

Sagorevanje i različite kategorije stručnjaka u zatvoru

Profesionalni stres i sagorevanje mogu da se jave u okviru različitih profesionalnih orijentacija, ali je evidentno prisutan kod profesionalaca kao što su policijski službenici, socijalni radnici, lekari, medicinski tehničari, psiholozi, specijalni pedagozi i drugi zaposleni u zatvorima.

Armstrong i Griffin (Armstrong i Griffin, 2004) navode da policijski službenici koji rade u okviru službe za obezbeđenje, za istraživače uglavnom predstavljaju ciljnu grupu za ispitivanje, kada je u pitanju stres i profesionalno sagorevanje, s obzirom na ukupnost negativnih efekata. Štaviše, Gao i saradnici (Gao, Du i Gao 2022) navode da je stepen sagorevanja najveći kod zaposlenih čiji rad podrazumeva direktan kontakt sa osuđenima.

Bitno je pomenuti da zahtevi posla i radna sredina nisu isti kod svih zaposlenih u službi obezbeđenja, zbog čega su Margi i Rozenblum (Margi i Rosenbloom, 2021) poredile stepen sagorevanja kod zaposlenih u službi obezbeđenja u bezbednosnim i krivičnim zatvorima. Osuđeni u krivičnim zatvorima izvršavaju dugotrajne kazne zbog teških krivičnih dela, dok se u bezbednosnim zatvorima nalaze osuđeni za dela koja predstavljaju rizik za nacionalnu bezbednost. Na uzorku od 174 zaposlena, dobijeno je da, kod zaposlenih u krivičnom zatvoru postoji veća emocionalna iscrpljenost i viši stepen depersonalizacije.

U poređenju sa prethodno ispitivanim kategorijama zaposlenih u službi obezbeđenja, Olson i saradnici (Olson i sar., 2022) su na uzorku od 30 zaposlenih u ovoj službi, ali u specijalizovanom zatvoru za osuđene sa mentalnim poteškoćama u Meksiko Siti, došli do zaključka da je stepen sagorevanja nizak do umereni. Kao razlog za dobijene rezultate navode mogućnost uticaja posebnog okruženja u kome se obraća pažnja na mentalno zdravlje, ali i činjenicu da je veći deo uzorka pohađao kurseve u vezi sa savladavanjem mentalnih poteškoća.

Neki autori (Armstrong and Griffin, 2004) su prepoznali nedostatak ispitivanja sagorevanja kod zaposlenih u službi za tretman, zbog čega je u fokusu njihovog istraživanja bilo testiranje razlika u stepenu profesionalnog stresa kod zaposlenih u službi za obezbeđenje i službi za tretman. Na uzorku od 3794 zaposlena u deset zatvora na jugozapadu SAD-a, dobijeno je da je kod obe grupe zaposlenih prisutan umereno visok nivo stresa na poslu i zdravstvenih problema povezanih sa stresom.

Tretman osuđenih neretko realizuju socijalni radnici, zbog čega su autori (Caravaca Sánchez, Carrión Tudela and Pastor Seller, 2018) nastojali da ispituju stepen sagorevanja i zadovoljstva poslom na uzorku od 59 socijalnih radnika u španskim zatvorima. Ustanovljeno je da postoji visok stepen sagorevanja (posebno u emoci-

onalnom kontekstu) i umeren stepen zadovoljstva poslom. Bez obzira na to, autori aludiraju na potrebu izrade adekvatnih preventivnih strategija koje imaju za cilj unapređenje zdravlja zaposlenih u zatvorima.

Za vreme pandemije koronavirusa se kod zaposlenih u kazneno-popravnim zavodima javljaju povećana briga za zdravlje i strah od zaraze, stres zbog potrebe za reorganizacijom određenih aktivnosti i načina posla, odsustvo psihološke pomoći i povećana potreba za istom (Vajawat i sar., 2021). Ako i zaobiđemo faktore povezane sa pandemijom, a koji su uticali na povećanje stresa na radnom mestu, posebno kod zdravstvenih radnika i onih koji su radili ili i dalje rade pod visokim rizikom od zaraze (Leo i sar., 2021), svakako postoji rizik za razvoj sindroma sagorevanja kod zaposlenih u službi za zdravstvenu zaštitu. S tim u vezi, Petreli i saradnici (Petrelli i sar., 2020) su ispitivali stepen sagorevanja kod 12 medicinskih tehničara koji rade u dva italijanska zatvora i zaključili da je prisutan najviši nivo sagorevanja u okviru dimenzija „depersonalizacija“ (66,7%) i „lično postignuće“ (41,6%).

Sagorevanje kod zdravstvenih radnika, ali i kod drugih zaposlenih u zatvoru, bilo je u fokusu i drugih autora (Forman-Dolan i sar., 2022). Sistematskim pregledom osam različitih studija iz Španije, Italije, Hrvatske, Švedske, Britanije i SAD, autori su došli do zaključka da se emocionalna iscrpljenost javlja najčešće, te i da je najviši nivo sagorevanja prisutan upravo u kontekstu ove dimenzije, zbog čega bi preventivne intervencije trebalo da budu usmerene i ka smanjenju emocionalne iscrpljenosti i adekvatnom upravljanju emocionalnim poteškoćama.

Prethodno navedeni nalazi nas podsećaju na važnost ispitivanja sagorevanja kod svih zaposlenih u zatvorima. Ipak, mišljenja smo da je posebno važno navedenu problematiku ispitivati kod realizatora tretmana koji imaju ključnu ulogu u ispunjenju cilja izvršenja zatvorske kazne.

Individualni faktori i sagorevanje stručnjaka u zatvoru

U nameri da izdvoje faktore koji mogu da utiču na povećanje stepena profesionalnog stresa, različiti autori su ispitivali koje individualne faktore možemo posmatrati kao prediktore razvoja sindroma sagorevanja. Dedić (2005) navodi da su za objašnjenje pojave sindroma sagorevanja na radu bitni sociodemografski faktori i osobine ličnosti.

Sociodemografski faktori

Kada je reč o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, autori (Maslach, Schaufeli and Leiter, 2001) navode da su godine starosti najkonzistentnije povezane sa sindromom sagorevanja. Ovo potvrđuju i drugi autori (Morgan, Van Haveren and Pearson, 2002), iznoseći nalaze o višim nivoima sagorevanja kod mlađih ispitanika.

Na uzorku od 250 zatvorskih službenika na jugozapadu SAD-a, nađeno je da manje iskusni službenici u višem stepenu doživljavaju depersonalizaciju i emocionalnu iscrpljenost, uz niži osećaj ličnog postignuća, te da stariji češće osećaju veći stepen ličnog postignuća. Uprkos tome, rezultati drugih autora (Keinan and Malach-Pines, 2007), koji su nastojali da identifikuju tipične stresore koji utiču na zaposlene u izraelskom zatvorskom sistemu ($N = 496$), govore o višim stepenima sagorevanja kod starijih. Kod njih je primećeno i više fizičkih i mentalnih simptoma. Međutim, drugi autori (Caravaca Sánchez, Carrión Tudela and Pastor Seller, 2018) nalaze da godine starosti ne igraju bitnu ulogu u nastanku i razvoju sindroma sagorevanja zaposlenih u zatvorima.

Istorijski posmatrano, istraživači su utvrdili da se u kazneno-popravnim zavodima menja polna struktura zaposlenih, u smislu veće zastupljenosti žena (Hemmens i sar., 2002, prema Armstrong and Griffin, 2004). U skorašnjem istraživanju sprovedenom u Kini, na uzorku od 1024 žene zaposlene u službi za obezbeđenje, koje uglavnom nisu imale direktan kontakt sa osuđenima, utvrđen je nizak nivo profesionalne tenzije i stresa. Pored toga, njihov posao je manje zahtevan, usled manje prekomernog i rada u noćnim smenama, što u velikoj meri redukuje mogućnost razvoja sindroma sagorevanja (Gao, Du and Gao, 2022). Nasuprot tome, u jednoj ranijoj studiji izneseni su zaključci o povećanom profesionalnom stresu kod žena u penalnom sistemu. Naime, tokom 1983. godine, Kulen i saradnici (Cullen i sar., 1985) nastojali su da ispituju uticaj različitih stresora na profesionalni i životni stres i nezadovoljstvo poslom. Na uzorku od 250 zaposlenih u službi obezbeđenja, u južnom regionu SAD-a, došli su do zaključka da su zaposlene žene pod većim profesionalnim stresom. Kao moguć razlog navedenih rezultata, autor (Zupan, 1992) navodi maskulinizovano radno okruženje, u momentu kada su žene u ovim ustanovama postale "novina", što je stvorilo neprijateljsku atmosferu. Uprkos tome, u novijem istraživanju, autorke (Harizanova and Stoyanova, 2019) su, nastojeći da utvrde prevalencu i faktore koji utiču na razvoj sindroma sagorevanja kod 214 medicinskih sestara i 201 zaposlenih u službi obezbeđenja u zatvoru u Bugarskoj, našle da nema značajnih polnih razlika u sagorevanju stručnjaka. Ove nalaze potvrđuje i ranija studija sprovedena na uzorku od 244 službenika obezbeđenja u zatvoru u Kentakiju. Pokazalo se da svi službenici doživljavaju visok nivo profesionalnog stresa, ali da nema polnih razlika u emocionalnoj iscrpljenosti ili depersonalizaciji (Hurst and Hurst, 1997).

U vezi sa bračnim statusom, Maslach i saradnici (Maslach, Schaufeli and Leiter, 2001) su zaključili da su ispitanici u bračnim zajednicama otporniji na profesionalni stres, odnosno da su oni koji nisu u braku (posebno muškarci) skloniji sagorevanju. Štaviše, slični nalazi dobijeni su i 2015. godine, na uzorku 330 zatvorskih službenika u šest zatvora u Republici Srpskoj. Dobijeno je da razvedeni zatvorski službenici doživljavaju viši intenzitet organizacionog i operativnog stresa na poslu u odnosu na nevenčane,

odnosno slobodne ispitanike (Paleksić, 2020). Međutim, i kod zaposlenih koji imaju bračne partnere može doći do stresogenih situacija. Na primer, kada dođe do konflikta između porodičnog i poslovnog života, te se stresori iz jedne sfere prenose na drugu i dovode do povećanog rizika za razvoj sindroma sagorevanja (Lambert i sar., 2021).

Kod ispitivanja povezanosti određenih sociodemografskih varijabli sa sindromom sagorevanja, istraživači uzimaju u obzir i obrazovni nivo ispitanika. U jednoj studiji, autori (Keinan and Malach-Pines, 2007) nalaze da je kod ispitanika višeg obrazovnog nivoa primećen niži stepen sagorevanja, što je u skladu sa nalazima koji su dobili Morgan i saradnici (Morgan, Van Haveren and Pearson, 2002). Drugi autori (Courage and Williams, 1987) ističu da ne bi trebalo da se zanemari da obrazovni nivo bez praktičnog iskustva vodi ka stvaranju ogromne diskrepance između idealističkih očekivanja i stvarnih mogućnosti.

Uprkos rizicima koji su prisutni kod početnika, pokazalo se i da postoji povezanost između dužine radnog staža i stresa, te da su duže zaposleni iskusili više stresa i da je kod njih prisutan veći stepen sagorevanja (Keinan and Malach-Pines, 2007). Vojnarska (Vojnarska, 2020) ističe da je moguće da je pre u pitanju iscrpljivanje perceptivno-motoričkih resursa starijih zaposlenih koje se javlja usled starenja, ali da treba da se uzme u obzir i uticaj koji imaju uobičajene životne krize poput razvoda, smrti članova porodice, odlaska dece iz porodičnog doma i slično. Drugačije nalaze je dobila autor-ka (Pane, 2016) koja je nastojala da, na uzorku od 290 zaposlenih u zatvorima u Albaniji, utvrdi koji je njihov nivo depersonalizacije i koji faktori utiču na ovu dimenziju sagorevanja. Rezultati pokazuju da novi zaposleni imaju više stepene depersonalizacije u odnosu na starije, koji su se tokom godina adaptirali na profesionalne zahteve. U suprotnosti sa prethodnim nalazima, drugi autori (Gao, Du and Gao 2022) nalaze da radno iskustvo nije značajno povezano sa sagorevanjem.

Ne može se dovoljno istaći važnost daljeg ispitivanja sociodemografskih faktora i njihovog uticaja na razvoj sindroma sagorevanja, iako brojni primeri pokazuju da ovi faktori imaju vrlo malo uticaja na profesionalno sagorevanje (Golembiewski and Scicchitano, 1983, prema Škrinjar, 1996). Zbog nekonzistentnosti nalaza u vezi sa uticajem sociodemografskih faktora na sindrom sagorevanja, istraživači su u svoje studije uvrstili i druge individualne faktore.

Osobine ličnosti

Gotovo je nemoguće dati odgovor na pitanje individualnih razlika u sagorevanju stručnjaka u zatvoru, ukoliko se u obzir ne uzme uticaj različitih osobina ličnosti. Istraživanja o ličnosti su zasnovana, uglavnom, na Petofaktorskom modelu koji bro-

ji pet opštih dimenzija ličnosti, gde su različite osobine svrstane u opštije kategorije: neuroticizam (emocionalna stabilnost), ekstraverzija, savesnost, saradljivost (prijatnost) i otvorenost (Costa and McCrae, 1992).

Neuroticizam i ekstraverzija su osnovne ose petofaktorskog modela, gde je ekstraverzija povezana s pozitivnim, a neuroticizam sa negativnim emocionalnim stanjima. Za ekstraverziju su karakteristične socijabilnost, ambicioznost, asertivnost i preduzimljivost, dok se neuroticizam objašnjava pomoću emocionalne reaktivnosti, iritabilnosti i nesigurnosti (Jogn and Srivastava, 1999, prema Krapić, 2005). U istraživanju uticaja ličnosti na sagorevanje 120 stručnjaka zaposlenih u zatvorima Ujedinjenog Kraljevstva, Lovel i Braun (Lovell and Brown, 2017) nalaze da viši stepeni neuroticizma zaposlenih predviđaju višu emocionalnu iscrpljenost i smanjeno lično postignuće. Slično tome, Harizanova i saradnici (Harizanova, Stoyanova and Mateva, 2018) na uzorku od 307 zaposlenih u tri zatvora u Bugarskoj nalaze da je prediktor emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije niska emocionalna stabilnost, odnosno visok stepen neuroticizma.

Nedostatak društvenosti i entuzijazma, kao osnovnih odlika introvertnih ljudi, takođe, mogu predstavljati faktore rizika za razvoj sindrom sagorevanja. Zaposleni sa visokim stepenom ekstraverzije uspešniji su u poslu, ukoliko je za obavljanje profesionalnih zadataka neophodna socijalna interakcija (Krapić, 2005). Zajednički rad je karakterističan za zatvor, gde je socijalna interakcija zastupljena u velikoj meri, bez obzira da li se radi o interakciji sa kolegama ili osuđenima. Štaviše, ekstraverzija snažno negativno korelira sa emocionalnom iscrpljenošću i depersonalizacijom kod zaposlenih u zatvorima (Harizanova, Stoyanova and Mateva, 2018).

Treća dimenzija (savesnost) može da se poistoveti sa stepenom u kome je neko pouzdan, ima tendenciju da odgovorno pristupa obavezama i usmeren je ka dostignuću (Costa and McCrae, 1992). U jednom istraživanju, u okviru zatvora u gradu Lubuk Basung (Indonezija), autori (Putri and Andriani, 2021) nalaze da, na uzorku od 40 zaposlenih, savesnost snažno negativno utiče na sagorevanje. Što je savesnost veća, to je manja verovatnoća da će doći do razvoja sindroma sagorevanja.

Saradljivost ili prijatnost, odnosno stepen u kome je neko lojalan, požrtvovan i saosećajan prema drugima (Costa and McCrae, 1992), između ostalog, ima uticaja na sagorevanje. Zbog svoje prilagodljivosti, saradljivi pojedinci verovatno imaju pozitivniji pogled na posao, zbog njihove sklonosti da razumeju negativne aspekte radnog okruženja (Zimmerman, 2008).

Posebno je značajno istraživanje autora (Einat and Suliman, 2021) koji su ispitivali do kojih promena ličnosti je došlo nakon četiri godine rada 120 zaposlenih u službama obezbeđenja. Fokus je bio na savesnosti i saradljivosti, te je nađeno da rad

u ovakvim institucijama menja zaposlene, u kontekstu negativnog uticaja na ove dve dimenzije. Vremenom su zaposleni postali manje saradljivi i savesni, što može da ima negativne implikacije i na efektivnost tretmanskih aktivnosti koje se koriste u radu sa osuđenim licima.

Iako se, generalno, ukazuje na nepostojanje ili postojanje beznačajne veze između otvorenosti i sindroma sagorevanja (Piedmont, 1993), radoznalost i želja za promenom (Costa and McCrae, 1992) imaju protektivni efekat, zbog toga što su otvorene osobe sposobnije da upotrebe različite zaštitne strategije suočavanja sa stresom (Basim, Begenirbas and Yalcin, 2013).

Prethodni nalazi potvrđuju značajnu povezanost neuroticizma, ekstraverzije, savesnosti, saradljivosti i, u manjoj meri, otvorenosti sa sindromom sagorevanja. Pored povezanosti osobina ličnosti i sindroma sagorevanja, kao individualnih faktora, istraživači su pažnju usmerili i na ispitivanje uticaja faktora situacije na sindrom sagorevanja stručnjaka u zatvorima širom sveta.

Faktori situacije i sagorevanje stručnjaka u zatvoru

Različiti autori upućuju na važnost organizacijskih, radnih, porodičnih i drugih faktora koje možemo nazvati faktori situacije. Pojedine faktore situacije kao što su karakteristike radnog mesta i konflikt između ličnog i poslovnog života, Dedić (2005) izdvaja kao posebno relevantne.

Karakteristike radnog mesta

U vezi sa karakteristikama radnog mesta, posebna pažnja se obraća na profesionalne uloge, radne uslove i socijalnu klimu u radnom okruženju. Promene u filozofiji kažnjavanja od rehabilitacijske ka sve češćoj orijentaciji na "zatvaranje", dovele su do problema profesionalnih uloga stručnjaka u zatvoru. Naime, iako je primarni posao službenika obezbeđenja u zatvoru da održava red i bezbednost, ova kategorija zaposlenih suočava se sa nedostatkom jasnoće u vezi profesionalnih zadataka, ciljeva posla i obimom odgovornosti na poslu (Cullen i sar., 1985). Stres izazvan problemima sa profesionalnom ulogom produbljuje se i visokim nivoom odgovornosti (Akanji, 2013). U jednoj studiji gde je fokus bio na ispitivanju sagorevanja 269 službenika obezbeđenja u zatvorima u Južnoj Koreji autori (Choi i sar., 2020) nalaze da su problemi sa jasnoćom profesionalne uloge prediktor depersonalizacije i nedostatka ličnih postignuća. Dobijeno je da su službenici koji su prezaposleni i imaju mnogo profesionalnih uloga, znatno manje ljubazni prema osuđenima, iscrpljeni i nemaju osećaj ličnog postignuća.

Ukoliko su nepovoljni radni uslovi u kojima se odigravaju profesionalne uloge, u velikoj meri se povećava rizik za razvoj sindroma sagorevanja. Ako postoji dugotrajna izloženost teškim situacijama na radnom mestu, povećava se fizička, emocionalna i mentalna iscrpljenost (Pines and Aronson, 1981, prema Schaufeli, Leiter and Maslach, 2009). Prenatrpanost zatvora predstavlja jedan od glavnih faktora rizika povezan sa sagorevanjem stručnjaka u zatvoru. Višak osuđenih u odnosu na smeštajne kapacitete zatvora implicira da su zaposleni primorani da obavljaju više zadataka, usled potreba i zahteva velikog broja osuđenih (Steiner and Wooldredge, 2015). Mali broj vaspitača u zatvorima predodređen je da radi sa velikim brojem osuđenih, što neminovno utiče na kvalitet rada, koncentraciju i performanse, ali i psihičko stanje vaspitača (Prati and Boldrin, 2011, prema Rania, Migliorini and Coppola, 2020; Stevanović, 2014). Pored toga, bezbednost zaposlenih u zatvorima je posebno kompromitovana, s obzirom na rad sa potencijalno nasilnim osobama (Armstrong and Griffin, 2004). Autori (Isenhardt and Hostettler, 2020) su na uzorku od 2045 stručnjaka u švajcarskim zatvorima ispitivali uticaj viktimizacije na sagorevanje, te našli da viktimizacija, ali i prisustvovanje nasilju između osuđenih negativno utiče na lični osećaj sigurnosti i povećava stepen sagorevanja stručnjaka. Rizik od agresivnog ponašanja osuđenih, kao mogućnost koja postoji u zatvoru kao radnom okruženju, izdvaja se kao bitan stresor (Sygit-Kowalkowska, Piotrowski and Hamzah, 2021).

Neki autori (Armstrong and Griffin, 2004) izdvajaju socijalnu klimu u radnom okruženju kao faktor koji značajno determiniše nivo profesionalnog stresa. Pozitivni socijalni odnosi i pružanje podrške od strane kolega mogu delovati kao protektivni faktori, koji obezbeđuju neformalnu mrežu socijalne podrške. Međutim, nalazi istraživanja realizovanog u Poljskoj na uzorku od 1732 zatvorska službenika pokazuju da podrška nadređenih ima važniju ulogu od kolegijalne podrške u prevazilaženju stresa povezanog sa poslom (Sygit-Kowalkowska, Orlak and Stolarski, 2023).

Pored specifičnosti zatvorskog radnog okruženja koje karakterišu nejasne profesionalne uloge, nepovoljni radni uslovi i nezadovoljavajuća socijalna klima, u pregledu literature izdvajaju se i drugi faktori situacije koji mogu uticati na sindrom sagorevanja.

Konflikt između porodičnog i poslovnog života

Određeni autori uzimaju u obzir konflikte između posla i porodičnog života, istražujući dvostruke uloge pojedinaca na poslu i van njega. Efekte konflikta između porodičnog i poslovnog života (konflikt na osnovu opterećenja, konflikt zasnovan na vremenu, konflikt zasnovan na ponašanju i konflikt zasnovan na porodici) na sagorevanje 322 zaposlena u zatvoru u južnom regionu SAD-a, ispitivali su Lambert

i saradnici (Lambert i sar., 2022). Autori su utvrdili da na povećanje stepena emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije značajno utiču sva četiri tipa porodično-poslovnog konflikta, a da na smanjeno lično postignuće snažan uticaj imaju konflikti na osnovu opterećenja i porodice.

Galaven i Njumen (Gallavan and Newman, 2013, prema Forman-Dolan i sar., 2022) objašnjavaju da porodično-poslovni konflikt nastaje kada se zahtevi i očekivanja jedne uloge upliću u drugu. Njihovi nalazi ukazuju da stres na poslu može biti povezan sa prenošenjem radnih zahteva u porodični život, odnosno dovodi do konflikta na osnovu opterećenja (*strain-based conflict*). Istraživanje sprovedeno 2014. godine, na uzorku od 1682 zaposlena u službi obezbeđenja u zatvorima širom Velike Britanije, potvrđuje da su oni zaposleni koji su umeli da razdvoje teškoće u radnoj sredini u odnosu na lični život, bolje emocionalno regulisani i u manjem riziku od sagorevanja (Kinman, Clements and Hart, 2016). Pored upliva posla u porodični život koji dovodi do opterećenja, konflikt između ličnog i poslovnog života se može manifestovati na nekoliko načina.

Prvo, konflikt zasnovan na vremenu (*time-based conflict*) nastaje kada vreme provedeno na poslu ograničava dostupno vreme za realizovanje drugih aktivnosti, što je često prisutno na poslovima koji zahtevaju duževremeni rad, koji je ponekad prisutan u zatvorima (Greenhaus and Beutell, 1985, prema Kinman, Clements and Hart, 2016). U istraživanju uticaja konflikta između poslovnog i porodičnog života na tri dimenzije sagorevanja kod zaposlenih u službi obezbeđenja u nigerijskim zatvorima ($N = 246$) dobijeno je da su pomenuta dva tipa poslovno-porodičnog konflikta u velikoj meri povezani. Naime, konflikt zasnovan na vremenu je doprineo konfliktu na osnovu opterećenja, koji ima pozitivne efekte na emocionalnu iscrpljenost (Lambert i sar., 2021).

Drugo, konflikt zasnovan na ponašanju (*behavior-based conflict*) karakteriše nekompatibilnost porodičnih i radnih uloga. Prisustvo ovog tipa konflikta je u pozitivnoj korelaciji sa emocionalnom iscrpljenošću zaposlenih i sa osećajem nedostatka ličnog postignuća (Lambert i sar., 2021).

Uzevši u obzir da i situacija kod kuće može imati uticaja na radnu ulogu, postoji i konflikt zasnovan na porodici (*family-based conflict*), gde porodični problemi dovode do problema na poslu (Armstrong, Atkin-Plunk and Wells, 2015; Kinman, Clements and Hart, 2016; Lambert i sar., 2020). Lambert sa saradnicima (Lambert i sar., 2021) je potvrdio ovu hipotezu, iznoseći da prisustvo ovog tipa konflikta ima pozitivne efekte na depersonalizaciju.

Bilo da je u pitanju prenošenje radnih zahteva u porodični život, nedostatak vremena zbog opterećenosti poslom, nekompatibilnost radnih i porodičnih uloga ili uticaj porodičnih problema na radne performanse, zaposleni u zatvorima predstavljaju rizičnu kategoriju za razvoj sindroma sagorevanja.

Posledice sindroma sagorevanja

Sindrom sagorevanja je ozbiljan problem koji dovodi do negativnih posledica u više životnih sfera. Penezić i saradnici (Penezić, Drezgić and Lalić, 2008) kategorišu posledice sindroma sagorevanja u tri oblasti na nivou pojedinca: telesna, emocionalna i bihevioralna.

Na telesnom planu, zaposleni koji su iskusili sagorevanje mogli su da se susretnu i sa različitim somatskim bolestima, poremećajima sna, hroničnim umorom, padom imuniteta, probavnim smetnjama i problemima sa konzumiranjem alkohola i psihoaktivnih supstanci (Penezić, Drezgić and Lalić, 2008; Swider and Zimmerman, 2010). Stručnjaci u zatvorima rade u opasnom, nezdravom i rizičnom okruženju, u kome je prisutna napeta atmosfera, a takvi uslovi mogu da dovedu do sagorevanja i zdravstvenih posledica usled prolongiranog stresa (Greco i sar., 2013, prema Benetti i sar., 2018). Babić (2011) navodi da zdravstvene posledice sagorevanja mogu biti u vezi sa mišićnim i kožnim promenama, problemima sa reproduktivnim organima, može doći do gubitka kose, ali i do srčanog i moždanog udara. Tipični fizički i psihički simptomi sindroma sagorevanja mogu da dovedu do iscrpljujućih poremećaja poput nesanice (Ekstedt i sar., 2006), ali i nesanica može da bude jedan od faktora koji doprinosi razvoju sindroma sagorevanja (Sygit-Kowalkowska, Piotrowski and Hamzah, 2021). U jednom istraživanju, tokom 2012. godine, Stojanova i Harizanova (Stojanova and Harizanova, 2016) procenjivale su lične gubitke usled sagorevanja zaposlenih u službi za obezbeđenje ($N = 201$). Nalazi ukazuju na pozitivnu korelaciju između stepena sagorevanja i broja dana bolovanja, potrebe za medicinskom pomoći i troškova za lečenje.

Emocionalne posledice se manifestuju u vidu anksioznosti, gubitka samopouzdanja, emocionalne praznine, osećaja tuge i bespomoćnosti, kao i depresivnih raspoloženja (Penezić, Drezgić and Lalić, 2008). Lambert i saradnici (Lambert, Hogan and Jiang, 2010) su ispitivali efekte organizacione strukture jednog zatvora u SAD-u (Srednji zapad) na emocionalno sagorevanje zaposlenih ($N = 272$) i došli do zaključka da je ono negativno povezano sa zadovoljstvom životom i predstavlja značajno psihološko opterećenje koje vremenom iscrpljuje. Prevalenca depresije kod ove kategorije zaposlenih je mnogo veća nego što je kod stručnjaka iz drugih profesionalnih sfera (31% naspram 9%), a rizik od suicida je za 39% veći (Greenhaus and Beutell, 1985, prema Jaegers i sar., 2020; Obidoa i sar., 2011, prema Jaegers i sar., 2020; Vilagut i sar., 2016, prema Jaegers i sar., 2020). Međutim, negativan afekat može da se tumači i u kontekstu faktora koji doprinose sagorevanju, kao neprijatne emocije koje su već postojale i pospešile razvoj sindroma sagorevanja. S tim u vezi, autori (Senol-Durak, Durak and Gencoz, 2021) su na uzorku od 588 zaposlenih u sedamnaest zatvora u Turskoj, našli da je negativan afekat u pozitivnoj vezi sa ljutnjom, profesionalnim stresom i sagorevanjem.

Promene u ponašanju koje nastaju usled sagorevanja mogu biti rigidnost, razdražljivost, eksplozivnost, apsentizam i slično (Penezić, Drezgić and Lalić, 2008). Odsustvovanje sa posla ili apsentizam, predstavlja uobičajen bihevioralni odgovor na sagorevanje zaposlenih u zatvoru (Cheek and Miller, 1983, prema Keinan and Malach-Pines, 2007; Schaufeli and Peeters, 2000, prema Keinan and Malach-Pines, 2007). Pored toga, smatra se da je došlo do potpunog sagorevanja onda kada zaposleni "pređu u defanzivan radni stav tako što se psihološki odvajaju od rada i postaju apatični, cinični i rigidni" (Cherniss, 1980, prema Lambert, Barton-Bellessa and Hogan 2015, str. 2).

Iako se dominantno govori o posledicama na nivou pojedinca, koje usložnjavaju problem i dovode do smanjenog kapaciteta za adekvatno obavljanje profesionalnih zadataka, posledice su evidentne i na širem planu. Smanjena efikasnost u obavljanju posla pojedinca utiče i na nepovoljnosti organizacionog nivoa, odnosno na ukupan kvalitet usluga, pomoći i zaštite koja se pruža korisnicima (Puhalić i Deretić, 2020). Različite studije su pokazale da je stres povezan sa stopom odsustva sa posla, unutrašnjim sukobima i niskim moralom zaposlenih, što dovodi i do štetnih efekata po radno okruženje (Auerbach i sar., 2003, prema Armstrong and Griffin, 2004; Eugene, 1999, prema Armstrong and Griffin, 2004).

Zbog nesagledivih posledica koje sa sobom nosi sagorevanje stručnjaka u zatvoru, sa kojima se suočavaju zaposleni, njihove porodice, radno okruženje, a i čitava društva, prekopotrebno je unaprediti preventivna nastojanja. Vrlo malo istraživanja se fokusiralo na intervencije i postupke kojima se može preduprediti razvoj sindroma sagorevanja među zaposlenima u zatvoru (Olson i sar., 2022).

Zaključak

Uprkos višedecenijskom istraživanju sindroma sagorevanja, ovaj fenomen ostaje i dalje delimično nerazjašnjen, a naročito u penalnoj sferi. Nedostatak teorijskog konsenzusa, različiti merni instrumenti i varijabilnost nalaza otežavaju utvrđivanje preciznije prevalence i etiologije ovog sindroma. Pored toga, postoji potreba za jasnijim konceptualnim okvirom, dijagnostičkim kriterijumima i normativnim rešenjima. Nesumnjivo je da zaposleni u zatvorima rade u višeslojno stresnom okruženju, te je neophodno da se budući naučnoistraživački rad usmeri ka specifičnim faktorima penalnog okruženja, a da se na praktičnom nivou razviju efikasne mere prevencije sindroma sagorevanja i promocije zdravog profesionalnog okruženja. Sagorevanje nije problem koji pogađa samo pojedince, već ima dublje nepovoljne implikacije na zatvorsku kulturu i kvalitet tretmanskog postupanja prema osuđenima. Očuvanje mentalnog zdravlja zaposlenih je preduslov za ostvarenje osnovnog penološkog cilja – resocijalizacija osuđenih lica.

Reference

- Akanji, B. (2013) 'Occupational Stress: A Review on Conceptualisations, Causes and Cure'. *Economic Insights - Trends and Challenges*, 2(65), 73-80.
- Arandelović, M., Ilić, I. i Jović, S. (2010) 'Burnout i kvalitet života kod radnika u prehrambenoj industriji: Pilot studija u Srbiji'. *Vojnosanitetski preglad*, 67(9), 705-711. <https://doi.org/10.2298/VSP1009705A>
- Armstrong, G. S., Atkin-Plunk, C. A. and Wells, J. (2015) 'The Relationship between Work-Family Conflict, Correctional Officer Job Stress, and Job Satisfaction'. *Criminal Justice and Behavior*, 42(10), 1066-1082. <https://doi.org/10.1177/0093854815582221>
- Armstrong, G. S. and Griffin, M. L. (2004) 'Does the Job Matter? Comparing Correlates of Stress among Treatment and Correctional Staff in Prisons'. *Journal of Criminal Justice*, 32(6), 577-592. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2004.08.007>
- Babić, B. (2011) 'Stres i posledice stresa na radnom mestu'. *Vojno delo*, 63(1), 329-345.
- Basim, H. N., Begenirbas, M. and Yalcin, R. (2013) 'Effects of Teacher Personalities on Emotional Exhaustion: Mediating Role of Emotional Labor'. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(3), 1488-1496. <https://doi.org/10.12738/estp.2013.3.1509>
- Benetti, S. A. et al. (2018) 'Burnout Syndrome in Workers in Prison'. *International Journal of Development Research*, 8(7), 21992-21998.
- Campos, R. G., Aparecida de Abreu, A. and Silva, S. L. (2023) 'Occupational Stress in Criminal Police: Study in a Prison Unit in Minas Gerais'. *Revista de Administração da UFSM*, 15(spe), 854-874. <https://doi.org/10.5902/1983465969143>
- Caravaca Sánchez, F., Carrión Tudela, J. and Pastor Seller, E. (2018) 'Burnout Syndrome and Work Satisfaction in Professionals of Social Work in Prisons of Spain'. *Revista Espanola de Sanidad Penitenciaria*, 20(2), 40-46.
- Choi, J., Kruis, N. E. and Kim, Y. (2020) 'The Impact of Occupational Characteristics and Victimization on Job Burnout Among South Korean Correctional Officers'. *Criminal Justice and Behavior*, 47(7), 905-923. <https://doi.org/10.1177/0093854820923024>
- Costa, P. T. and McCrae, R. R. (1992) 'Normal Personality Assessment in Clinical Practice: The NEO Personality Inventory'. *Psychological Assessment*, 4(1), 5-13. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.5>
- Courage, M. M. and Williams, D. D. (1987) 'An Approach to the Study of Burnout in Professional Care Providers in Human Service Organizations'. *Journal of Social Service Research*, 10(1), 7-22. https://doi.org/10.1300/j079v10n01_03
- Cuculić, A. (2006) 'Stres i burn-out sindrom kod djelatnika penalnih institucija'. *Kriminologija & socijalna integracija*, 14 (2), 61-78.
- Cullen, F. T. et al. (1985) 'The Social Dimensions of Correctional Officer Stress', *Justice Quarterly*, 2(4), 505-533. <https://doi.org/10.1080/07418828500088711>

- Dedić, G. (2005) 'Sindrom sagorevanja na radu', *Vojnosanitetski preglad*, 62(11), 851-855. <https://doi.org/10.2298/VSP0511851D>
- Dimitrijević, B. (2018) 'Korak ka stvaranju zajednice: Uloga zatvorskih vaspitača u prevenciji samopovređivanja i suicida osuđenih lica', *Sociologija*, 60(4), 799-817. <https://doi.org/10.2298/SOC1804799D>
- Einat, T. and Suliman, N. (2021) 'Prison Changed Me and I Just Work There: Personality Changes Among Prison Officers', *The Prison Journal*, 101(2), 166-186. <https://doi.org/10.1177/0032885521991091>
- Ekstedt, M. *et al.* (2006) 'Disturbed Sleep and Fatigue in Occupational Burnout', *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 32(2), 121-131. <https://doi.org/10.5271/sjweh.987>
- Forman-Dolan, J. *et al.* (2022) 'Burnout among Professionals Working in Corrections: A Two Stage Review', *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 1-25. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph19169954>
- Gao, J., Du, X. and Gao, Q. (2022) 'Analysis of Burnout and Its Influencing Factors among Prison Police', *Frontiers in Public Health*, 10, 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.891745>
- Harizanova, S. N. (2014) 'Job Burnout Among Bulgarian Prison Staff', *International Journal of Scientific Research*, 3(8), 307-308. <http://dx.doi.org/10.15373/22778179/August2014/92>
- Harizanova, S. and Stoyanova, R. (2019) 'Burnout among Nurses and Correctional Officers', *Work*, 65(1), 71-77. <https://doi.org/10.3233/WOR-193059>
- Harizanova, S., Stoyanova, R. and Mateva, N. (2018) 'Do Personality Characteristics Constitute the Profile of Burnout-Prone Correctional Officers? ', *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, 6(10), 1912-1917. <https://doi.org/10.3889/oamjms.2018.328>
- Hurst, T. E. and Hurst, M. M. (1997) 'Gender Differences in Mediation of Severe Occupational Stress among Correctional Officers', *American Journal of Criminal Justice*, 22(1), 121-137. <https://doi.org/10.1007/BF02887343>
- Isenhardt, A. and Hostettler, U. (2020) 'Inmate Violence and Correctional Staff Burnout: The Role of Sense of Security, Gender, and Job Characteristics', *Journal of Interpersonal Violence*, 35(1-2), 173-207. <https://doi.org/10.1177/0886260516681156>
- Jaegers, L. A. *et al.* (2020) 'Work-Family Conflict, Depression, and Burnout Among Jail Correctional Officers: A 1-Year Prospective Study', *Safety and health at work*, 12(2), 167-173. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2020.10.008>

- Keinan, G. and Malach-Pines, A. (2007) 'Stress and Burnout Among Prison Personnel', *Criminal Justice and Behavior*, 34(3), 380-398. <https://doi.org/10.1177/0093854806290007>
- Kinman, G., Clements, A. J. and Hart, J. (2016) 'Working Conditions, Work-Life Conflict, and Well-Being in U.K. Prison Officers', *Criminal Justice and Behavior*, 44(2), 226-239. <https://doi.org/10.1177/0093854816664923>
- Krapić, N. (2005) 'Dimenzije ličnosti petofaktorskog modela i radno ponašanje', *Psihologijske teme*, 14(1), 39-56.
- Lambert, E. G., Barton-Bellessa, S. M. and Hogan, N. L. (2015) 'The Consequences of Emotional Burnout Among Correctional Staff', *SAGE Open*, 5(2), 1-15. <https://doi.org/10.1177/2158244015590444>
- Lambert, E. G., Hogan, N. L. and Jiang, S. (2010) 'A Preliminary Examination of the Relationship between Organisational Structure and Emotional Burnout among Correctional Staff', *The Howard Journal of Criminal Justice*, 49(2), 125-146. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2010.00606.x>
- Lambert, E. G. et al. (2022) 'Effects of Work-Family Conflict on Southern Correctional Staff Burnout', *Criminal Justice and Behavior*, 49(1), 117-138. <https://doi.org/10.1177/00938548211026354>
- Lambert, E. G. et al. (2021) 'Exploring the Connection between Work-Family Conflict and Job Burnout among Nigerian Correctional Staff', *Psychiatry, Psychology and Law*, 29(6), 832-853. <https://doi.org/10.1080/13218719.2021.1982790>
- Lambert, E. G. et al. (2020) 'Exploring the Association between Work-Family Conflict and Job Involvement among Private Correctional Staff', *Journal of Applied Security Research*, 15(1), 49-72. <https://doi.org/10.1080/19361610.2019.1636591>
- Längle, A. (2003) 'Burnout: Existential Meaning and Possibilities of Prevention', *European Psychotherapy*, 4(1), 107-121.
- Leo, C. G. et al. (2021) 'Burnout Among Healthcare Workers in the COVID 19 Era: A Review of the Existing Literature', *Frontiers in Public Health*, 9, 1-6. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.750529>
- Liu, J. et al. (2022) 'The Connection between Work Attitudes and Chinese Correctional Staff Burnout', *Journal of Criminology*, 55(4), 568-585. <https://doi.org/10.1177/26338076221127710>
- Lovell, B. and Brown, R. (2017) 'Burnout in U.K. Prison Officers: The Role of Personality', *The Prison Journal*, 97(6), 713-728. <https://doi.org/10.1177/0032885517734504>
- Margi, O. and Rosenbloom, T. (2021) 'Burnout and Depersonalization Among Correctional Officers in Security Compared to Criminal Prison', *Journal of Police and Criminal Psychology*, 37, 795-803. <https://doi.org/10.1007/s11896-021-09455-w>

- Maslach, C. and Jackson, S. E. (1981) 'The Measurement of Experienced Burnout', *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99-113. <https://doi.org/10.1002/job.4030020205>
- Maslach, C. and Jackson, S. E. (1984) 'Burnout in Organizational Settings', *Applied Social Psychology Annual*, 5, 133-153.
- Maslach, C. and Leiter, M. P. (2016) 'Understanding the Burnout Experience: Recent Research and Its Implications for Psychiatry', *World Psychiatry*, 15(2), 103-111. <https://doi.org/10.1002/wps.20311>
- Maslach, C., Schaufeli, W. B. and Leiter, M. P. (2001) 'Job Burnout', *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Morgan, R. D., Van Haveren, R. A. and Pearson, C. A. (2002) 'Correctional Officer Burnout', *Criminal Justice and Behavior*, 29(2), 144-160. <https://doi.org/10.1177/009385480202900200>
- Olson, L. et al. (2022) 'An Exploratory Study on the Role of Burnout and Devaluation among Staff in Psychiatric Correctional Facilities', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 66(2-3), 249-266. <https://doi.org/10.1177/0306624X211010288>
- Paleksić, V. M. (2020) 'Professional Stressors in Prison Officers: A Cross-Sectional Study', *Scripta Medica*, 51(3), 166-173. <https://doi.org/10.5937/scriptamed51-24550>
- Pane, M. (2016) 'Factor Influencing Depersonalization on Prison Employees', *European Journal of Social Science Education and Research*, 3(3), 109-117. <https://doi.org/10.26417/ejser.v7i1.p109-117>
- Penezić, N., Drezgić, I. i Lalić, B. (2008) 'Sindrom izgaranja kod MBA studenata', *XIV skup trendovi razvoja „Efikasnost i kvalitet bolonjskih studija”*, Kopaonik, Srbija, 03-06. mart 2008. godine, 178-181.
- Petković, N., Maćešić Petrović, D. i Đorđević, M. (2010) 'Sindrom sagorevanja kod profesionalaca koji rade u zavodskom tretmanu maloletnih delinkvenata', *Socijalna misao*, 17(2), 49-69.
- Petrelli, F. et al. (2020) 'Burnout Syndrome: A Preliminary Study of a Population of Nurses in Italian Prisons', *La Clinica Terapeutica*, 171(4), 304-309. <https://doi.org/10.7417/CT.2020.2233>
- Petrov-Kiurski, M. Đ. (2020) 'Zastupljenost profesionalnog stresa i sindroma sagorevanja na poslu kod lekara opšte medicine', *Opšta medicina*, 26(1-2), 1-12. <https://doi.org/10.5937/opmed2002001P>
- Piedmont, R. L. (1993) 'A Longitudinal Analysis of Burnout in the Health Care Setting: The Role of Personal Dispositions', *Journal of Personality Assessment*, 61(3), 457-473. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6103_3

- Popov, B., i Popov, S. (2011) 'Struktura polnih razlika u doživljaju stresa na radu', *Primenjena psihologija*, 4(2), 179-195. <https://doi.org/10.19090/pp.2011.2.179-195>
- Puhalić, A., i Deretić, T. (2020) 'Teorijsko-konceptualni modeli profesionalnog sagorijevanja', *Beogradska defektološka škola*, 26(3), 67-82.
- Putri, S. N., and Andriani, C. (2021) 'Factors Related to Employee Burnout: Organizational Behavior Review', *Human Resources Management Studies*, 1(4), 213-226. <https://doi.org/10.24036/hrms.v1i4.41>
- Rania, N., Migliorini, L. and Coppola, I. (2020) 'A Qualitative Study of Organizational and Psychosocial Factors in the Burnout of Italian Correctional Officers', *The Prison Journal*, 100(6), 747-768. <https://doi.org/10.1177/0032885520968246>
- Schaufeli, W. B. and Peeters, M. C. W. (2000) 'Job Stress and Burnout Among Correctional Officers: A Literature Review', *International Journal of Stress Management*, 7(1), 19-48. <https://doi.org/10.1023/a:1009514731657>
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. and Maslach, C. (2009) 'Burnout: 35 Years of Research and Practice', *Career Development International*, 14(3), 204-220. <https://doi.org/10.1108/13620430910966406>
- Senol-Durak, E., Durak, M. and Gencoz, T. (2021). 'Job Satisfaction, and Burnout as Mediators of Trait Anger, Work Stress, Positive and Negative Affect in a Sample of Turkish Correctional Officers', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 32(5), 658-678. <https://doi.org/10.1080/14789949.2021.1884738>
- Shirom, A. (2003) 'Job-Related Burnout: A Review', in: Quick J. C. and Tetrick L. E. (eds.), *Handbook of Occupational Health Psychology*. Washington DC: American Psychological Association, 245-264. <https://doi.org/10.1037/10474-012>
- Steiner, B. and Wooldredge J. (2015) 'Individual and Environmental Sources of Work Stress among Prison Officers', *Criminal Justice and Behavior*, 42(8), 800-818. <https://doi.org/10.1177/0093854814564463>
- Stevanović, Z. (2014) *Tretman osuđenika u zatvorskom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Stoyanova, R. G and Harizanova, S.N. (2016) 'Assessment of the Personal Losses Suffered by Correctional Officers due to Burnout Syndrome', *Intrernational Journal Occupational Environmental Medicine*, 7(1), 33-41. <https://doi.org/10.15171/ijoem.2016.680>
- Swider, B. W. and Zimmerman, R. D. (2010) 'Born to Burnout: A Meta-Analytic Path Model of Personality, Job Burnout, and Work Outcomes', *Journal of Vocational Behavior*, 76(3), 487-506. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2010.01.003>

- Sygit-Kowalkowska, E., Orlak, K. and Stolarski, M. (2023) 'Work for the Prison Service: Selected Health Consequences–Investigating the Role of Personal Resources, Job Demands, Work Stress, and Burnout', *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 36(6), 744-760. <https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.02224>
- Sygit-Kowalkowska, E., Piotrowski, A. and Hamzah, I. (2021) 'Insomnia among Prison Officers and Its Relationship with Occupational Burnout: The Role of Coping with Stress in Polish and Indonesian Samples', *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(8), 1-24. <https://doi.org/10.3390/ijerph18084282>
- Škrinjar, J. (1996) 'Odnos zanimanja i strategija suočavanja i svladavanja Burnout sindroma', *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 32(1), 25-36.
- Štajnberger, I. i Čizmić, S. (1991) *Psihologija i savremena tehnika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vajawat, B. et al. (2021) *Dealing with Mental Health Issues in Prison Staff during COVID-19: A Handbook*. Bengaluru: National Institute of Mental Health & Neuro Sciences.
- Weber, A. and Jaekel-Reinhard, A. (2000) 'Burnout Syndrome: A Disease of Modern Societies?', *Occupational Medicine*, 50(7), 512-517. <http://dx.doi.org/10.1093/occmed/50.7.512>
- Wojnarska, A. D. (2020) 'Professional Burnout Among Correctional Officers: Risk and Protective Factors', *Paedagogia-Psychologia*, 33(1), 191-208. <https://doi.org/10.17951/j.2020.33.4.191-208>
- World Health Organization. (2015) *International statistical classification of diseases and related health problems: 10th revision, Fifth edition*. Dostupno na: <https://iris.who.int/handle/10665/246208>
- World Health Organization. (2019) *Burn-out an "Occupational Phenomenon": International Classification of Diseases*. Dostupno na: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases> (Pristupljeno: 23 April 2025)
- World Health Organization. (2001). *International classification of functioning, disability and health: ICF*. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42625/9241590475.pdf>
- Zimmerman, R. D. (2008) 'Understanding the Impact of Personality Traits on Individuals' Turnover Decisions: A Meta-Analytic Path Model', *Personnel Psychology*, 61(2), 309-348. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1744-6570.2008.00115.x>
- Zupan, L. (1992) 'The Progress of Women Correctional Officers in All-Male Prisons', in: Moyer I. L. (ed.) *The Changing Roles of Women in the Criminal Justice System*. United States of America: Waveland Press, 323-343.

Burnout Among Professionals in the Prison System: Risk factors and Consequences

Antonija Raspopović^a, Vera Petrović^b, Tatjana Mentus Kandić^c

Burnout syndrome, resulting from continuous exposure to work-related stress, is a global phenomenon that has drawn significant attention from various researchers over several decades. The most well-known theoretical framework used in empirical studies of burnout is three-dimensional approach developed by Maslach and Jackson, which served as the basis for the construction of the Maslach Burnout Inventory, an instrument designed to assess burnout syndrome by examining emotional exhaustion, depersonalisation, and reduced personal accomplishment. Burnout syndrome is highly prevalent among prison employees worldwide. The highest-risk group includes staff directly interacting with inmates, with primary stressors being staff shortages, poor working conditions, job insecurity, and conflicts between professional and family life. High neuroticism combined with low conscientiousness and extraversion significantly increases the risk of developing burnout syndrome. Burnout syndrome leads to severe physical, emotional, and behavioral consequences, potentially impairing work efficiency within correctional treatment processes. The notable prevalence of burnout among prison professionals underscores the need for a strategic approach to prevention and the development of programs aimed at improving mental health.

The aim of this paper is to comprehensively present theoretical and empirical foundations relevant to studying burnout syndrome, specifically highlighting the consequences faced by “burned out” professionals working in prisons, as well as analyzing and presenting research findings regarding the prevalence and risk factors for the onset and development of this syndrome. This paper employs a narrative literature review methodology, using descriptive analysis and theoretical synthesis to identify and interpret key findings from significant scientific studies and expert sources.

KEYWORDS: burnout syndrome, prison professionals, risk factors, consequences.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Doctoral student, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.

^b Assistant professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Department for Prevention and Treatment of Behavioral Disorders.

^c Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Department of Pedagogical, Sociological and Psychological Subjects.

Normativni okvir odgovornosti roditelja za prekršaje njihove dece u Republici Srbiji*

Maša Marković^a

U radu se, primenom normativno-dogmatskog i komparativnog metoda, analizira institut odgovornosti roditelja za prekršaje koje su izvršila njihova lica, u skladu sa čl. 72 Zakona o prekršajima. Cilj rada je da se ukaže na ključne materijalnopravne i procesnopravne izazove u primeni navedene zakonske odredbe, uz formulisanje konkretnih *de lege ferenda* predloga usmerenih ka preciznijem određivanju osnova, granica i posledica roditeljske odgovornosti u prekršajnom pravu. Posebna pažnja posvećena je specifičnim materijalnopravnim problemima koji se odnose na odgovornost roditelja, kao što su: određivanje da li roditelji odgovaraju solidarno ili pojedinačno kada zajednički ili samostalno vrše roditeljsko pravo; definisanje kriterijuma za izbor i individualizaciju prekršajnih sankcija; (ne)mogućnost izricanja zaštitnih mera roditeljima; određivanje pravnog tretmana roditelja koji su neuračunljivi u prekršajnom pravu. Takođe, u drugom delu rada obrađeni su procesnopravni problemi i pitanja u vezi sa izvršenjem prekršajnih sankcija, među kojima se izdvajaju: nepostojanje jasnih zakonskih normi o vođenju jedinstvenog ili odvojenog postupka prema roditeljima i maloletniku; mogućnost obustave postupka prema maloletniku, uz istovremeno vođenje postupka protiv roditelja; pitanje upisa roditelja u Registar sankcija i Registar neplaćenih novčanih kazni, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizilaze. Glavni nalazi ukazuju na potrebu za preciznijim i sistematičnijim zakonskim regulisanjem ove oblasti, radi obezbeđenja pravne sigurnosti, pravičnog tretmana roditelja i zaštite najboljeg interesa deteta.

KLJUČNE REČI: prekršajna odgovornost roditelja, deca, maloletnici, prekršaji, Zakon o prekršajima.

* Ovaj rad nastao je kao rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-136/2025-03/200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije).

^a Istraživač-pripravnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
E-mail: masa.markovic@yahoo.com; ORCID <https://orcid.org/0009-0002-7269-629X>.

Uvod

Pitanje odgovornosti roditelja za kaznena dela njihove dece, u kontekstu primene različitih pravnih, društvenih i moralnih normi, zahteva posebnu pažnju kako u teoriji, tako i u praksi. U mnogim nacionalnim zakonodavstvima uspostavljen je koncept roditeljske odgovornosti, sa ciljem da se roditelji podstaknu na aktivnije učešće u nadzoru i vaspitavanju svoje dece. Norme kojima se propisuje ovaj vid odgovornosti nalaze se kako u krivičnim zakonima, tako i u posebnim zakonima koji uređuju roditeljsku odgovornost (Brank and Weisz, 2004, str. 467; Živković, 2020, str. 159).

Polazeći od normativnog okvira u Republici Srbiji u ovoj oblasti, uočava se značajna razlika između krivične i prekršajne odgovornosti roditelja. Jedna od posledica te razlike ogleda se u činjenici da roditelji ne snose odgovornost ukoliko njihovo dete izvrši krivično delo, dok sa druge strane, roditelji mogu odgovarati ukoliko ono učini prekršaj kao delikt koji je nižeg stepena društvene opasnosti u odnosu na krivično delo. Tako, na primer, roditelji ne mogu krivično odgovarati ukoliko njihovo trinaestogodišnje dete izvrši krivično delo poput ubistva, ali zato mogu biti prekršajno sankcionisani ako to isto dete vikom narušava javni red i mir. Dodatno, u praksi se često dešava da javni tužioci, i pored postojanja elemenata krivičnog dela, odluče da postupak dobije prekršajnopравни epilog, što može uključiti i prekršajnu odgovornost roditelja i njihovo sankcionisanje (Jovanović i Pašalić, 2016, str. 399). Stoga, nastaje paradoksalna situacija u kojoj je za roditelje povoljnije da se delo njihovog deteta pre kvalifikuje kao krivično delo nego kao prekršaj (Ristivojević i Milić, 2018, str. 177).

U srpskom krivičnom pravu, prema usvojenom pojmu i prirodi krivice, primenjuje se načelo individualne subjektivne odgovornosti, koje povezuje krivičnu odgovornost lica isključivo sa njegovim ličnim (ne)činjenjem, odnosno isključuje krivičnu odgovornost za postupke drugih. Stoga, primena ovog načela podrazumeva da niko ne može krivično odgovarati za delo koje nije sam izvršio, što posledično isključuje i mogućnost krivične odgovornosti roditelja za dela njihove dece. Uz to, ukoliko je reč o licu koje nije navršilo 14 godina (dete u krivičnopravnom smislu), sam njegov uzrast tumači se kao "zakonom formulisana neoboriva pretpostavka krivične neodgovornosti, odnosno nesposobnosti za snošenje krivice" (Škulić, 2022, str. 271). U tom smislu, govorimo o delu koje je protivpravno i zakonom predviđeno kao krivično delo, a koje se ne može pripisati detetu u krivicu, te koje kao takvo ostaje nekažnjivo, imajući u vidu da ni dete, niti roditelji, niti bilo koje drugo lice ne može snositi krivičnu odgovornost za njegovo izvršenje.

Postojeća zakonska rešenja otvaraju pitanje pravičnosti prema žrtvama koje trpe posledice bez obzira na uzrast i krivičnu (ne)odgovornost učinioca. Dodatno, u čl.

193 Krivičnog zakonika (2024) propisano je krivično delo zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica, ali sa ciljem zaštite interesa deteta kroz sankcionisanje roditelja usled "grubog zanemarivanja svojih dužnosti zbrinjavanja i vaspitavanja maloletnog lica o kome je dužan da se stara". To znači da zaštita interesa žrtava ostaje van direktne zaštite krivičnopravnih normi. U tom smislu, jedan od predloga u naučnoj literaturi je uvođenje novog krivičnog dela kojim bi se predvidela krivična odgovornost roditelja za propust u vršenju dužnog nadzora nad detetom, ukoliko je upravo taj propust omogućio izvršenje dela (Bajović, 2017, str. 232).

Za razliku od krivičnog prava, u prekršajnom pravu Republike Srbije propisana je mogućnost da roditelj, usvojitelj, staratelj ili hranitelj, odnosno druga lica, pod određenim uslovima, odgovaraju za prekršaj koji je učinilo dete ili maloletnik. Iako je načelo subjektivne prekršajne odgovornosti jedno od osnovnih načela prekršajnog prava, u čl. 72 Zakona o prekršajima (2019) propisan je izuzetak od tog pravila (Jeličić, 2021, str. 82). To je učinjeno propisivanjem zamenske odgovornosti roditelja za prekršaj deteta, to jest paralelne odgovornosti roditelja, odnosno drugih lica za prekršaj maloletnika, koje će detaljno biti predstavljene u nastavku rada.

Pored različite primene načela subjektivne odgovornosti u krivičnom i prekršajnom pravu, jedna od ključnih razlika i jedan od osnovnih razloga za propisivanje isključivo prekršajne, a ne i krivične odgovornosti roditelja, odnosi se na stepen društvene opasnosti dela, kao i na prirodu i težinu sankcija koje se primenjuju. Imajući u vidu da prekršaji predstavljaju znatno brojnije i lakše oblike delinkventnog ponašanja od krivičnih dela (Stojanović, 2012, str. 25), kao i činjenicu da neretko predstavljaju "uvod" maloletnih lica u kriminalnu karijeru (Škulić, 2013a, str. 67, Mrvić-Petrović, 2015, str. 170), razumljiva je potreba zakonodavca da deluje preventivno, uspostavljajući specifičan institut roditeljske odgovornosti upravo u prekršajnom pravu.

Uz navedene razlike, treba uzeti u obzir i to da se prekršajna roditeljska odgovornost zasniva na ideji da se roditelji blagovremeno upozore i usmere ka savesnijem i odgovornijem vršenju roditeljskog prava, aktivnijem učestvovanju u vaspitavanju i obrazovanju dece i vršenju efikasnijeg nadzora nad njihovim ponašanjem. Nasuprot tome, propisivanjem krivične odgovornosti roditelja, primarno bi se ostvarivala represivna, a ne preventivna funkcija, čime bi se otvorio niz pravnih, društvenih i moralnih dilema.

Zbog svega navedenog, zakonodavac se opravdano odlučio za primenu instituta roditeljske odgovornosti u prekršajnom pravu, jer je upravo u toj oblasti, pre nego u krivičnom pravu, moguće uspostaviti ravnotežu između težine delinkventnog ponašanja deteta ili maloletnika, odgovornosti roditelja, sankcija koje im se izriču i šire društvene opravdanosti.

Odgovornost roditelja za prekršaje deteta i maloletnika prema čl. 72 Zakona o prekršajima

Dete u prekršajnompravnom smislu, odnosno lice koje u vreme izvršenja prekršaja nije navršilo četrnaest godina, ne može biti subjekt prekršajne odgovornosti zbog svog uzrasta. Reč je o licu koje je u potpunosti prekršajno neodgovorno, tako da se u odnosu na njega, u skladu sa čl. 71 Zakona o prekršajima, ne može niti pokrenuti niti voditi prekršajni postupak. Sa druge strane, isti zakon u čl. 72 st. 1 predviđa poseban oblik odgovornosti roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja za prekršaj koje je učinilo dete. Reč je o tzv. zamenskoj (supstitutivnoj) odgovornosti, gde se za prekršaj deteta koji je objektivno učinjen, ali za koji dete zbog svog uzrasta ne može da odgovara, na odgovornost pozivaju lica koja su propustila da vrše dužan nadzor, a bila su u mogućnosti da to učine (Škulić, 2013b, str. 48).

Sa druge strane, maloletnik u prekršajnompravnom smislu, odnosno lice uzrasta od 14 do 18 godina, jeste subjekt prekršajne odgovornosti. U skladu sa čl. 72 st. 2 Zakona o prekršajima, roditelji, usvojitelji, staratelj ili hranitelj može odgovarati za prekršaj koji je učinio maloletnik isključivo ako je takva mogućnost izričito propisana posebnim zakonom, i to pod uslovom da je učinjeni prekršaj posledica propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, a da je postojala faktička mogućnost da se takav nadzor vrši.

Samim tim, uočava se da je bez obzira na uzrast maloletnog lica koje je učinilo prekršaj, u pogledu uspostavljanja roditeljske odgovornosti neophodan uslov postojanje uzročne veze između konkretnog propusta u vršenju dužnog nadzora i prekršaja koji je učinjen od strane deteta ili maloletnika. Stoga, u cilju utvrđivanja postojanja te veze, potrebno je dokazati da je do izvršenja prekršaja došlo usled vaspitne zapuštenosti, kao i roditeljske nebrige u odnosu na dete (Milić, 2013, str. 15). Pri tom, sud je dužan da utvrđenu uzročnu vezu obrazloži u svojoj odluci (Vuković, 2024, str. 132), a ta obaveza posebno dolazi do izražaja u situacijama u kojima nije jasno da li je ponašanje deteta posledica roditeljskog propusta ili vanrednih okolnosti na koje roditelj nikako nije mogao da utiče.

Takođe, bez obzira da li govorimo o odgovornosti roditelja za prekršaje deteta ili maloletnika, neophodno je utvrditi da su roditelji koji se pozivaju na odgovornost bili u faktičkoj mogućnosti da vrše nadzor u konkretnim okolnostima. Reč je o činjeničnom pitanju koje se procenjuje na osnovu specifičnih okolnosti pod kojima je prekršaj izvršen, kao i prema načinu njegovog izvršenja (Milić, 2010, str. 182). Važno je istaći i da se ne zahteva obavezno fizičko prisustvo roditelja u momentu izvršenja prekršaja (Delić i Bajović, 2022, str. 197), već primerena i srazmerna pažnja u skladu sa okolnostima konkretnog slučaja.

Ipak, postoje i određene razlike koje je zakonodavac predvideo propisivanjem roditeljske odgovornosti za prekršaje njegovih potomaka. Iako se odgovornost roditelja za prekršaje deteta zasniva na neposrednoj primeni opšte norme sadržane u čl. 72 st. 1 Zakona o prekršajima, odgovornost roditelja za prekršaje maloletnika uslovljena je propisivanjem norme u posebnom zakonu. Tako, na primer, u čl. 318 st. 3 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima (2025) propisano je da će se, pored maloletnika koji je učinio prekršaj, sankcionisati i njegov roditelj, usvojilac ili staralac ako je utvrđeno da je do prekršaja došlo usled njihovog propuštanja dužnog nadzora. U ovom slučaju, roditelj ne odgovara za sam prekršaj maloletnika, već za sopstveni propust koji je doprineo njegovom izvršenju. Samim tim, za razliku od supstitutivne odgovornosti roditelja za prekršaje deteta, ovde je reč o paralelnoj odgovornosti – dok se maloletnik sankcioniše kao neposredni učinilac konkretnog prekršaja, roditelj odgovara zbog propuštanja vršenja dužnog nadzora koje je u uzročnoj vezi sa učinjenim prekršajem (Škulić, 2013b, str. 48). Sa druge strane, postoje i zakonska rešenja u kojima se sankcioniše isključivo roditelj, a jedan od primera je Zakon o zaštiti životne sredine (2024) koji u čl. 118a predviđa sankcionisanje roditelja, staratelja ili odgovornog lica u organu starateljstva ako je do prekršaja iz čl. 118 st. 1 tač. 1–3 došlo zbog njihovog propuštanja dužnog nadzora (Ristivojević i Milić, 2016, str. 165).

Dodatno, Zakon o prekršajima ne prepoznaje odgovornost drugih lica koja, u skladu sa posebnim propisima, imaju obavezu nadzora nad detetom. Jedan od razloga može biti sadržan u konceptu vaspitne zapuštenosti, koja je najčešće rezultat propusta roditelja u najranijoj fazi razvoja deteta, odnosno period kada je njihova uloga u formiranju osnovnih moralnih i društvenih vrednosti najizraženija. Budući da roditelj, vršenjem roditeljskog prava, ima primarnu obavezu i neposrednu mogućnost da utiče na detetovo ponašanje, uloga ostalih lica koja učestvuju u vaspitno-obrazovnom procesu je, iako značajna, vremenski i sadržinski ograničena. Ovakav pristup zakonodavca može se posmatrati i kroz prizmu teorije moralne edukacije (*the school of moral education*) koja polazi od stava da roditelj snosi odgovornost za prekršaj deteta kao posledicu neuspeha u prenošenju osnovnih moralnih i društvenih vrednosti (Vallentyne, 2002, str. 193-211; Bajović, 2017, str. 226).

Nasuprot tome, teorija efektivnog nadzora (*duty to guard or control*) zahteva postojanje uzročne veze između propusta u nadzoru i konkretnog prekršaja koji je maloletno lice izvršilo (Vallentyne, 2002, str. 193-211; Bajović, 2017, str. 226), što omogućava propisivanje odgovornosti i drugih lica. U tom smislu, čl. 72 st. 3 Zakona o prekršajima predviđa mogućnost da se drugim zakonima propiše odgovornost lica koja vrše nadzor nad maloletnicima, što se može tumačiti kao priznanje zakonodavca da roditelji, staratelji, usvojitelji ili hranitelji nisu u fizičkoj mogućnosti da

vrše stalni nadzor nad maloletnikom, naročito kada su deca uključena u institucionalne oblike obrazovanja i zaštite (Stevanović, 2013, str. 104). Time se potencijalno proširuje krug odgovornih lica, uključujući zaposlene u obrazovno-vaspitnim ustanovama, ustanovama socijalne zaštite i drugim institucijama u kojima se neposredno radi sa decom. Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li je ovakvo rešenje svrsishodno, imajući u vidu da prekršaje čine lica uzrasta 14 do 18 godina, koja, po pravilu, funkcionišu sa visokim stepenom samostalnosti, pri čemu, ostvaruju niz društvenih kontakata koji nisu ni porodičnog ni institucionalnog karaktera (Humm, 1990, str. 1227; Jovanović, 2024, str. 19). To znači da se najčešće nalaze van domašaja kontinuiranog neposrednog nadzora, uz snažan uticaj vršnjačkih grupa kojima pripadaju, a koji može negativno delovati na njih (Kovačević, 2022, str. 252).

Ključni problemi i nedoumice u praksi – pitanje interpretacije prekršajne odgovornosti roditelja

Materijalnopravne nedoumice koje se javljaju u vezi sa odgovornošću roditelja za prekršaje deteta postoje i u slučaju odgovornosti roditelja za prekršaje maloletnika. Među najznačajnijim pitanjima izdvajaju se: utvrđivanje postojanja uzročne veze između propuštanja vršenja dužnog nadzora roditelja i konkretnog prekršaja deteta, odnosno maloletnika, ocena faktičke (ne)mogućnosti roditelja da nadzor zaista i vrše, o čemu je već bilo reči, utvrđivanje da li roditelji odgovaraju solidarno ili pojedinačno kada zajednički, odnosno samostalno vrše roditeljsko pravo, kao i izbor i individualizacija prekršajnih sankcija za roditelje, (ne)mogućnost izricanja zaštitnih mera roditeljima i situacije u kojima je roditelj neuračunljiv u prekršajnom pravnom smislu. Ove dileme dodatno komplikuju tumačenje kako opšte norme sadržane u Zakonu o prekršajima, tako i posebnih normi iz drugih zakona, otežavajući njihovu doslednu i pravičnu primenu u praksi.

Jedan od ključnih materijalnopravnih problema jeste nepostojanje jasnog zakonskog odgovora na pitanje koji roditelj snosi odgovornost u situaciji kada roditeljsko pravo zajednički vrše oba roditelja, kao što je najčešće slučaj. Stoga, postavlja se pitanje da li se roditelji u tom slučaju smatraju saizvršiocima, odnosno da li njihova odgovornost može biti podeljena ili se ipak oba roditelja kažnjavaju kao da su samostalno izvršili prekršaj (Ristivojević i Ilić, 2023, str. 184). Odgovor na ovo pitanje zavisi od konkretnih okolnosti slučaja. Sud je dužan da utvrdi da li je jedan ili su oba roditelja bila faktički u mogućnosti da izvrše dužan nadzor u vreme izvršenja prekršaja, kao i druge okolnosti relevantne za individualizaciju odgovornosti – način izvršenja prekršaja, porodične i druge životne okolnosti, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti i slično. Dakle, ako se utvrdi da su oba roditelja, pored zakonske obaveze

vršenja dužnog nadzora, bila i u faktičkoj mogućnosti da ga sprovedu, oni treba da odgovaraju kao saizvršioci. U suprotnom, treba da odgovara samo onaj roditelj koji je imao faktičku mogućnost da izvrši dužni nadzor u momentu izvršenja prekršaja.

Takođe, poseban problem postoji u situacijama kada su roditelji razvedeni, a jedan od njih samostalno vrši roditeljsko pravo. U tom slučaju, postavlja se pitanje da li odgovornost snosi roditelj kome je povereno roditeljsko pravo ili roditelj kod koga se dete nalazilo u vreme izvršenja prekršaja (Jeličić, 2019, str. 152). Imajući u vidu to da faktičko propuštanje dužnog nadzora predstavlja osnov supstitutivne odgovornosti prema čl. 72 st. 1 Zakona o prekršajima, prekršajno bi trebalo da odgovara onaj roditelj koji je imao faktičku mogućnost da spreči izvršenje prekršaja.

Još jedno značajno pitanje koje se u praksi postavlja odnosi se na izbor odgovarajuće prekršajne sankcije za roditelje, kao i na način njene individualizacije. Pri tom, neophodno je uspostaviti ravnotežu između poštovanja načela pravičnosti i primene čl. 72 st. 1 Zakona o prekršajima, prema kojem se roditelj kažnjava "kao da je sam učinio prekršaj". Dodatne nedoumice izazivaju (ne)mogućnost izricanja zaštitnih mera roditeljima i situacije u kojima je roditelj neuračunljiv u prekršajnom pravnom smislu, što otvara pitanje mogućnosti izricanja kazne i mera lečenja (Ristivojević i Ilić, 2016, str. 163). Kako bi se otklonile navedene pravne praznine, *de lege ferenda* se zahteva preciziranje vrste prekršajnih sankcija koje se mogu izreći roditeljima koji odgovaraju za prekršaj deteta, ali i za prekršaj maloletnika, kriterijuma za ocenu olakšavajućih i otežavajućih okolnosti u postupku individualizacije prekršajne sankcije, uslova za primenu zaštitnih mera, kao i postupanja u slučaju neuračunljivosti roditelja.

U stručnoj literaturi se navodi niz procesnopravnih izazova koji prate primenu zakonskih odredbi o roditeljskoj odgovornosti za prekršaje deteta i maloletnika. Ovi izazovi obuhvataju: primenu instituta prekršajnog naloga u slučajevima kada prekršaj učini maloletno lice; nepostojanje jasnih zakonskih normi o vođenju jedinstvenog ili odvojenog postupka prema roditeljima i maloletniku; mogućnost da se postupak prema maloletniku obustavi, dok se istovremeno vodi protiv roditelja; pitanje upisa roditelja u Registar sankcija i Registar neplaćenih novčanih kazni, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizilaze, kao i niz drugih procesnopravnih problema u praksi (Ristivojević i Milić, 2016, str. 167).

Jedan od značajnijih procesnopravnih problema u pogledu odgovornosti roditelja za prekršaj odnosi se na (ne)mogućnost izdavanja prekršajnog naloga roditelju kao potencijalno odgovornom licu. Ovde, pre svega, treba imati u vidu da se prekršajni nalog, prema čl. 168 st. 1 i st. 2 Zakona o prekršajima, može izdati isključivo kada je za određeni prekršaj predviđena jedino novčana kazna u fiksnom iznosu, pri čemu je izričito propisano da za takve prekršaje nije moguće podnošenje zahteva za

pokretanje prekršajnog postupka. Imajući u vidu da se odgovornost roditelja zasniva na oceni da li je došlo do propusta u vršenju dužnog nadzora nad detetom, kao i na utvrđivanju konkretnih okolnosti u vezi sa ponašanjem deteta i roditelja, jasno je da se postojanje takve odgovornosti može pouzdano utvrditi isključivo u okviru prekršajnog postupka koji omogućava izvođenje dokaza i njihovu ocenu (Ristivojević i Ilić, 2023, str. 185).

Pored toga, od zakonodavca se očekuje da uredi pitanje vođenja jedinstvenog ili odvojenog prekršajnog postupka prema roditeljima i maloletniku, uzimajući u obzir kako najbolji interes maloletnika, tako i principe procesne ekonomičnosti i pravne sigurnosti. To podrazumeva i definisanje pravnog okvira u kojem bi bilo omogućeno vođenje jedinstvenog postupka onda kada priroda prekršaja i okolnosti konkretnog slučaja to opravdavaju, uz obaveznu primenu procesnih pravila koja se odnose na maloletnike kao učinioce prekršaja.

U neposrednoj vezi sa prethodnim pitanjem je i problem (ne)mogućnosti obustave postupka protiv roditelja u situaciji kada sud, u skladu sa čl. 297 st. 1 Zakona o prekršajima, odluči da ne vodi prekršajni postupak protiv maloletnika. Naime, pomenutom odredbom sudu je ostavljena mogućnost da oceni kada vođenje postupka prema maloletniku ne bi bilo celishodno, s obzirom na prirodu prekršaja, okolnosti njegovog izvršenja, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. Međutim, ista procesna mogućnost nije predviđena u odnosu na punoletna lica, što za posledicu može imati i nastavak postupka prema roditeljima i njihovo eventualno kažnjavanje, iako se prema maloletniku postupak uopšte nije vodio niti je u njemu utvrđena maloletnikova prekršajna odgovornost (Ristivojević i Milić, 2016, str. 167). U tom smislu, bilo bi opravdano zakonom propisati obavezu suda da, u slučaju obustave postupka prema maloletniku istovremeno preispita osnovanost daljeg vođenja postupka protiv roditelja, naročito ukoliko se njihova eventualna odgovornost zasniva isključivo na prekršajnom ponašanju maloletnika i propustu u vršenju dužnog nadzora nad njim, a ne na samostalnom protivpravnom delovanju.

Dodatni procesnopravni izazov, koji je istaknut u već pomenutoj literaturi, odnosi se na upis roditelja u evidencione registre, kao što su Registar sankcija i Registar neplaćenih novčanih kazni i drugih novčanih iznosa. Jedno od *de lege ferenda* rešenja odnosi se na potrebu zakonskog preciziranja kriterijuma za upis roditelja u navedene registre, kao i pravnih posledica koje iz takvog upisa proizilaze, uzimajući u obzir da roditelji ipak nisu neposredni učinioци prekršaja. Pored toga, bilo bi opravdano razmotriti skraćenje roka evidencije za ovakav vid odgovornosti, u cilju obezbeđivanja pravne sigurnosti.

Zaključak

Jedna od specifičnosti prekršajnog prava Republike Srbije je postojanje instituta odgovornosti roditelja za prekršaje koje izvrše njihova deca, što zahteva njegovo precizno zakonsko definisanje i doslednu primenu u praksi. Propisivanje prekršajne roditeljske odgovornosti opravdano je, pre svega, da bi se roditelji podstakli na save-sno vršenje roditeljskog prava, pravilno vaspitavanje i efikasno vršenje nadzora nad ponašanjem maloletnih lica. Međutim, da bi ovaj institut zaista ispunio svoju svrhu i ostvario preventivno delovanje, neophodno je uspostaviti ravnotežu između zaštite najboljeg interesa deteta i srazmerne prekršajne odgovornosti roditelja.

Iako je normativni okvir prekršajne roditeljske odgovornosti definisan u čl. 72 Zakona o prekršajima, brojni materijalnopравни i procesnopравни izazovi analizira-ni u ovom radu ukazuju na potrebu njegovog sveobuhvatnog unapređenja. Uočeni nedostaci u zakonskom tekstu ukazuju na potrebu reforme ovog instituta i značajnu intervenciju kako u Zakonu o prekršajima, tako i u drugim posebnim zakonima koji propisuju odgovornost roditelja za prekršaje koje izvrše maloletnici. Pored toga, brojne pravne praznine u ovoj oblasti dovode do nerazvijene i nedosledne prakse prekršajnih sudova, što dovodi do ugrožavanja poverenja u nacionalni pravni po-redak i povećanja stepena pravne nesigurnosti. Uz to, imajući u vidu da se u sud-skoj praksi roditelji izuzetno retko sankcionišu za prekršaje njihove dece, institut prekršajne roditeljske odgovornosti ima pretežno deklarativno dejstvo, što dovodi u pitanje njegovu efikasnost u suzbijanju maloletničkog prekršajnog ponašanja. Sto-ga, prvi korak u izgradnji adekvatnijeg odgovora na navedeni društveni problem je dopuna zakonskih odredbi o odgovornosti roditelja, uključujući definisanje uslova, granica i posledica njihove odgovornosti u skladu sa osnovnim načelima prekršaj-nog prava. To će, posledično, dovesti i do efikasnije primene ovog instituta u praksi.

Važno je istaći i da prekršajna roditeljska odgovornost ne sme biti posmatrana isključivo kao represivni pravni mehanizam. Ona treba da bude deo sveobuhvat-nog društvenog pristupa koji će uključivati preventivne mere, edukaciju i roditelja i dece, institucionalnu podršku porodici i brojne druge društvene aktivnosti usme-rene na vaspitavanje i obrazovanje maloletnih lica. Tek u okviru takvog sistemskog odgovora, prekršajna odgovornost može biti opravdana kao krajnje sredstvo koje deluje pravično i efikasno u ostvarivanju i zaštiti najboljeg interesa deteta i društve-ne zajednice u celini.

Reference

- Bajović, V. (2017) 'Neokonzervativni pristup u borbi protiv maloletničke delinkvencije i odgovornost roditelja', u: Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji VII deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 219-234.
- Brank, E. and Weisz, V. (2004) 'Paying for the Crimes of Their Children: Public Support of Parental Responsibility', *Journal of Criminal Justice*, 32, 465-475.
<https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2004.06.010>
- Delić, N. i Bajović, V. (2022) *Priručnik za prekršajno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Humm, R. (1991) 'Criminalizing poor parenting skills as a means to contain violence by and against children', *University of Pennsylvania Law Review*, 139(4), 1123-1161.
<https://doi.org/10.2307/3312384>
- Jeličić, M. (2019) 'Prekršajna odgovornost roditelja po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja', *Civitas*, 9(2), 140-160.
- Jeličić, M. (2021) 'Izazovi primene i tumačenja propisa u praksi prekršajnih sudova', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 59(2), 73-92.
<https://doi.org/10.47152/rkkp.59.2.5>
- Jovanović, A. (2024) *Krivičnopravna odgovornost roditelja za protivpravna dela deteta*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Jovanović, S. i Pašalić, Z. (2016) 'Maloletni učinioci prekršaja sa elementima nasilja', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 54(2-3), *Crimen*, 7(3), 397-410.
- Kovačević, M. (2022) 'Specifičnosti položaja maloletnika u prekršajnom postupku i prekršajne sankcije za maloletnike u Srbiji', u: Macanović, N. (ur.) *Poremećaji u ponašanju djece i mladih*. Banja Luka: Centar modernih znanja, Resursni centar za specijalnu edukaciju, 249-256.
- Milić, Lj. (2010) 'Položaj maloletnika u prekršajnom postupku', u: Šarkić, R. (ur.) *Zbornik sudske prakse prekršajnih sudova u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje sudija za prekršaje RS, 164-188.
- Milić, Lj. (2013) 'Materijalno-pravne odredbe o maloletnicima u novom Zakonu o prekršajima', u: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku*. Beograd: Pravosudna akademija, USAID Srbija, 7-34.
- Mrvić-Petrović, N. (2015) 'Materijalnopravni aspekt prekršajnog prava u odnosu na maloletnike', u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 169-178.
- Ristivojević, B. i Milić, I. (2016) 'Odgovornost roditelja za prekršaje koje učine njihovi potomci', *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 64(1), 154-174.

<https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1601154R>

- Ristivojević, B. i Milić, I. (2018) *Osnovi prekršajnog prava*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.
- Ristivojević, B. i Milić, I. (2023) *Komentar Zakona o prekršajima*. Beograd: Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2013a) 'Specifičnosti postupanja sa maloletnicima u prekršajnom postupku', u: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku*. Beograd: Pravosudna akademija, USAID Srbija, 65-88.
- Škulić, M. (2013b) 'Osnovi maloletničkog prekršajnog prava', u: Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji III deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 41-64.
- Škulić, M. (2022) *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stevanović, I. (2013) 'Zaštita prava maloletnika u prekršajnom postupku', u: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku*. Beograd: Pravosudna akademija, USAID Srbija, 89-126.
- Stojanović, Z. (2012) 'Značaj pojma prekršajne odgovornosti za prekršajno pravo', *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 50(1-2), 23-38.
- Vallentyne, P. (2002) 'Equality and the duties of procreators', in: Archard, U., Macleod, C.M. (eds.) *The moral and political status of children*. Oxford: Oxford University Press, 193-211.
- Vuković, I. (2024) *Prekršajno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Živković, N. (2020) 'Krivična neodgovornost dece – zločin bez kazne i moguća rešenja', *Strani pravni život*, 64(3), 151-164. <https://doi.org/10.5937/spz64-27790>

Pravni propisi

- Krivični zakonik* (2024) Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024.
- Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima* (2025) Službeni glasnik RS, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 – odluka US, 55/2014, 96/2015 – dr. zakon, 9/2016 – odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 – dr. zakon, 87/2018, 23/2019, 128/2020 – dr. zakon, 76/2023 i 19/2025.
- Zakon o prekršajima* (2019) Službeni glasnik RS, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – odluka US, 91/2019 – dr. zakon i 112/2022 – odluka US.
- Zakon o zaštiti životne sredine* (2024) Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – dr. zakon, 43/2011 – odluka US, 14/2016, 76/2018, 95/2018 – dr. zakon i 94/2024 – dr. zakon.

The legal framework of parental liability for misdemeanors committed by their children in the Republic of Serbia

Maša Marković^a

This paper, applying formal-dogmatic and comparative legal methods, analyzes the legal institute of parental liability for misdemeanors committed by their children, as regulated under Article 72 of the Serbian Law on Misdemeanours. The aim of the paper is to identify key substantive and procedural challenges in the application of this provision and to propose specific *de lege ferenda* solutions aimed at more precisely defining the grounds, scope and consequences of parental liability in misdemeanor law. Particular attention is devoted to specific substantive issues concerning parental liability, such as the determination of whether parents are jointly or individually liable; the criteria for selecting and individualizing misdemeanor sanctions; the (im)possibility of imposing protective measures on parents and the legal status of parents who lack misdemeanor capacity. The second part of the paper addresses specific procedural problems and questions related to the implementation of misdemeanor sanctions, including the lack of clear legislative provisions on whether proceedings should be conducted jointly or separately against parents and juveniles; the possibility of discontinuing proceedings against the juvenile while continuing them against the parent and the issue of entering parents into the Register of Sanctions and the Register of Unpaid Fines. The main findings emphasize the need for more precise and systematic legislative regulation of this area, in order to guarantee legal certainty, fair treatment of parents and the protection of the best interests of the child.

KEYWORDS: parental liability for misdemeanors, child, juveniles, misdemeanors, Law on Misdemeanours.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Research Assistant, Institute of Criminological and Sociological Research.

Moralna panika u vezi sa maloletničkom delinkvencijom

Ana Nešić^a

Kroz istoriju su mladi u više navrata bili predmet moralne panike, a društvo ih je označavalo kao nemoralne zbog čestog odstupanja od opšteprihvaćenog načina života. Danas se ta okolnost nije značajnije promenila, na šta ukazuju i brojni medijski sadržaji u kojima su mladi predstavljeni u negativnom kontekstu, često kao nasilnici. Uzimajući u obzir okolnost da se stvarna zastupljenost maloletnika u ukupnom kriminalitetu ne odgovara stanju predstavljenom, na prvom mestu, u medijima, takvi sadržaji neretko dovode do osećaja uznemirenosti i zabrinutosti šire javnosti, što potom utiče na kreiranje predstave o mladima kao problematičnim članovima društva. Iako su u stvaranju moralne panike oko mladih važne reakcije različitih segmenata društva (medija, javnosti, organa formalne socijalne kontrole, vladajuće elite i pripadnika društvenih pokreta), dominantni akter u formiranju slike o maloletnom delinkventu su masovni mediji. Način izveštavanja medija o maloletničkoj delinkvenciji značajno oblikuje stav javnosti o mladima, što dovodi do preteranih reakcija pojedinih delova društva i zauzimanja stava o načinu na koji bi trebalo rešavati problem prestupništva mladih. Nasilničko ponašanje maloletnika, vršnjačko nasilje (kako ono u fizičkom, tako i ono u virtuelnom svetu), i drugi bezbednosni rizici, pogotovo oni u školskim sredinama, su uvek aktuelne teme koje izazivaju veliku pažnju javnosti, pa ne čudi što se mediji često opredeljuju da o njima senzacionalistički izveštavaju. Tako predstavljeni događaji lako dovode do paničnih reakcija javnosti i preuveličavanja ozbiljnosti situacije. S toga je od velike važnosti imati na umu da primena represivnih mera prema maloletnicima, koje bi trebalo da brzo umire javnost, ne dovode do rešavanja uzroka nastanka problema, kao ni do suzbijanja maloletničke delinkvencije u društvu.

KLJUČNE REČI: moralna panika, mladi, maloletnička delinkvencija, mediji.

^a Student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
E-mail: annadidanovic2411@gmail.com.

Uvod

Moralna panika je termin koji je sedamdesetih godina prošlog veka upotrebio Stenli Koen za opisivanje preterane reakcije medija, policije i šire javnosti u vezi sa aktivnostima pojedinih društvenih grupa, koje uglavnom predstavljaju njihova bezazlena ponašanja, ali način na koji su njihovi postupci medijski prikazani, najčešće kroz senzacionalističke naslove i tekstove, utiče na pojavu zabrinutosti i straha javnosti (Marsh and Melville, 2011, str. 2). Moralna panika je nekada nastajala kao rezultat nenamernog ishoda novinarskog izveštavanja, ali se čini da je danas moralna panika postala način da se na određene dnevne događaje skrene pažnja javnosti, jer se time obezbeđuje emocionalna uključenost koja povećava interesovanje javnosti. Grupe koje se služe moralnom panikom se razlikuju, političari takvim pristupom mogu dobiti podršku za svoje aktivnosti, biznismeni mogu ostvariti veći profit, ali je zajedničko da za sve te događaje javnost saznaže putem medija (McRobbie and Thornton, 1995, str. 559-560).

Mediji imaju veliku ulogu u kreiranju predstave građana o kriminalitetu, a stav je mnogih autora da su mediji često najvažniji činilac u određivanju stavova javnosti o zločinu i načinima na koje se na takva dela reaguje (Ignjatović, 2017, str. 20). Često su predmet interesovanja medija mladi i njihova negativna ponašanja. Jedna od posledica senzacionalističkog izveštavanja o pojedinim aspektima maloletničke delinkvencije je stvaranje pogrešne predstave o njenoj rasprostranjenosti. Davanje pažnje i medijskog prostora samo određenim događajima, posebno onima u kojima dominira nasilje, brutalnost i agresivnost mladih, formira iskrivljenu sliku o maloletničkoj delinkvenciji, koja se često ne podudara sa njenom stvarnom zastupljenošću u društvu (Gray, 2003, str. 45). Mladi su kroz istoriju u više navrata bili predmet moralne panike, a društvo ih je označavalo kao nemoralne jer su često odstupali od opšteprihvaćenog načina života. U savremenom društvu se ta okolnost nije značajno promenila. Danas je primetan trend čestog isticanja porasta stope zastupljenosti maloletničke delinkvencije, što je rezultat medijskog izveštavanja kojim se iznose zabrinjavajući podaci, pretežno bez navođenja izvora iz kojih oni potiču, dok stručnjaci, oslanjajući se na zvaničnu statistiku, navode da je primetna stagnacija ili čak pad zastupljenosti maloletničke delinkvencije u užem smislu¹ tokom poslednjih godina (Igrački i Ilijić, 2016, str. 193). Na ovaj način se kreira iskrivljena slika o pravim

¹ U stručnoj literaturi se maloletnička delinkvencija najčešće posmatra u užem i u širem smislu. Maloletnička delinkvencija u užem smislu obuhvata ponašanja koja su inkriminisana krivičnim zakonima kao krivična dela i koja bi, da su izvršena od strane punoletnih lica bila označena kao kriminalitet. U širem smislu se pod maloletničkom delinkvencijom podrazumevaju svi oblici devijantnog ponašanja maloletnika, poput sitnih kažnjivih dela mladih, bekstva od kuće, opijanja i sl. (Ignjatović, 2021, str. 15).

razmerama delinkvencije mladih, a usled preteranih reakcija pojedinih članova društva (medija, javnosti, policije), ona počinje da se opaža kao realan problem. Vremenom dolazi i do insistiranja na promenama i aktivnostima koje će, po mišljenju nekih aktera moralne panike, dovesti do rešavanja problema delinkvencije mladih, kao i zaštite i veće bezbednosti članova društva (Prodović, 2011, str. 385).

Evolucija moralne panike u vezi sa mladima

Iako se termin moralna panika pojavljaju u XX veku, ponašanja koja su dovodila do preterane reakcije šire javnosti imaju mnogo dužu istoriju. Tokom XIX veka se u britanskom društvu stvorila panika u vezi mladih koji vrše razbojništva na ulicama koristeći sredstva prigodna za gušenje i davljenje žrtvi. Mediji su pomogli stvaranju atmosfere još većeg straha i panike među građanima pišući članke o različitim iskustvima žrtava ovih zločina. Reakcija medija, javnosti i vlasti je bila toliko snažna da su usledile značajne promene u društvu, poput izmene zakonodavstva koje je za cilj imalo uvođenje strožih kazni za mlade prestupnike, u okviru kojih je bio i povratak fizičkog kažnjavanja (Marsh and Mellville, 2011, str. 10).

Termin „moralna panika“ prvi je upotrebio Stenli Koen kako bi opisao situaciju u kojoj mediji, javnost, pripadnici organa formalne socijalne kontrole, najviših organa vlasti i aktivisti reaguju na određena problematična ponašanja mladih. Koen je istakao da problem predstavljaju neadekvatne, preterane reakcije velikog dela društva na ispoljavanje određenih ponašanja koja ne zavređuju takva reagovanja. Mediji, u želji da dostignu što veću popularnost i tiraž, izveštavaju o velikom udelu maloletnika u nasilničkom kriminalitetu, i kriminalitetu uopšte, čime postaju odgovorni za izazivanje panike u društvu i stvaranju slike o maloletnom delinkventu kao neprijatelju. Primer toga su mnogobrojni novinski naslovi koji su maloletnike predstavljali kao vandale i nasilnike, isticali rizik koji njihovo ponašanje predstavlja za društvo, dok je u stvarnosti zastupljenost maloletnika u izvršenju takvih zločina bila potpuno drugačija (Goode and Ben-Yehuda, 2009, str. 22-23).

Koen je posebno pažnju posvetio moralnoj panici koja je nastala šezdesetih godina prošlog veka u Engleskoj usled preterane reakcije medija, javnosti i policije na pojavu „motociklista i roker“ (engl. *mods and rockers*). Mladi koji su pripadali ovoj grupaciji okarakterisani su kao opasnost, čime je stvorena velika disproporcija između stvarne i percipirane pretnje koju oni predstavljaju po društvenu zajednicu (Cohen, 1980, str. 9). Početkom decenije niko nije ni obraćao pažnju na stil oblačenja mladih, a sam termin „roker“ nije ni bio upotrebljavan u javnosti. Zbog senzacionalističkih naslova i novinskih članaka na tu temu, stvorila uznemirenost i panika među građanima, ali i želja da se sprovedu promene koje će opasnost iskoreniti. Me-

đutim, samo nekoliko godina nakon ovih dešavanja, prestaje interesovanje medija za njih i oni nestaju iz svesti javnosti (Marsh and Mellville, 2011, str. 3).

Još jedan od primera moralne panike u Engleskoj koji je povezan sa stilom oblačenja mladih je sličaj „kukuljica“ (engl. *hoodies*). Trend je započeo tako što su mladi, inspirisani filmskim i muzičkim zvezdama, počeli da nose kapuljače koje su im prekrivale lice. Takav trend je vrlo brzo povezan sa osobama koji potiču iz siromašnih porodica, a nakon nekoliko izvršenih krađa u velikim trgovinskim centrima u kojima su mladi koristili kapuljače kako bi prikrili svoj identitet, svi koji su bili pristalice takvog stila oblačenja su smatrani pripadnicima „kulture kukuljica“ i označeni kao „opasnost po društvo“ (Ignjatović, 2021, str. 151). Rezultat moralne panike stvorene usled „kukuljica“ je zabrana ulaska u neke trgovinske centre, u kojima su krađe bile izvršene, za sve osobe koje nose kapuljače ili kape. Pripadnici najviše političke vlasti u Engleskoj su podržali ovakvu odluku, čime je ona dobila na posebnom značaju. Nastupile su brojne debate na temu da li su oni koji nose kapuljače zaista problem i pretnja društvu. Dok je za jedne „kultura kukuljica“ predstavljala opasnost i prikaz svega onoga što je negativno u britanskom društvu, za druge su bili besmisleni pokušaji da se zabranom nošenja kapuljača na određenim mestima pokuša rešiti problem kriminaliteta, smatrajući da se time ne deluje na uzrok nastanka zločina (Marsh and Mellville, 2011, str. 11). Ni danas nije neuobičajeno videti naslove u medijima koji povezuju nošenje kapuljača sa krađama, vandalizmom ili drugim oblicima nasilničkog ponašanja. Time se „kapuljačama“ daje kriminalna konotacija, a potom se stvara atmosfera u kojoj se vode debate medija, političara, predstavnika društva i javnosti o njihovoj značenju i značaju (Rahman, 2016, str. 113).

Pored panike koja se stvarala oko izgleda i oblačenja mladih, tokom prethodnih decenija je često dolazilo do moralne panike u vezi sa maloletničkim bandama. U Francuskoj je pre više od polovine veka nastao talas panike izazvan mladima koji deluju u bandama i ispoljavaju nasilničko ponašanje, kako prema drugim ljudima, tako i prema institucijama (Ilić, 2017a, str. 167). U Sjedinjenim američkim državama je postojala slična situacija i moralna panika kao i u Evropi. Bande su izazivale osećaj straha kod građana, a njihovi članovi su označeni kao pretnja zajednici. Ti-nejdžeri, bez obzira na to da li su pripadali nekoj bandi, su izazivali uznemirenost i strah kod građana, a to je povlačilo i njihovu stigmatizaciju i stvaranje marginalnog statusa u društvu. Iako je postajala utemeljenost za osećaj straha od maloletničkih bandi, s obzirom na to da su njihovi pripadnici vršili dela nasilničkog i imovinskog kriminaliteta i upuštali se u zloupotrebu opojnih droga, u realnosti je bilo mnogo više izvršenih dela koja nisu imala veze sa nasiljem (Cyr, 2003, str. 30).

Najčešće teme moralne panike modernih društava nastaju prihvatanjem novih trendova, poput novih muzičkih pravaca (džeza, rokenrola, pank a i sl.), društvenih pokreta (poput feminizma), ekspanzije filmova nasilničkog sadržaja i ispitivanjem uticaja koji takvi sadržaji imaju na društvo. Mediji svakodnevno upozoravaju na neku novu opasnost, tako da je danas lako da neka pojava dobije na značaju i izazove moralnu paniku (Tomson, 2003, str. 16).

Akteri u kreiranju moralne panike u vezi sa mladima

Reakcije članova pet segmenata društva ključne su u stvaranju moralne panike, a to su mediji, široka javnost, organi formalne socijalne kontrole, odnosno policija, političari i pripadnici društvenih pokreta (Goode and Ben-Yehuda, 2009, str. 23).

Mediji

Mediji su od oduvek imali veliku ulogu u stvaranju moralne panike. Kada se neko ili nešto označi kao pretnja vrednostima ili interesima društva, mediji to prikazuju u formi koja je pogodna i lako prepoznatljiva, čime se stvara panika na kolektivnom nivou, jer je percipirana pretnja usmerena prema nečemu što članovi društvene zajednice smatraju posebno važnim i „svetim“ (Tompson, 2003, str. 16-17). Najvažniji činilac u kreiranju moralne panike je način medijskog predstavljanja i tumačenja prvobitnog događaja. Panične reakcije javnosti se stvaraju na osnovu prvih i neobjektivnih predstava o događaju koju su mediji prezentovali. Nakon toga sledi preuveličavanje i preterivanje po svim dimenzijama – po broju učesnika, intenzitetu i posledicama događaja. Usled takvog pisanja, koji podrazumeva i senzacionalističke naslove, stvara se iskrivljena slika o određenom problemu u društvu. Finalna etapa ovog procesa je stvaranje simbola koji se vezuju za predmet moralne panike, i koji dobijaju negativni kontekst (Maširević, 2007, str. 251).

Prvi slučajevi moralne panike u vezi sa mladima su bili povezani sa medijima. Tokom prošlog veka su novinski članci preterano izveštavali o pojedinim događajima, najčešće o aktima vandalizma mladih, koji su u tom momentu činili samo jedan deo u ukupnom kriminalitetu. Međutim, naslovi, kao i načini pisanja o maloletnim delinkventima, davali su na ozbiljnosti slučajevima vandalizma, a na temelju takvog izveštavanja se stvarao stereotip o mladom nasilniku. Vremenom je prestalo da postoji interesovanje medija o istinitosti događaja, a tekstovi koji su pisani su počeli da podsećaju na ono što je ranije pročitano (Cohen, 1972, str. 31-32).

Čest je slučaj da u periodima društvenih promena predmet moralne panike postanu mladi ljudi. Moralna panika se stvara kada mediji izveste o jednom običnom do-

gađaju, a predstave ga neobičnim, čime uvećaju devijacije tako što aktiviraju moralni diskurs u kome se kolektivno demonizuju učinioci tog dela. Nakon toga sledi uznemirenost i zabrinutost, a društvo postaje saglasno u moralnom osuđivanju prestupnika (Jewkes, 2004, str. 239). U osnovi moralne panike ne leži bavljenje uzrocima koji su doveli do nedozvoljenih ponašanja mladih, već insistiranje na hitnom reagovanju države i društva. Senzacionalističko izveštavanje simplifikuje uzroke koji su doveli do delinkventnog ponašanja, što utiče na iznošenje zahteva za pooštavanjem krivičnih sankcija i represije uopšte. Bez obzira da li promena nastupi ili ne, posle određenog vremena se gubi interes javnosti i medija za problem, čime stvarne promene izostaju (Prodović, 2011, str. 386).

Slučajevi moralne panike koji povezuju mlade i nasilje vezuju se i za reakcije medija i štampe na filmove koju su tokom druge polovine prošlog veka prikazani. Najveći talas moralne panike su izazvali filmovi „Paklena pomorandža“ (engl. „*Clockwork Orange*“) i „Ratnici podzemlja“ (engl. „*The Warriors*“), koji su, umesto da budu radikalna kritika savremenih dešavanja, označeni kao glavni izvor problema u Britaniji (Prodović, 2011, str. 387). Radnja filma „Paklena pomorandža“ prati nasilničko ponašanje maloletnih delinkvenata, a nakon što su neki pojedinci nasilje, koje i inače primenjuju, stilizovali na način na koji je to urađeno u filmu, usledio je niz optužbi na račun filma za eskalaciju nasilja u društvu. Nakon jednog incidenta, koji je preuveličan i dramatično opisan u medijama, svi slučajevi nasilja, tuča i obračuna mladih u Britaniji su pripisani negativnom uticaju filma. S druge strane, film o uličnim bandama, nasilju i obračunima, „Ratnici podzemlja“, je stvorio moralnu paniku nakon što je, u blizini bioskopa gde je prikazan film, došlo do obračuna bandi koji je rezultovao lišenjem života učesnika sukoba. Prst je odmah uperen prema filmu, kao okidaču nasilja. I pored toga što su maloletničke bande postojale mnogo pre prikazivanja filma, i što radnja filma ni na koji način nije uticala na povećanje stope kriminaliteta u društvu, značajnije zastupljenosti maloletničke delinkvencije ili ubistava, reakcije raznih delova društva su bile toliko snažne da su se čak i pojedina udruženja građana i crkvene organizacije uzbunile protiv filma (Maširević, 2007, str. 251-252).

Rast moralne panike se poslednjih godina povezuje sa delovanjem masovnih medija. Mediji često selektivno informišu građane o određenim aspektima kriminaliteta, događaji se uglavnom dodatno dramatizuju, a sve to zajedno dovodi do stvaranja iskrivljene slike o kriminalitetu u društvu (Janković, 2018, str. 117). U modernim društvima se do velikog broja informacija dolazi posrednim putem, odnosno primaju se informacije koje su prethodno najčešće obrađene od strane masovnih medija, a zatim se takve vesti plasiraju do javnosti (Marsh and Mellville, 2011, str. 3). Problem u tom procesu je što masovni mediji tragaju za načinima koji će im pomoći u povećanju prodaje, zbog čega se često odlučuju na senzacionalističko izveštavanje. Time se služe kako štampani

mediji, koji su teško su pogođeni globalnom finansijskom situacijom i borbom sa implikacijama tehnološkog napretka u svom poslovnom modelu, tako i brojni internet sajtovi i televizijski programi. Kako bi se povećala finansijska dobit u periodima kada je rast nizak, masovni mediji koriste „internet trolovanje“, odnosno formu provokacije internet korisnika koja dovodi do skandala i moralne panike, a sve u nameri povećanja broja pratilaca sadržaja masovnih medija i promovisanja ideja koje odgovaraju i odražavaju interese malih, moćnih društvenih grupa (Bishop, 2014, str. 14;21).

Masovni mediji ne prestaju da senzacionalistički izveštavaju o svim temama, posebno o nasilju i kriminalitetu, a medijski su posebno atraktivni slučajevi nasilja dece i nasilja nad decom. Bilo da su maloletnici učinio ili žrtve zločina, u dnevnim novinama će se na neprimeren način izvestiti javnost o takvim događajima, kako bi se povećali tiraž i profit. Za medije su izrazito interesantni slučajevi u kojima se povezuju maloletnici i događaji koje karakteriše visok nivo brutalnosti, agresivnosti i nesreće (Glomazić, 2015, str. 59).

Javnost

Koen je u okviru moralne panike uključio i koncept zabrinutosti javnosti. Da bi do moralne panike u društvu došlo, potrebno je da postoji neki latentni potencijal kod javnosti za reakciju na, od strane medija, priloženi problem, kako bi se razvila i raširila panika (Cohen, 1972, str. 11). Osnov za nastanak svake moralne panike nalazi se u prethodno aktiviranoj zabrinutosti opšte javnosti. Izazvana zabrinutost javnosti je samo vatra koja lako može prerasti u požar velikih razmera ukoliko se na takvo raspoloženje i atmosferu u javnosti umešaju mediji svojim izveštavanjem, političari, moralni aktivisti i drugi subjekti svojim javnim nastupima (Ilić, 2017b, str. 299).

Koen je, baveći se problemom moralne panike, iskoristio termin „narodni demoni“ (engl. *folk devil*), kako bi opisano „prigodnog neprijatelja“ odgovornog za sve nedaće, strahove i štete koje nastaju u jednom društvu. Za javnost koja je obuhvaćena talasom moralne panike, ti narodni demoni predstavljaju personifikaciju zla i neprijatelja koga se treba plašiti. Iako su se kroz vreme i društva menjivali narodni demoni i neprijatelji, maloletni delinkventi su bili i ostali označeni kao problematična kategorija (Goode and Ben-Yehuda, 2009, str. 27).

Kontinuirano prikazivanje mladih u negativnom kontekstu u mnogome je uticalo na stvaranje atmosfere straha u javnosti u vezi sa maloletničkom delinkvencijom i nasilništvom, koje veoma često kulminira kada maloletnik izvrši neko teško krivično delo, poput ubistva, razbojništva i sl. (Ilić, 2017a, str. 168). U tom smislu, mediji ostvaruju najsnažniji uticaj na javnost po pitanju izazivanja osećaja straha od maloletničkog kriminaliteta. Nasilnički kriminalitet, kao i kriminalitet maloletnika

uopšte, je nešto čime su mediji opčinjeni i o čemu često izveštavaju, što ima značajnu ulogu u kreiranju percepcije javnosti o pretnji koju mladi mogu predstavljati (Bremner, 1997, str. 18-19).

Organi formalne socijalne kontrole

Organi formalne socijalne kontrole, policija, tužilaštvo, sudovi, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, predstavljaju institucije kojima je primarni zadatak suzbijanje kriminaliteta u društvu. Policija se bavi suzbijanjem kriminaliteta prevencijom, odnosno sprovođenjem mera i aktivnosti na sprečavanju vršenja krivičnih dela, ili represijom, tj. preduzimanjem odgovarajućih mera i radnji u cilju otkrivanja i dokazivanja već izvršenih krivičnih dela. Kada dođe do izvršenja krivičnog dela, zadatak tužilaštva postaje gonjenje učinilaca radi zaštite zakonitosti, ali i prava i sloboda građana. Zadatak sudova je da donesu odgovarajuću odluku u postupku koji bi trebalo da zadovolji sve standarde pravičnog suđenja. Poslednje, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, predstavljaju mesta na kojima osuđenici izdržavaju krivične sankcije, a takođe imaju značajnu ulogu u suzbijanju kriminaliteta, s obzirom na to da od uspeha tretmana koji se sprovodi u ovim ustanovama zavisi i buduće ponašanje osuđenih, a time i zaštita društva od kriminaliteta (Ilić, 2020, str. 66-67).

Uloga organa formalne kontrole u stvaranju moralne panike nije ni poželjno ni očekivano ponašanje, a sami pripadnici tih organa nikada neće javno priznati svoju ulogu u tome, ali se njihovo učešće u tom procesu može pretpostaviti na osnovu poznavanja mehanizama nastanka moralne panike. Njihova uloga može biti aktivna, odnosno podrazumevati svesno i planirano učešće radi postizanja ciljeva koji nisu direktno povezani s idejom efikasnog suprotstavljanja kriminalitetu, kao i pasivna, koja je daleko češća, a obuhvata postupanja pripadnika organa formalne socijalne kontrole u okviru sopstvene nadležnosti koja podržavaju stvaranje ili održavanje moralne panike (Ilić, 2017a, str. 113). Iako je uloga medija ključna u kreiranju moralne panike, njihova izveštavanja se najčešće oslanjaju na stručnjake, obično predstavnike države, policiju, sudove, odnosno njihove zvaničnike, koji definišu parametre određene društvene pretnje (Hall *et al.*, 1978, str. 218).

Kada je reč o ulozi organa formalne socijalne kontrole u vezi sa moralnom panikom i mladima, Stenli Koen je, nadovezujući se na koncept kulture društvene kontrole koja se razvila u periodu moralne panike oko „motociklista i roker“, opisao reakcije dva organa formalne socijalne kontrole, policije i sudova. Policija, prema njegovom tumačenju, ima značajnu ulogu ostvarivanju primarne reakcije na devijantna ponašanja i etiketiranja, ali takođe ima i važnu ulogu u kasnijim fazama moralne panike. Uloga policije u nastanku i razvoju moralne panike je opisana i

zamišljena kao deo procesa kontrole i senzibilizacije. U skladu sa svojom pozicijom u zaštiti društva, policija mora da reaguje na bilo koju uočenu pretnju po zakon i red, što čini njenu kontrolnu ulogu. Deo procesa koji se odnosi na senzibilizaciju ostvaruje indirektan uticaj na policiju tako što je podstiče na akciju koja za primarni cilj ima smanjivanje osećaja zabrinutosti javnosti. Time policija pokazuje da dobro obavlja svoj posao i poboljšava svoj imidž u zajednici (Cohen, 2002, str. 90,97).

Zbog velikih tenzija i sveopšte netrpeljivosti javnosti i policije prema motociklistima i rokerima, u britanskom društvu je tokom trajanje ove moralne panike policija prestala da se vodi principom neutralnog sprovođenja pravde i zaštite prava svakog pojedinca. Na delu su bile razne zloupotrebe policijskih ovlašćenja koje su podrazumevale i nepotrebno uključivanje javnosti u sprovođenju taktike kontrole gomile. Najviše uznemiravanja bilo je rezervisano za mlade ljude kod kojih su bili zapaženi određeni stilovi odevanja, frizure i motori, i za policiju su oni predstavljali legitimnu metu za društvenu kontrolu (Cohen, 2002, str. 99-100).

Uloga sudova tokom moralne panike se najbolje vidi kroz brzinu u kojoj se odluke po pitanju neke krivične stvari donose i težini kazne koja se odmerava učiniocu. U praksi sudova se tada može zapaziti primena brojnih neuobičajenih radnja, poput čestih i proizvoljnih primena mere pritvora, odbijanja prava na jemstvo, neuobičajeno brzo rešavanje slučajeva koji rezultuju donošenjem osuđujuće presude za malolenika i sl. (Cohen, 2002, str. 113).

Tokom perioda moralne panike primetno je da sudovi koriste strože kazne za okrivljene koje smatraju pretnjom društvenim vrednostima. Primena strožih kazni bi morala biti srazmerna uočenoj a ne preuveličanoj pretnji kako bi bila pravedna i imala normativni legitimitet (Gur-Arye, 2018, str. 161).

Vladajuća elita

„Elitistička“ teorija o nastanku moralne panike u društvu podrazumeva da određena mala ali snažna grupa, ili više grupa, planski vodi kampanju koja za cilj ima širenje osećaja straha, zabrinutosti i panike u javnosti, a sve to u nameri odvratanja pažnje javnosti od nekog realnog i ozbiljnog problema koji ugrožava i šteti interesima te grupacije. Takva teorija se zasniva na stanovištu da elite imaju ogromnu moć u društvu, da dominiraju medijima, utiču na izmene zakonodavstva, rad pripadnika organa formalne socijalne kontrole, kao i da ostvaruju kontrolu nad mnogim društvenim grupama i pokretima (Goode and Ben-Yehuda, 1994, str. 164). Pripadnici elite svesno preduzimaju korake u cilju stvaranja moralne panike oko pojava koje nisu u tolikoj meri alarmantne i ne zaslužuju takav publicitet. Ove situacije se

dešavaju u uslovima ekonomske krize, velike nezaposlenosti i siromaštva, kao i niza drugih propratnih problema (Ilić, 2017b, str. 300).

Najpoznatiji primer moralne panike koji je stvorila vladajuća elita je panika u vezi sa uličnim krađama 70-ih godina prošlog veka koja je zadesila Veliku Britaniju. Tada su strah i zabrinutost povodom uličnih krađa imali rapidan rast, iako u stvarnost nije bilo nikakvog povećanja zastupljenosti ovog oblika kriminaliteta. Javnost je postajala sve više uznemirena, mediji su izveštavali o velikoj pretnji koji dolazi od uličnih pljačkaša, a sudovi su na to reagovali učestalim presudama. Razlog takvom stanju nije bio u porastu broja uličnih pljačkaša ili učestalosti njihovih nezakonitih aktivnosti, već u odvratanju kojim se vladajuća elita služila kako bi skrenula pažnju sa ekonomskog stanja u državi (Goode and Ben-Yehuda, 1994, str. 165). Vladajuća elita je kroz medije ubedila javnost da ulični kriminalitet nanosi ozbiljnu štetu britanskom društvu, da je postao svakodnevna pojava koja je dostigla epidemijske razmere, kao i da je rešenje problema stvaranje društva u kojem se policija mora obračunati sa prestupnicima (Goode, Ben-Yehuda, 2009, str. 65).

Da bi vladajuća elita mogla da ostvari svoj cilj i na brz i lak način stvori moralnu paniku u društvu, mora da pogodi koja pojava kod većine ljudi izaziva snažnu emocionalnu reakciju. U tome joj može pomoći poznavanje psihologije mase. Kriminalitet, odnosno neki njegovi aspekti, je pojava na koju ljudi retko ostaju imuni i zbog toga je pogodna da kod javnosti izazove osećaj straha i zabrinutosti koji potom vode u moralnu paniku. Najpogodniji su oni oblici kriminaliteta u kojima se mnogi ljudi prepoznaju kao potencijalne žrtve. Iz tog razloga vladajuća elita najčešće podstiče tradicionalne moralne panike, među kojima je svakako i panika vezana za mlade, a nasilje među mladima u školama ili na sportskim terenima samo su neki od primera (Ilić, 2017b, str. 301-303). Vladajuća elita pokušava da se dodvori „moralnoj većini“ tako što ističe nemoralnost mladih i sve loše u vezi njih (Ilić, 2017a, str. 167).

Društveni pokreti ili interesne grupe

Često se navodi da su jedni od aktera u procesu nastanka moralne panike i društveni pokreti ili interesne grupe. U čemu leži razlika? Društveni pokreti predstavljaju organizovane grupe većeg broja ljudi koji za cilj imaju sprovođenje ili sprečavanje sprovođenja promena u nekom značajnom segmentu društvenog života. One su pretežno formirane od strane laika koji nisu direktno uključeni u politički život, što im otežava iznošenje svojih stavova i namera u medijskom prostoru (Tompson, 2003, str. 28). Interesne grupe čine uticajni pojedinci udruženi radi ostvarenja sopstvenog cilja, a njihovi interesi mogu biti materijalne ili ideološke prirode. Iako se tradicionalno razdvajaju, materijalne i ideološke ciljeve ponekad nije lako separatisati. U javnosti

se aktivnosti interesnih grupa uglavnom povezuju sa njihovom težnjom ka ostvarenju materijalne koristi, međutim, pripadnici interesnih grupa mogu iskreno verovati u proklamovane ideološke ciljeve grupe (Goode, Ben-Yehuda, 1994, str. 166).

Pripadnici društvenih pokreta koriste četiri načina za ostvarivanje svojih ciljeva, a to su nasilje, protesti i demonstracije, pristup medijskom prostoru i direktno obraćanje javnosti. Nasilje je najmanje zastupljen način borbe aktivista jer za većinu društvenih pokreta upotreba nasilja je veoma rizična, posledice upuštanja u takav vid borbe otvaraju mogućnost hapšenja i pritvaranja učesnika, pa je zbog svega toga mali broj onih koje se koriste nasiljem. S druge strane, protesti ili demonstracije mogu uticati na uspeh aktivista ali i dovesti do neprijateljstva sa onim delovima društva na koje se želi uticati takvim aktivnostima. Najuspešniji način borbe društvenih pokreta je probijanje u medijski prostor koji je za ovakve grupe uglavnom zatvoren. Njihova uspešnost zavisi od stepena otvorenosti društva, odnosno je društvo otvorenije i mediji su slobodniji, a samim tim društvene grupe imaju više šansi da izlože svoje ciljeve široj javnosti. Slično prethodno navedenom načinu borbe društvenih pokreta su i javne kampanje koje predstavljaju oblik direktnog obraćanja javnosti, a najčešće se odvijaju kroz medije (Goode, Ben-Yehuda, 2009, str. 143-144).

Koen je prilikom opisivanja moralne panike oko motociklista i ropera istekao da društvene grupe organizovane na lokalnom nivou imaju značajnu ulogu u procesu izgradnje kulture društvene kontrole. On je naveo nekoliko primera kako su društvene grupe pokušale da formalizuju određene političke stavove. Jedan od primera koji autor navodi je udruženje hotela i pansiona „*Great Yarmouth*“ koje je pozvalo i druga udruženja te vrste da zabrane ili ograniče pristup svojim objektima „motociklistima i rokerima“, ističući da se moraju preduzeti neke akcije kako bi se njima stalo na put i zaštitilo društvo od „narodnih demona“ (Cohen, 2002, str. 129-130). Društvene grupe koje su se formirale tokom tog perioda su imale jednu važnu zajedničku karakteristiku sa krstaškim društvenim pokretima a to je bilo zagovaranje rigorozne primene zakona i što stožih kazni prema grupama mladih koji su označeni kao neprijatelji (Cohen, 2002, str. 132).

Moralna panika i maloletnička delinkvencija danas

Fenomen moralne panike se iz socioloških tekstova preselio u medijski prostor i postao veoma popularan termin kojim se opisuju razni događaji, poput problema imigranata i azilanata, vršnjačkog nasilja, pedofilije, pornografije na Internetu (Prodović, 2011, str. 383-384). Prema mišljenju Goode i Ben-Yehuda (1994, str. 36), medijska figuracija mladih obuhvata pet elemenata moralne panike, a to su zabrinutost, neprijateljstvo, konsenzus, disproporcionalnost i nestabilnost. *Zabrinutost* se izražava kroz

stalnu medijsku pažnju koja proizvodi „povećan nivo uznemirenosti“ zbog ponašanja određene grupe. *Neprijateljstvo* se otvoreno pokazuje prema mladima koji se smatraju opasnim, dok istovremeno postoji *konsenzus*, odnosno opšta usaglašenost među „običnim građanima“ da postoji pretnja društvenim vrednostima i da ona potiče od mladih. *Disproporcionalnost* se ogleda u okolnosti da je javna zabrinutost veća od realne pretnje. Na kraju se stvara *nestabilnost* jer se zabrinutost javnosti rasplamsava i zahtevaju se akcije koje će uznemirene građane umiriti.

Masovni mediji igraju ključnu ulogu u stvaranju moralne panike u današnjem društvu. Koliko je snažna njihova uloga u kreiranju predstave odraslih o maloletničkom kriminalitetu ukazuje i studija sprovedena u Sjedinjenim američkim državama koja je, oslanjajući se na podatke iz Nacionalnog istraživanja javnog mnjenja o kriminalitetu i pravosuđu, imala za cilj testiranje odnosa između praćenja medijskih sadržaja u vezi sa kriminalitetom i strahom od viktimizacije odraslih. Jedan od predstavljenih rezultata ove studije je stav primećen kod većine ispitanika koji su, prateći medijske sadržaje o maloletničkoj delinkvenciji, izneli mišljenje da bi maloletnicima trebalo suditi kao odraslima u slučaju da su optuženi za delo nasilničkog kriminaliteta (Allen and Whitt, 2020, str. 30).

Istraživanjem u Holandiji² došlo se do zaključka da u izveštavanju medija o kriminalitetu mladih postoji opšta pristrasnost, odnosno prevelika zastupljenost takvih vesti u popularnoj štampi i novinskim blogovima, dok takva subjektivnost nije primetna u ozbiljnoj štampi. Vesti o kriminalitetu mladih su uglavnom preuveličane u poređenju sa činjenicama, često fokusirane samo na incidente, uz premalo konteksta, čime se stvara osećaj nesigurnosti javnosti, dok se istovremeno ne pruža uvid u uzroke i moguća rešenja za problem delinkvencije mladih. Takav vid izveštavanja o mladima je doprineo stvaranju straha od kriminaliteta i mišljenju da je potrebno primeniti represivne mere u cilju zaštite društvenih vrednosti (Ruigrok *et al.*, 2017, str. 921).

Iako su učinioci približno 90% svih zločina punoletne osobe, odrasli često strahuju da ne postanu žrtve kriminaliteta mladih. Strah viktimizacije ove vrste proističe iz predstave javnosti o mladima, pre svega kao učinilaca lakih krivičnih dela, čija meta može postati svako, ali se ističe i da odrasli, takođe, strahuju da ne postanu žrtve teških krivičnih dela. Medijsko izveštavanje o bagatelnim oblicima kriminaliteta, vršnjačkom nasilju i drugim zločinima mladih, i njihovo simplifikovano tumačenje, dovelo je

² I pored toga što je tokom period između 2007. i 2011. godine značajno opao udeo maloletnika u ukupnom kriminalitetu u Holandiji, javnost se nije osećala bezbednije. S toga je sprovedeno istraživanje koje je za cilj imalo utvrđivanje uticaja medijskog izveštavanja o kriminalitetu mladih i intervjuisanje novinara i njihovih izvora kako bi se istražio odnos između novinara, njihovih izvora i mogućih efekata na javnost u pogledu straha od maloletničke delinkvencije (Ruigrok *et al.*, 2017, str. 907).

do stvaranje odbojnosti prema maloletnicima, kao i utisku da su oni razulareni i da se moraju kontrolisati prema zahtevima iz „sveta odraslih“ (Hilfinger Messias *et al.*, 2008, str. 160; Šestak i Vlajić, 2020, str. 75-76).

Često se u medijima govori o nasilju među decom ili „vršnjačkom nasilju“, a čini se da ta tema poslednjih godina sve aktuelnija, pa bi se moglo postaviti pitanje zašto je to tako? Iako su problemi devijantnog ponašanja i nasilja maloletnika i ranije isticali, opšti je utisak da su oni pre bili bolje kontrolisani. Razlog tome je što su, na jednoj strani, pragovi tolerancije bili viši, dok je, s druge strane, socijalna distanca između učenika i odraslih koji ih okružuju bila manja nego što je to slučaj danas. Novonastala situacija je dovela do problema nasilja među decom koji ne možemo adekvatno da rešimo (Ilić, 2017a, str. 169). Napredak tehnologije je omogućio da se „vršnjačko nasilje“ iz fizičkog preseli u virtuelni svet, pa tako danas nije retkost stvaranje moralne panike oko „sajber vršnjačkog nasilja“, čime se skreće pažnja javnosti na ovaj ozbiljni društveni problem. To, naravno, ne znači da „sajber vršnjačko nasilje“ nije društveni problem vredan pažnje, čak je od velike važnosti edukacija dece i maloletnika o potencijalnim pretnjama sa kojima se mogu součiti u sajber prostoru. Međutim, strah i anksioznost, koji su specifični za moralnu paniku koja se lako stvara oko ovog problema, utiču na nuđenje površnih i pojednostavljenih rešenja koja ne dovode do stvarnog „rešavanja problema“. U takvim situacijama lakše je kazniti nekoliko pojedinaca i stvoriti osećaj da se problem rešava, nego se dublje posvetiti razumevanju uzroka nastanka problema i njegovoj rasprostranjenosti, a što bi olakšalo dolaženje do promišljenog rešenja (Waldron, 2014, str. 225).

Još jedna plodotvorna tema za razvoj moralne panike u vezi mladih danas predstavljaju i ubistva u školama. Tragedije ove vrste privlače veliku pažnju šire javnosti i medija, što posledično vodi ka represivnim reakcijama nadležnih institucija pod okriljem zaštite bezbednosti učenika. Dodatno, usled burnih reakcija na događaj izostaje dublje bavljenje korenima problema i razlozima koji su do toga doveli, a hitno se ide ka usvajanju i primeni mera koje za cilj imaju sprečavanje ponavljanja takvih nasilnih incidenata (Stevković, Raspopović i Vasiljević-Prodanović, 2022, str. 662). Prva asocijacija na problem ubistava u školama za mnoge su teški slučajevi koji su se dogodili širom SAD-a o kojima su izveštavali mediji, a što je dovelo do stvaranja slike o njihovoj izuzetnoj rasprostranjenosti (Ilić, 2017a, str. 170). Slučaj masovnog ubistva u Kolumbajnu, kada su dva učenika ubila njih dvanaest i jednog nastavnika a potom izvršila samoubistvo, je primer incidenta koji je izazvao moralnu histeriju iz koje je nastala moralna panika. Dodatni strah javnosti su podstakle brojne mere koje su tada preduzete u cilju zaštite škole, poput instaliranja video nadzora, metal-detektora, angažovanje službe fizičkog obezbeđenja, nošenje identifikacionih kartica i slično (Stevković, Raspopović i Vasiljević-Prodanović, 2022, str. 669). Slična

situacija se dogodila u Srbiji nakon masakra u osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“, nakon što je učenik starosti 13 godina izvršio nezapamćeni zločin u kojem je usmrtio službenika obezbeđenja, devetoro učenika, a ranio još petoro đaka i nastavnicu istorije (BBC, 03.11.2023). Nakon ovog zločina usledio je niz incidenata u školama koji su bili podstaknuti masakrom u Ribnikaru. Učenici su, u šali i nameri da „imitiraju“ maloletnog ubicu, izazvali paniku u školama, što je dovelo do uznemirenja javnosti (RTS, 04.05.2023). Činjenica da učenik koji je učinio masovno ubistvo ne može biti krivično odgovoran, jer u Srbiji deca mlađa od 14 godina ne podležu krivičnopravnoj odgovornosti, dovela je do još veće uznemirenosti javnosti, iz čega su proistekle preterane reakcije vladajuće elite u vidu iznošenja predloga o izmenama zakona kojima bi se ta granica sa 14 godina spustila na 12 godina³ (Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, 2005; BBC, 04.05.2023). Druge prenataglašene mere na kojima se insistiralo nakon događaja su prisustvo većeg broja policajaca u okolini obrazovno-vaspitnih ustanova, uvođenje kontrole pristupa, izmene zakona koje bi olakšale suspenziju problematičnih učenika i slično. Iako ovakve mere umiruju javnost i dočekane su sa odobravanjem, stručnjaci upozoravaju da se u situacijama tokom kojih dolazi do prenataglašenih emotivnih reakcija mora biti izuzetno oprezan, posebno kada je u reč o promenama zakona⁴.

Danas se slika bezbednosnih rizika u školama najčešće dobija posredstvom medija. Načini na koji se prezentuju problemi u vezi sa nasiljem maloletnika u školama utiču i na njihovu percepciju, a potom i na zauzimanje stava u pogledu načina rešavanja problema. Ukoliko se oko određenog društvenog problema stvori moralna panika, ne može se očekivati da njegovo rešavanje bude adekvatno, jer tom prilikom dolazi do haotičnog preduzimanja akcija koje vrlo često dovode i do pogoršanja situacije. Još jedna opasnost po mlade su stereotipi koje mediji koriste kao jednu vrstu oružja za proglašavanje nekoga ili nečega za bezbednosnu pretnju u školama. Mladi se etiketiraju kao tempirane bombe koje u svakom trenutku mogu da eksplodiraju, a senzacionalistički medijski naslovi i tekstovi samo potpomažu takvom stereotipu (Banović i Ilić, 2012, str. 140-141).

³ Inicijativa za spuštanjem granice krivične odgovornosti maloletnika sa 14 na 12 godina se često spominje u Srbiji, a uglavnom predstavlja odgovor na rešavanje problema učestalosti nasilja među decom. Pre nekoliko godina se u javnosti govorilo o takvoj mogućnosti kada je u medijima predstavljen problem nasilja među decom u školama, ali do izmena zakonodavstava nije došlo (RTV, 03.01.2020).

⁴ Nakon tragedije u OŠ „Vladislav Ribnikar“ maja 2023. godine medijski sadržaji su bili preplavljeni idejama o izmenama zakonodavstva i spuštanja granice krivične odgovornosti maloletnika sa 14 na 12 godina. Stručnjaci iz različitih oblasti su nudili različite argumente i tumačenja ove teme, a najviši predstavnici vlasti su govorili o mogućnosti snižavanje starosne granice krivične odgovornosti. Nakon što je prošao talas moralne panike koji zahvatio javnost posle tragedije, prestalo se pisati, govoriti i razmatrati u uvođenju promena u domaće zakonodavstvo.

Zaključak

Iako zvanični statistički podaci i stručnjaci govore o sve manjoj zastupljenosti maloletničke delinkvencije u društvu, javnost ne prestaje da bude zabrinuta i uznemirena zbog negativnih ponašanja mladih. Najveću zabrinutost javnosti izaziva nasilnički kriminalitet maloletnika. Takvo stanje povremeno dovodi do stvaranje moralne panike u vezi sa mladima, koja povlači različite prenaplašene reakcije određenih društvenih aktera.

Stenli Keon je istakao da su reakcije medija, javnosti, organa formalne socijalne kontrole, vladajuće elite i pripadnika društvenih pokreta ključne u stvaranju moralne panike. Ipak, uloga medija je posebno značajna u tom procesu. Razlog tome nalazi se u važnosti načina prezentovanja prvobitnog događaja od strane medija, od kojeg zavisi percepcija javnosti o problemu, što dalje utiče na reakcije drugih subjekata. Mediji, u nameri da ostvare što veći profit, često ne razmišljaju o posledicama svojih senzacionalističkih naslova i tekstova, TV emisijama i drugim programima kojima doprinose stvaranju moralne panike. Kako su mladi i nasilje uvek interesantne i intrigantne teme, ne čudi što se mediji neretko opredeljuju za „bavljenje“ maloletničkom delinkvencijom. Kontinuirano stavljanje mladih u negativni kontekst dovelo je do stvaranja atmosfere uznemirenosti i straha javnosti od maloletnih delinkvenata. Usled toga, danas imamo situaciju u kojoj je dovoljno da maloletnik izvrši jedan zločin, jedno ubistvo ili razbojništvo, da bi se javnost uznemirila, a potom i pokrenula lavina reakcija.

Moralna panika u vezi sa maloletničkom delinkvencijom nije nova pojava. Tokom devetnaestog veka se stvorila panika oko mladih koji vrše ulična razbojništva davljenjem žrtvi, dok je period dvadesetog veka obeležila panika oko maloletničkih bandi, „motociklista i roker“, „kukuljica“ i sličnih moralnih panika povezanih sa izgledom i oblačenjem mladih. Moralna panika se i danas često stvara oko mladih i uglavnom je povezana sa različitim oblicima njihovog nasilničkog ponašanja, „vršnjačkog nasilja“ i, sve češće, ubistava u školama.

Mediji i dalje predstavljaju glavne aktere u kreiranju moralne panike oko mladih, a način medijskog izveštavanja o maloletničkoj delinkvenciji dovodi do uznemirenosti javnosti i snažnih emocionalnih reakcija. Stvaranje moralne panike oko nekog društvenog problema najčešće vodi ka neadekvatnom rešavanju istog, pa je stoga važno da akcije zvaničnih državnih organa budu promišljene i racionalne. Iako su ideje o sprovođenju represivnih mera prema ciljanoj grupi za javnost primamljive i dovode do brzog smirivanja situacije, donosioci odluka moraju imati na umu da su to samo privremena rešenja koja neće uticati na suzbijanje maloletničke delinkvencije u društvu.

Reference

- Allen, T. T. and Whitt, A. (2020) 'An examination of the relationship between media exposure and fear of victimization: Implications of the superpredator narrative on juvenile justice policies', *Juvenile and Family Court Journal*, 71(4), 23-34. <https://doi.org/10.1111/jfcj.12185>
- Banović, B. i Ilić, A. (2012) 'Uloga medija u rešavanju problema bezbednosnih rizika u školama', u: Kordić, B., Kovačević, A. i Banović, B. (ur.) *Reagovanje na bezbednosne rizike u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Fakultet bezbednosti, 139-151.
- BBC News na srpskom (2023) *Tragedija u Beogradu – ko su nastradala deca iz Ribnikara, a ko Dragan, „čuvar“ koji je đake znao po imenu*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-67285585> (Pristupljeno: 09 Jul 2024)
- BBC News na srpskom (2023) *Tragedija u Beogradu – u kojem uzrastu deca mogu da budu krivično odgovorna*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-65480540> (Pristupljeno: 05 Jul 2024)
- Bishop, J. (2014) 'Representations of 'trolls' in mass media communication: a review of media-texts and moral panics relating to 'internet trolling', *International Journal of Web Based Communities*, 10(1), 7-24. <https://doi.org/10.1504/ijwbc.2014.058384>
- Bremner, M. (1997) *Youth and youth crime: a moral panic a content analysis of four Ontario newspapers*. Master thesis. The Faculty of Graduate Studies of The University of Guelph.
- Cohen, S. (1972) *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and the Rockers*. MacGibbon and Kee Ltd.
- Cohen, S. (1980) *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and the Rockers*. New York: St. Martin's Press.
- Cyr, L. (2003) 'The folk devil reacts: gangs and moral panic', *Criminal Justice Review*, 28(1), 26-46. <https://doi.org/10.1177/073401680302800103>
- Glomazić, H. (2015) 'Uloga medija u socijalnoj konstrukciji realnosti', u: Hughson, M., Stevanović, Z. (ur.) *Kriminal i društvo Srbije: Izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 51-61.
- Goode, E. and Ben-Yehuda, N. (1994) 'Moral panics: Culture, politics, and social construction', *Annual review of sociology*, 20(1), 149-171. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.20.080194.001053>

- Goode, E. and Ben-Yehuda, N. (1994) *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford: Blackwell.
- Goode, E., and Ben-Yehuda, N. (2009) *Moral panics: The social construction of deviance*. John Wiley and Sons. <https://doi.org/10.1002/9781444307924>
- Gray, E. S. (2003) 'Media-Don't Believe the Hype', *Stan. L. and Pol'y Rev.*, 14(1), 45.
- Gur-Arye, M. (2018) 'The legitimacy of judicial responses to moral panic: perceived vs. normative legitimacy', *Criminal Justice Ethics*, 37(2), 141-163. <https://doi.org/10.1080/0731129x.2018.1500130>
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. and Roberts, B. (1978) *Policing the crisis: Mugging, the state, and law and order*. London: Macmillan.
- Hilfinger Messias, D. K., Jennings, L. B., Fore, M. E., McLoughlin, K., and Parra-Medina, D. (2008) 'Societal images of youth: Representations and interpretations by youth actively engaged in their communities', *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 21(2), 159-178. <https://doi.org/10.1080/09518390701217466>
- Ignjatović, Đ. (2017) 'Kazneni populizam', u: Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakciju u Srbiji – tematska monografija*. Beograd: Pravni fakultet, 11-33.
- Ignjatović, Đ. (2021) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet.
- Igrački, J. and Ilijić, LJ. (2016) 'Kriminalitet maloletnika – stanje u svetu i u Srbiji', *Strani pravni život*, 60(1), 185-200.
- Ilić, A. (2017a) *Mediji i kriminalitet – kriminološki aspekti*. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet.
- Ilić, A. (2017b) 'Tradicionalni teorijski pristup u objašnjenju moralne panike', *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, 1/2017, 295-315. <https://doi.org/10.5937/gfb1701295i>
- Ilić, A. (2020) 'Socijalna funkcija moralne panike', *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, 1/2020, 59-75. https://doi.org/10.5937/fb_godisnjak0-29392
- Janković, S. (2018) 'Strah od nasilničkog kriminaliteta', u: Petrović, J., Jovanić, G. (ur.) *Ne nasilju - jedinstven društveni odgovor*. Banja Luka: Centar modernih znanja Banja Luka, 113-122.
- Jewkes, Y. (2004) *Media and Crime*. London, UK: Sage.
- Kashkoulain, E. and Heidari, M. (2021) 'Investigating the Effects of Various Mass Media on Juvenile Delinquency', *Child Rights Journal*, 3(11), 53-63.
- Knežić, B. i Glomazić, H. (2015) 'Medijsko dubljanje žrtava', u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 245-257.

- Malešević, K. (2018) '(Ne)odgovornost novinara u izveštavanju o osetljivim društvenim grupama u štampanim medijima', *CM Komunikacija i mediji*, 42/2018, 27-56. <https://doi.org/10.5937/comman13-14559>
- Marsh, I. and Melville, G. (2011) 'Moral panics and the British media—a look at some contemporary 'folk devils'', *Internet Journal of Criminology*, 1(1), 1-21.
- Maširević, LJ. (2007) 'Moralna panika i film', *Sociologija*, 49(3), 249-262. <https://doi.org/10.2298/soc0703249m>
- McRobbie, A. and Thornton, S. L. (1995) 'Rethinking 'moral panic' for multi-mediated social worlds', *British journal of sociology* 46(4), 559-574. <https://doi.org/10.2307/591571>
- Prodović, B. (2011) 'Uticaj medija na stavove i ponašanja čoveka – mediji i moralna panika', u: *Kriza i perspektiva znanja i nauke*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 380-390.
- Rahman, O. (2016) 'The hoodie: Consumer choice, fashion style and symbolic meaning', *International Journal of Fashion Studies*, 3(1), 111-133. https://doi.org/10.1386/infos.3.1.111_1
- RTS (2023) *Dan posle masakra – četiri incidenta u školama izazvala deca*. Dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/hronika/5185515/posle-masakra-os-vladislav-ribnikar-cetiri-incidenta-u-skolama-.html> (Pristupljeno: 05 Jul 2024)
- RTV (2019) *Profesor Škulić: Ideje o snižavanju granice krivične odgovornosti maloletnika čudne i naopake*. Dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/profesor-skulic-ideje-o-snizavanju-godina-krivicne-odgovornosti-maloletnika-cudne-i-naopake_1076921.html (Pristupljeno 05 Jul 2024)
- Ruigrok, N., Van Atteveldt, W., Gagestein, S. and Jacobi, C. (2017) 'Media and juvenile delinquency: A study into the relationship between journalists, politics, and public', *Journalism*, 18(7), 907-925. <https://doi.org/10.1177/1464884916636143>
- Šestak, N. i Vlajić, M. (2020) 'Mladi delinkvent: ispitivanje nekih aspekata medijske konstrukcije identiteta', *Crimen* 1/2020, 68-78. <https://doi.org/10.5937/crimen2001068s>
- Skakavac, T. (2014) *Recidivizam maloletnih učinilaca krivičnih dela*. Doktorska disertacija. Niš: Pravni fakultet.
- Stevković, LJ., Raspopović, A. i Vasiljević-Prodanović, D. (2022) 'Ubistva u školskom kontekstu: kriminološko-viktimološki osvrt', *Društvene devijacije*, 7(1), 662-674. <https://doi.org/10.7251/zcmz0122662s>
- Tompson, K. (2003) *Moralna panika*. Beograd: Clio.

Waldron, L. M. (2014) Cyberbullying: The social construction of a moral panic, in: *Communication and information technologies annual*. Emerald Group Publishing Limited, 197-230. <https://doi.org/10.1108/s2050-206020140000008023>

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

Zats, M. (1987) 'Chicano youth gangs and crime: the creation of moral panic', *Contemporary Crises* 11, 129-158. <https://doi.org/10.1007/bf00728588>

Moral panic over juvenile delinquency

Ana Nešić^a

Throughout history young people have often been the subjects of moral panics, and society had a tendency to label them as immoral because they had frequently deviated from generally accepted norms. Nowadays, this circumstance has not significantly changed. We are now witnesses that the media often presents young people as bullies and emphasizes their risky behavior. Considering that the actual number of juveniles that are committing such crimes is significantly different, content that primarily comes from media is creating general concern, which then affects the image of young people among public. Although the reactions of various part of society (media, public, formal social control groups, politicians and members of social movements) are important in creating moral panic, the main subject in forming the image of juvenile delinquency is the mass media. The reporting method they use is of great importance in forming public's attitude towards minors, which then leads to an overreaction by a part of society and a stance on how the problem should be addressed. Juveniles violent behavior, peer violence (both in the physical and virtual world), as well as other safety risks in schools, are always alluring topics because they attract great public attention, so it is not surprising that the media often choose to sensationalize these topics. Events presented in that way can easily lead to public panic reactions and exaggeration the seriousness of the situation. Therefore, it is of great importance to keep in mind that conducting repressive measures against minors, which could quickly appease the public, would not lead to solving the causes of the problem, nor to the suppression of juvenile delinquency.

KEYWORDS: moral panic, young people, juvenile delinquency, media.

© 2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Doctoral student, University of Belgrade, Faculty of Security.

UPUTSTVA ZA AUTORE

O ČASOPISU

Revija za kriminologiju i krivično pravo je naučni časopis sa tradicijom dugom 60 godina, čiji su suizdavači Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Prema kategorizaciji časopisa Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Revija je kategorisana kao M51 (Vrhunski časopis nacionalnog značaja) i objavljuje članke iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije, viktimologije, maloletničke delinkvencije i drugih nauka koje proučavaju etiologiju, fenomenologiju, prevenciju i suzbijanje kriminaliteta. Osim toga časopis je indeksiran u sledećim indeksnim bazama: ERIHPLUS, Dimensions, HeinOnline, kao i Cross Ref.

Revija za kriminologiju i krivično pravo objavljuje originalne naučne radove, pregledne radove, prikaze knjiga, stručne radove i polemike.

Radovi ne smeju biti ranije objavljivani, niti se njihovo objavljivanje sme razmatrati na drugom mestu.

Svi prijavljeni radovi podležu proveri plagejarizma ili autoplagijarizam.

Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje se objavljuju po redosledu koje odrede urednici.

Revija za kriminologiju i krivično pravo je časopis koji se izdaje u režimu otvorenog pristupa. Sav sadržaj časopisa je dostupan besplatno. Korisnici mogu da čitaju, preuzimaju, kopiraju, distribuiraju, štampaju i pretražuju tekst članaka u celosti, kao i da uspostavljaju HTML linkove ka njima, bez obaveze da za to traže saglasnost autora ili izdavača. Postupak prijavljivanja rukopisa, recenzije, obrada i objavljivanje rada su besplatni.

PODNOŠENJE RADOVA

Svi radovi se podnose preko onlajn platforme na adresi: <https://rkkp.org.rs/>. Ukoliko se prvi put prilaže rad u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, neophodno je da autor prethodno otvori korisnički nalog, izborom opcije "registracija". Tom prilikom popunjava dati obrazac sa osnovnim podacima o sebi i svojoj ekspertizi. Svaki sledeći put kada autor pristupi ovoj opciji, prijavljuje se koristeći korisničko ime i kreiranu lozinku. Nakon toga, autor može da započne procedure prijave rada izborom opcije "novi rukopis".

Na svom profilu, u rubrici “moji rukopisi”, autor može da prati status rukopisa koje je predao za časopis, od dana prijema, recenzije, ispravki i konačne odluke o prihvatanju/odbijanju rada.

Prijavljivanjem rukopisa autori garantuju da rukopis nije prethodno objavljen, niti je u postupku donošenja odluke o objavljivanju u drugom časopisu, da su svi autori pregledali rad pre prijavljivanja i saglasni sa objavljivanjem u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, kao i da su kao autori navedena sva i samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa.

RECENZIRANJE

Svaki prijavljeni rad podleže postupku provere usklađenosti sa tehničkim uputstvima za autore i dvostrukoj anonimnoj recenziji. Pre nego rad bude upućen recenzentima, uredništvo procenjuje da li je rad podoban za objavljivanje u časopisu imajući u vidu njegovu formu i tematsku oblast.

Cilj recenziranja jeste da uredništvu olakša donošenje odluke o tome da li pristigli rad treba prihvatiti za objavljivanje ili odbiti, ili da se kvalitet rada, kroz eventualne korekcije koje predlože recenzenti, unapredi. Recenzenti se biraju isključivo prema oblasti svoje ekspertize, odnosno da li raspolažu relevantnim znanjem za ocenu rada. Kako bi se prevenirao sukob interesa, recenzent i autor/i ne smeju dolaziti iz iste institucije.

Recenzente određuju urednici, bilo individualno ili na osnovu preporuka od strane članova redakcije. Recenzenti dobijaju obrazac za recenziju zajedno sa rukopisom za evaluaciju. Kompletna procedura, od prijave do prihvatanja/odbijanja rukopisa, može se pratiti na sajtu časopisa Revija za kriminologiju i krivično pravo.

PRIPREMA RUKOPISA

Dužina rada

Originalni naučni radovi i pregledni radovi treba da budu obima do 36.000 karaktera (sa razmacima), bez naslova apstrakta, ključnih reči, liste referenci, tabela, grafikona i zahvalnice. Uredništvo može odobriti objavljivanje dužih članaka kada naučni sadržaj to zahteva.

Prepiska, naučne kritike, debate ili prikazi treba da budu obima do 10.000 karaktera (sa razmacima), isključujući listu referenci, tabele, grafikone i zahvalnicu.

Format rada

Autori treba da koriste latinično pismo u tekst procesoru *Microsoft Word*, stranice veličine A4, sa marginama 2,54, fontom *Times New Roman*, proredom 1,5 i veličinom slova 12.

Naslov rada se piše početnim velikim slovom, podebljano i centrirano, veličinom fonta 14. Naslovi prvog nivoa (naslovi odeljaka) pišu se početnim velikim slovom, podebljano, centrirano i veličinom fonta 12. Naslovi drugog nivoa pišu se početnim velikim slovom, kurzivom, centrirano i fontom 12. Naslovi trećeg nivoa se pišu početnim velikim slovom, centrirano i fontom 12. Naslovi ne treba numerisati.

Naslov rada (Times New Roman, 14, Bold)

Naslov poglavlja (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Jezik

Rukopis mora biti pisan jasno i u skladu sa gramatičkim pravilima. Rukopisi sa brojnim pravopisnim i gramatičkim greškama neće biti prihvaćeni. Uredništvo zadržava pravo lektorisanja i korekcije radova pre objavljivanja.

Naslovna strana

Prva stranica treba da sadrži: naslov rada, podatke o autoru/ima, apstrakt i 4-5 ključnih reči.

Naslov

Naslov rada treba da bude sažet i informativan, relevantan za temu rada i da sadrži reči pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ukoliko je rad napisan na srpskom jeziku, potrebno je obezbediti prevod na engleski.

Zahvalnica/Finansiranje

Za finansijsku podršku, tehničku pomoć, savete i druge forme priznanja i finansiranja, otvoriti zvezdicu na kraju naslova.

Apstrakt

Potrebno je dostaviti apstrakt do 250 reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti apstrakt na engleskom jeziku na kraju rada. Apstrakt ne treba da sadr-

ži reference. Apstrakt za originalne istraživačke radove treba da sadrži jasno navedenu temu, ciljeve istraživanja, istraživačka pitanja/hipotezu, rezultate i diskusiju. Za ostale vrste radova preporučuje se nestrukturirani apstrakt, osim za prikaze knjiga za koje nije dostaviti apstrakt.

Ključne reči

Uz apstrakt treba dostaviti tri do osam ključnih reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti ključne reči na engleskom jeziku na kraju rada. Ključne reči treba da budu relevantne za temu rada, pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ključne reči su navedene ispod apstrakta i odvojene su zarezom.

KLJUČNE REČI: jedna, dve, tri

Skraćenice

Za svaku skraćenicu koja se koristi u rukopisu pri prvom navođenju treba navesti pun naziv.

Primeri: Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR), Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), Evropska unija (EU), Evropski sud za ljudska prava (ESLJP), Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Standardne skraćenice ne treba definisati (npr. i sl.)

Tabele, grafikoni i slike

Tabele i grafikoni treba da budu kreirani u *Word* formatu ili formatu kompatibilnom sa *Word* formatom i označeni arapskim brojevima redosledom kojim se pojavljuju u tekstu, zajedno sa jasnim naslovom koji ih opisuje. Tabele, slike i grafikoni treba da budu razumljivi bez pozivanja na tekst. U tekstu ih pozovite na sledeći način: „u tabeli 1“ i „na slici 1“. Napomena u kojoj se objašnjava njihov sadržaj, uključujući skraćenice i zvezdice kojima se označava verovatnoća, navodi se ispod tabele, grafikona ili slike.

Redni broj i oznaka tabele, grafikona ili slike treba da budu napisani iznad njih podebljanim slovima, poravnato sa leve strane. Naslov tabele, grafikona ili slike treba da bude napisan ispod broja i oznake, sa početnim velikim slovom, kurzivom i poravnato sa leve strane.

Tabele ne bi trebalo da sadrže vertikalne linije. Horizontalne linije treba koristiti na vrhu i dnu tabele i za odvajanje zaglavlja od ostalih redova. Svi tekstualni unosi treba da počinju velikim slovom. Naslovi u zaglavlju i svi unosi treba da budu cen-

trirani, osim unosa u krajnjoj levoj koloni, koja treba da bude poravnata levo bez tačke na kraju.

Grafikoni i slike treba da budu čitljive u smislu veličine i rezolucije. Simboli koji objašnjavaju legendu treba da budu postavljeni unutar granica grafikona ili slike.

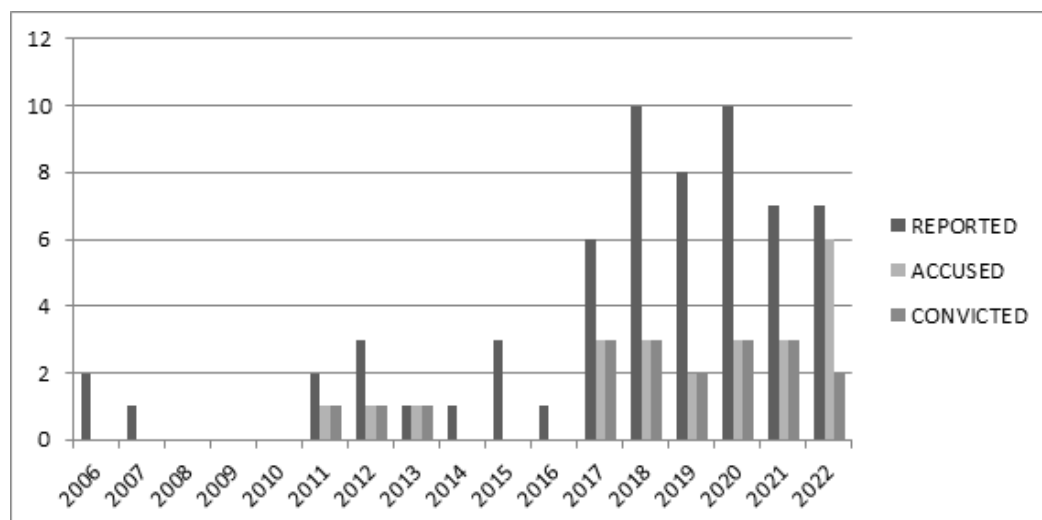
Tabela 3

Razlike u statusu tetoviranja

	Odnos šanse za tetovažu (Da/Ne)	95% Interval poverenja		p
		Donji	Gornji	
Zemlja rođenja (Grčka ili inostranstvo)	2.243	0.813	6.192	0.11
Ima decu (Da/Ne)	0.773	0.328	1.821	0.555
Ima dete<18 godina (Da/Ne)	2.429	1.104	5.343	0.025
Osuda za nasilni zločin (Da/Ne)	2.748	0.624	12.112	0.166
Istorija zavisnosti od droga (Da/Ne)	4.505	1.507	13.464	0.004
Alkoholizam (Da/Ne)	1.050	1.013	1.089	0.194
Pušenje (Da/Ne)	7.533	2.509	22.611	<0.001
Psihijatrijski lekovi (Da/Ne)	2.036	0.720	5.757	0.173
Istorija pokušaja samoubistva (Da/Ne)	1.455	0.147	14.429	0.748

Slika 1

Odnos broja prijavljenih, optuženih i osuđenih za krivično delo iz člana 266. Krivičnog zakonika u periodu 2006-2022.

Fusnote

Fusnote se mogu koristiti izuzetno, radi pružanja dodatnih informacija.

Pravila citiranja u tekstu

Prilikom citiranja izvora korišćenih u tekstu članka i navođenja referenci koristiti aktuelnu verziju harvardskog sistema citiranja.

Harvardski sistem citiranja zasniva se na principu autor/datum. Izvori se citiraju u tekstu navođenjem imena autora i datuma objavljivanja. Svi ostali detalji o publikaciji se daju u spisku referenci ili bibliografiji na kraju.

Citati koji se koriste uz direktno navođenje ili se odnose na određeni deo izvora, treba da sadrže broj stranice u citatu.

Primer: (Stevanović, 2009, str. 152) ili Stevanović (2009, str. 152).

Ukoliko se u tekstu navodi ime autora, godina sledi u okruglim zagradama, npr. Prema Stevanović (2009). Ako se ime autora(a) ne pojavljuje u telu teksta, onda ime i datum treba da slede u okruglim zagradama, npr.: Terminologija je dovedena u pitanje kada je otkrivena...(Stevanović, 2009)

Skraćenice *ibid.* i *idem.* se ne koriste u Harvardsom stilu citiranja.

Ukoliko se citira više radova jednog autora objavljenih iste godine, radovima se dodeljuje slovo (a, b, c, itd. .) posle godine. U spisku referenci ovi izvori se navode abecednim redom prema prezimenu autora i naslovu izvora:

Primer: (Batrićević, 2023a, str. 189) ili Batrićević (2023b, str. 189)

Ukoliko pojedini autori imaju isto prezime i radove objavljene iste godine, potrebno je navesti i prvo slovo njihovih imena, npr. Gledajući prosečna primanja, pokazalo se da... (Stevanović, I. 2009). Međutim, takođe je otkriveno da...(Stevanović, Z., 2009).

Kada je potrebno citirati više od jednog izvora, pravilo je da se odvoje tačkom i zarezom, i citiraju hronološkim redom, npr. Ovo stanovište su isticali brojni autori... (Jones, 2014; Smith, 2017).

Kada se citira u tekstu, navodi se ime do tri autora. Ukoliko postoje četiri ili više autora za izvor koje se citira, onda se navodi ime prvog autora praćeno sa „i sar.“, npr. Pokazalo se da je to slučaj kada Tejlor i sar. (2015)...Ili, studija pokazuje...(Tailor i sar., 2015).

Za izvore u kojima je autor organizacija, potrebno je navesti naziv organizacije u celsoti, npr. Svetska zdravstvena organizacija...(2016), osim ako je njihova skraćenica dobro poznata.

Ukoliko je autor anonim, odnosno nema autora, koristite naslov izvora u kurzivu umesto autora, npr. (*Zakon o krivičnom postupku*, 2008)

Ukoliko godina, odnosno datum ne može biti utvrđen, onda se navodi “bez datuma”, ili “b.d”.

Ukoliko je reč o doslovnom citiranju iz izvora, neophodno je navesti broj stranice. Kratak citat (manje od dva reda) treba da bude unutar teksta i pod navodnicima. Kratak citat (koji ima manje od dva reda), navesti u okviru teksta sa znacima navoda. Ukoliko citat ima više od dva reda, predstaviti ga u novom pasusu kojem prethodi dvotačka i koji je uvučen od ostatka teksta. U ovom slučaju nisu potrebni navodnici.

Ukoliko se izostavljaju delovi izvora koji se doslovno citira, na tom mestu koristite tri tačke u uglastim zagradama [...].

Kada se citira sekundarni izvor, navodi se prvo originalni izvor, a zatim ‘prema izvoru iz koga je citat preuzet.

Primer: (Nikolić-Ristanović, 2011, prema Ćopić, 2020, str. 120).

Citiranje u listi referenci

Svi izvori citirani u radu treba da budu napisani latiničnim pismom, u skladu sa harvardskim sistemom citiranja, na kraju rada, u odeljku Literatura. Koristite sledeće podešavanje: *Paragraph – Indentation – Hanging*.

Reference se unose abecednim redom prema prezimenu prvog autora. U slučaju više radova sa istim prezimenom prvog autora, reference se navode abecednim redom po imenu ili inicijalima. Ukoliko ima više bibliografskih jedinica od istog autora, kriterijum je godina izdanja i to prema hronološkom redu, od ranije izdatih radova ka novijim, odnosno poštujući pravilo: (a) izvori bez datuma „b. d.“, (b) izvori sa datumom i (c) bibliografski unosi „u štampi”. U slučaju da ima i koautorskih radova sa istim prvim autorom, tada radove sa koautorstvom treba navesti iza autorskih prema prezimenu prvog sledećeg autora. Ako postoje dva ili tri autora, koristite „i” između imena umesto „&”. Ukoliko izvor nema autora, prvo mesto zauzima naziv ustanove ili naziv dela. Prefiksi kao što su određeni ili neodređeni članovi (npr. a, the) se ne uzimaju u obzir pri određivanju redosleda.

Za reference sa četiri ili više autora, navodi se ime prvog autora praćenog *i sar.*, napisano kurzivom.

Ako je DOI broj dostupan za referencu, treba ga navesti u formi linka.

Primer : <https://doi.org/10.47152/rkkp.58.3.1
>

Lista referenci ne sme da sadrži izvore koje nisu citirani u radu i mora da sadrži sve izvore koji su citirani, uključujući zakone, izveštaje i veb stranice (veb stranice treba da budu u odeljku Internet izvori u okviru Literature).

Knjige

Knjige sa jednim autorom

Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

Knjige sa dva ili tri autora

Prezime autora, INICIJAL., Prezime autora, INICIJAL. i Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Pavićević, O., Bulatović, A., i Ilijić, Lj. (2019) *Otpornost – asimetrija makro diskursa i mikro procesa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Knjige sa četiri i više autora

Prezime prvog autora, INICIJAL. i sar. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Carrington, K. et al. (2018) *Southern Criminology*. London: Routledge.

Poglavlje u knjizi

Prezime autora poglavlja, INICIJAL. (godina) 'Naslov poglavlja', u: Prezime urednika, INICIJAL urednika (ur.) *Naslov knjige*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač, brojevi stranica.

Primer: Blagojević, M. (2013) 'Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities', in: Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K. (eds.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, 261-295.

Članci u časopisima

Prezime autora članka, INICIJAL. (godina) 'Naslov članka', *Naziv časopisa*, Volumen (broj), brojevi stranica. doi:

Primer: Wright, R. F. (2017) 'Reinventing American prosecution systems'. *Crime and Justice*, 46(1), 395-439. <https://doi.org/10.1086/688463>

Radovi sa naučnih skupova

Prezime autora rada, INICIJAL. (godina) 'Naslov rada', *Naziv naučnog skupa*. Mesto održavanja, datum održavanja. Mesto izdanja: Izdavač, broj strana.

Primer: Batričević, A. Paraušić, A., Kubiček A (2020) 'Prison Based Educational Programs as a Means to Promote Ex-Prisoners' Right to Labour', *International Scientific Conference "Towards a Better Future: Human rights, Organized crime and Digital society"*, *Conference Proceedings, Volume II, International scientific conference*, Bitola, 03 October, 2020. Bitola: "St. Kliment Ohridski" University, Faculty of Law Kicevo, 140 – 154.

Doktorska disertacija

Prezime autora, INICIJAL. (Godina) *Naslov*. Nivo kvalifikacije. Institucija na kojoj je odbranjen rad.

Primer: Durr, M. (2023) *Urbanising the Security-Development Nexus: A Revisited Perspective on Segregation Governance in Miskolc, Hungary*. Doctoral dissertation. Durham University.

Zakoni i drugi pravni akti

Naslov zakona (godina) Izvor.

Primer: *Zakonik o krivičnom postupku* (2004), Službeni glasnik RS, br.58/04.

Web strane

Prezime autora INICIJAL (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Rosen, M. (2021) *Michael Rosen Biography*. Dostupno na: <https://www.michaelrosen.co.uk/for-adults-biography/> (Pristupljeno: 26 April 2021)

Web strane sa grupom ili organizacijom kao autorom

Grupa/organizacija (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: UNICEF. (2020) *COVID-19: Considerations for Children and Adults with Disabilities*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/media/125956/file/COVID->

19-response-considerations-for-people-with-disabilities-190320.pdf (Pristupljeno: 24 Maj 2024)

Web strane bez autora

Naslov web strane. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Law on Execution of Criminal Sanctions, RS Official Gazette, No. 55/2014 & 35/2019 (2020). Available at: https://www.mpravde.gov.rs/files/LAW_ON_EXECUTION_OF_CRIMINAL_SANCTIONS.pdf (Accessed: 13 July 2023).

CIP - Каталогизacija y пyбликацији
Народна библиотека Србије, Београд

343

REVIJA za kriminologiju i krivično pravo = Journal of Criminology and Criminal Law
/ glavni i odgovorni urednik Božidar Banović. - Vol. 41, br. 1 (jan./apr. 2003)-
. - Beograd : Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu : Institut za krimi-
nološka i sociološka istraživanja, 2003-

(Beograd : Birograf Comp). - 24 cm

Dostupno i na: <http://www.iksi.ac.rs/revija.html>

. - Tri puta godišnje. - Je nastavak: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično
pravo = ISSN 0022-6076

ISSN 1820-2969 = Revija za kriminologiju i krivično pravo

COBISS.SR-ID 116488460